DIMITRIE CANTEMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

TRADUCERE
DEPE ORIGINALUL LATINESC LA 200 DE ANI DELA MOARTEA AUTORULUI (21 AUGUST 1723)

DE

Dr. GIORGE PASCU
Profesor la Universitatea din Iaşi

BUCUREŞTI
—
Editura „CARTEA ROMÂNEASCĂ"
6514

DIMITRIE CANTEMIR

DESCRIEREA MOLDOVEI

Traducere depe originalul latinesc la 200 de ani dela moartea autorului (21 August 1723)

de

Dr. GIORGE PASCU
Profesor la Universitatea din Iasi

BUCURESTI
—
Editura „CARTEA ROMANEASCA"
1923

INTRODUCERE

Descrierea Moldovei *cuprinde trei părţi: Partea geografică, II Partea politică şi III Despre starea bisericească şi politică a Moldovei.*

Prima parte cuprinde 7 capitole: 1. Despre numele vechi şi actuale ale Moldovei, 2. Despre situaţiea Moldovei, despre hotarăle ei vechi şi actuale şi despre climatul ţării, 3. Despre apele Moldovei. 4. Despre ţinuturile şi cetăţile actuale ale Moldovei, 5. Despre munţii şi mineralele Moldovei, 6. Despre cîmpii şi pădurile Moldovei, 7. Despre animalele sălbatice şi domestice.

Partea a doua cuprinde 19 capitole: 1. Despre forma statului moldovenesc, 2. Despre alegerea Domnilor Moldovei, 3. Despre obiceiurile vechi şi actuale la punerea Domnilor Moldovei, 4. Despre confirmarea Domnilor, 5. Despre scoaterea Domnilor, 6. Despre boerii Moldovei şi gradele lor, 7. Despre armata Moldovei, 8. Despre ceremoniile dela curte la eşirea şi la ospeţele Domnilor, 9. Despre vînatul Domnilor, 10. Despre înmormîntarea Domnilor, 11. Despre legile Moldovei, 12. Despre tribunalul Domnului şi al boerilor, 13. Despre veniturile vechi şi actuale ale Moldovei, 14. Despre tributul şi darurile pe care Moldova le plăteşte curţii turceşti. 15. Despre nobilimea moldovenească, 16. Despre ceilalţi locuitori ai Moldovei, 17. Despre moravurile Moldovenilor, 18. Despre ceremoniile pe care Moldovenii le

observă la logodne și la nunți, 19. Despre înmormîntarea Moldovenilor.

Partea a treia cuprinde 5 capitole: 1. Despre religiea Moldovenilor, 2. Despre ierarhiea bisericească, 3. Despre mănăstirile Moldovei, 4. Despre limba Moldovenilor, 5. Despre literile Moldovenilor.

Se închee cu o hartă a Moldovei.

Cartea a fost scrisă în latinește la 1715, fiindcă-i fusese cerută de Academiea din Berlin, al cărui membru devenise la 11 Iulie 1714.

In adevăr în Hronicul, a cărui traducere din latinește a început-o în 1717, Cantemir zice (pg. 179): «Cu doi ani mai înainte [de 1717] toată Hotărîrea Moldovei, cu tabla gheografică, *cu cîtă osîrdie și trudă s-au putut, deplin, precum mi se pare, s-au șiruit», iar ceva mai sus: «înpinși și poftiți fiind dela unii priatini streini, și mai cu deadins dela însoțirea noastră care iaste Academiia științelor de Berolin, nu numai odată sau de doaă ori, ce de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentruca de începătura, neamul și vechimea Moldovenilor, pre cît adevărul pofteaște, macar cît de pre scurt, să-i înștiințăm. Așijderea* de starea și pusul locului *[Moldovei]*, de aședzămîntul aerului, bișugul pămîntului, ocolitul hotarălor, și de altele carile spre folosul vieții omenești caută, și încă și obiceaele, leagea, țărămoniile politicești și bisericești, și de alte carile spre orînduiala și cinsteșiia omenească stăruesc, *pre cît în putință slabei noastre știință va fi, să-i adeverim».*

In Hronic Cantemir citează Descrierea încă de 5 ori:

1. Pg. 106. «Pentru care șanț [Troianul] în Gheografiia *noastră care* pentru Moldova *am făcut, s-au pomenit mai pre larg». — Descrierea part. I cap. 4 finis.*

2. *Pg. 131. «Ce noi avînd deosăbit scris în* Gheografiia Moldaviii *pentru titlurile Domnilor moldovenești și muntenești, ...să ne întoarcem». - Descr. partea II cap. 15.*

3. *Pg. 325. «Și astădzi boerimea țării de sus mai mulți mojici podani ruși au decît de alte neamuri. Ce, pentru podanii Moldovei, avînd noi deosebit dzis in*

Descripţiia Moldovei, *aicea mai mult nu avem a dzice». — Descr. partea II cap. 16.*

4. Pg. 249. «Aşijderea chipul boului carele iaste într-acest ban [o monedă antică găsită în dărămăturile cetăţii Gherghina de lîngă Galaţi] nu puţină dovadă poate să să ţie pentru herbul ţării noastre, carele cap de bou ţine. Ce, pentru aceasta va citi cititoriul nostru unde vom dzice pentru herbul ţării în Gheografiia Moldovei».—*In momentul cînd scriea aceste rînduri, adică între 1717—1719, Cantemir se gîndea să adauge la descriere un pasaj despre herbul (stema) ţării, pe care l-a şi adăugat în adevăr la sfîrşitul cap. 1 din partea II, dar pe care editorul Academiei l-a omis: «Aici urmează pasajul despre stema Moldovei, — notă trasă cu cruce în manuscris.» Cu toată crucea pasajul trebuia deci păstrat.*

5. Pg. 471, dupăce citează cîteva nume de oraşe, de origină romană după dînsul, din Moldova, Cantemir zice: «Ce, pentru aceastea în ceastă dată mai multe a dzice părăsind, poftim pre cititoriul nostru să nu să lenească a cerca în Cartea hotărîrii Ţării Moldovii, *pe care cu patru ani mai înainte în limba lătinească am scris-o. Iară de va plăcea lui Dumnedzău să mai fim între vii,* a o întoarce vom pune osteninţă».—*Descr. partea I cap. 4. — Din această citaţie, făcută la 1719, rezultă că Cantemir avusese intenţiea să traducă în romîneşte şi Descriptio.*

In Istoriea Imperiului Otoman Cantemir citase Descrierea Moldovei de 8 ori pentru fapte care se găsesc în adevăr în Descriere (a) *şi de 3 ori pentru fapte care nu se găsesc acolo* (b), *şi anume;*

a. *1.* Bogdania, *numele turcesc al Moldovei, dela* Bogdan, *fiul lui Ştefan cel Mare (pg. 98 nota 8). — Descr. I cap. 1. — Şi Hronic, 377.*

2. Poporul şi cetatea Taifali *din Fălcii (pg. 158 nota 60) — Descr. I cap. 4.*

3. Cetăţile Chiliea *şi* Acherman *(pg. 177 nota 25). — Descr. I cap. 4.*

4. Lacul lui Ovidie *(pg. 177 nota 27). — Descr. I cap. 4.*

5. Moldova de sus și de jos *(pg. 273—274 nota 38). — Descr. I cap. 4.*

6. Suceava, Iași *(pg. 274 nota 39). — Descr. I cap. 4.*

7. Pompa la instalarea Domnilor Moldovei (*pg. 276 — 279 nota 43*). — *Descr. II cap. 3.*

8. Hotin (*pg. 362 nota 3*). — *Descr.* I *cap. 4.*

b. *1.* Ștefan cel Mare (*pg. 62 nota*).

2. Turnul Severin *și podul de piatră al lui Traian* (*pg. 98 nota 8).*

3. Introducerea Domnilor greci în Moldova (*pg. 295 — 296 nota 84*).

In redacția definitivă a Descrierii aceste 3 note au fost scoase ca nefind potrivite cu cadrul cărții și rezervate pentru Hronic. Nota 2 se găsește în adevăr dezvoltată în Hronic pg. 158 și 188. Notele 1 și 3 vor fi fost lăsate pentru partea a doua a Hronicului, pe care însă n-a mai apucat s-o scrie.

Descrierea Moldovei este una din cele mai importante cărți din trecutul nostru. In advăr această carte-i cea dintăi care aruncă o privire generală asupra vreunui ținut romînesc și în acelaș timp într-un cadru larg. Gheografiia Moldovei, cum îi zicea autorul pe romînește, nu-i numai o expunere de geografie fizică (*hotară, climat, ape, ținuturi, tîrguri și cetăți, munți, minerale, cîmpi, și păduri*)*, ci și una economică* (*venituri, vii, lemn, vite, rîmători cai, albine, pești*)*, politică și administrativă (forma de guvernămînt, Domnitorul, boerimea și felurite le slujbe boerești, armata, ceremoniile la instalarea, scoaterea și înmormîntarea Domnilor, legi, divanul de judecată, tribut), socială* (*boeri și țărani, locuitori de neam străin, cele trei centre de țărani liberi, datini, religie, superstiții*) *și fără a uita latura bisericească* (*mitropolit, episcopi, preuți, mănăstiri*)*, apoi limba, scrierea și starea culturală.*

Bogatele informații de tot felul izvorîte din propriea

experiență a autorului fac din Descrierea Moldovei un izvor din cele mai importante pentru istoriea Moldovei la începutul secolului XVIII.

Relevăm cîteva lucruri din cele mai importante depe vremea lui Cantemir.

Societatea moldovenească la începutul secolului XVIII era compusă, din boeri *proprietari de pămînt care administrau Țara cu diferitele lor slujbe, și* țărani, *care lucrau pămîntul, viea, sarea, lemnul și stupăriea. Țăranii erau liberi și neliberi* (vecini) *(II 16).*

Trei centre de țărani liberi erau chiar independente față de Domnitor: Cîmpullung *în ținutul Sucevii, de vreo 15 sate de păstori;* Vrancea *în ținutul Putnei, de 12 sate de păstori cu 2000 de case;* Chigheciul *în ținutul Fălciilor, o pădure la margina dinspre Tătarii din Bugeac cu 2000 de oameni, toți călăreți. Aceste trei «state» aveau legile și judecătorii lor proprii (II 16).*

Negustorii *erau străini (*gelepi), *în primul rînd* Turci, Evrei, Armeni, Greci, *apoi* Arnăuți, Sîrbi, Bulgari, *căci* cetățenii (*locuitorii orașelor*) *considerau negustoriea ca un lucru rușinos (II 16).*

In țară se mai aflau Nemți, Poloni și Cazaci *care serveau în oaste și la curte, apoi* Ruși *și* Unguri *slujitori boerești, și* Țigani *robi, fierari și arămari, leneși și hoți (II 16).*

Din punct de vedere administrativ Moldova se împărțea în țara de sus *și* țara de jos, *în fruntea cărora se aflau cîte un vornic. Deosebirea între cele două țări era și de natură psihologică. Locuitorii din țara de sus erau mai molatici și religioși până la superstiție, cei din țara de jos mai războinici și mai puțin religioși (II 17).*

Țara fiind săracă o oaste mai mare de 8000 de oameni nu se putea ridica (II 7).

Nivelul cultural era foarte jos. Boerii abia dacă învățau să scrie ca să-și poată pune iscălitura pe un act ori să-și ție izvod de vite (II 17).

Pentru dialectologie îs foarte interesante următoarele constatări ale lui Cantemir (III 4:) «Cei care locuesc la

Nistru amestecă multe cuvinte leşeşti şi mai multe vase de întrebuinţare casnică le numesc cu cuvinte leşeşti, încît de un alt Moldovan abia pot fi înţelese. Cei care locuesc în munţi spre Ţara Ungurească se folosesc mai adeseori de cuvinte ungureşti, Fălcienii amestecă limba moldovenească cu cea tătărască, Gălăţenii cu cea grecească şi turcească. — Femeile moldovence au o pronunţare deosebită de a bărbaţilor, căci ele schimbă silabele bi *şi* vi *în* ghi *ca* bine ghine, m *iniţial în* ng, *greu de pronunţat de unii, ca* mie nghie. *Un bărbat care s-a învăţat odată cu acea pronunţare, cu greu poate să se dezveţe şi ca şoarecele se tradează totdeauna cu gura lui că a stat prea mult la sînul maică-sa, şi de aceia chiar astfel de oameni sînt numiţi în dispreţ* ficiori de babă. — *Muntenii şi Ungurenii au aceiaş limbă caşi Moldovenii, totuş pronunţarea lor este mai aspră, ca* giur, *Munteanul zice* jur, *în felul lui* z *leşesc ori* j *franţuzesc;* Dumnedzău, *munt.* Dumnezeu*;* acmu, *munt* acuma acela, *munt.* ahăla».

Cîteva proverbe care circulau pe vremea lui Cantemir îs caracteristice.

Caii moldoveneşti, iuţi şi tari, erau căutaţi nu numai de Poloni şi de Unguri, ci şi de Turci, care aveau proverbul adzem dilbiri Bogdan bargiri messhurdir, adică un tînăr persan şi un cal moldovenesc sînt mai lăudaţi decît toţi ceilalţi (I 7).

Nesaţiul Turcilor era caracterizat de Moldoveni cu vorba nu vînează iepurii cu cîni ci cu carul, şi nici nu caută a momi calul cu sacul deşert (II 4).

Codrenii, adică Moldovenii din codrii Chighecilului, erau viteji vestiţi între Moldoveni: cinci Tatari din Crimeia bat zece din Bugeac, şi cinci Moldoveni bat zece Tătari din Crimeia, iar cinci Codreni *(căci aşa se chiamă în Moldova Chighecenii) bat zece Moldoveni (II 16).*

Cartea-i scrisă cu căldură, dar nu cu şovinism. Dacă un scriitor pune în evidenţă calităţile poporului său, el nu poate ignora defectele: «Cei car vor să descrie moravurile Moldovenilor, lucru dealtfel cunoscut de puţini străini ori chiar de nimene, iubirea de patrie insistă şi

poruncește să încărcăm cu laude acel popor, în care ne-am născut, și să recomandăm pe locuitorii unei țări care ne-a dat viața. Se opune însă spiritul de adevăr și ne oprește să afirmăm cele ce dreapta judecată ne sfătuește că sînt de reprobat. Căci va fi mai folositor pentru patrie ca să se pue sincer supt ochi acele defecte care clocotesc în locuitorii ei, decît să fie înșelați cu o lingușire măgulitoare și cu o scuză ghibace, încît să creadă că se poartă corect ceia ce toată lume depe pămînt crescută în moravuri mai fine, condamnă» (II 17).

Cartea nu-i lipită de imperfecțiuni. Cantemir afirmă că capitala dela Suceava la Iași a fost strămutată de Ștefan cel Mare (I 4), că numele orașului Iași vine dela «un morar bătrîn numit Ioan, căruia-i zicea și Iasi» *(I 4), că «probabil că* Fălcii *vine dela* Taifali», *un neam de oameni care locuiau la Prut (I 4), că Alexandru cel Bun este cel dintăiu care a făcut cunoscută Moldova în străinătate prin faptul că a trimes pe mitropolit și soli la conciliul din Florența, unde au apărat cu tărie ortodoxiea (II 2), pe cînd Alexandru cel Bun domnește dela 1400—1432, iar conciliul dela Florența s-a ținut la 1439, iar în alt loc că mitropolitul trimes la Florența a trecut de partea Latinilor, ceia ce a făcut că urmașul său, mitropolitul Teoctist, de origină bulgar, să determine pe Alexandru cel Bun să scoată literele latine din scrierea moldovenească și să le înlocuiască cu litere chirilice (III 5).*

Sînt și naivități. Locuitorii de lîngă muntele Incul, *aproape de rîul Cirimuș, culeg într-un vas roua ce cade pe frunzele ierburilor înainte de răsăritul soarelui. Această rouă produce un unt care nu se deosebește întru nimic de untul animal. Untul de rouă se poate face însă numai în lunile Mart, April și Maiu și-i așa de hrănitor, încît, în acest timp, oile-s oprite de a pășuna pe munte, fiindcă altfel crapă de multă grăsime (I 5); pădurile de lîngă Cotnari numite* dumbrăvile roșii *au fost arate cu ghindă de prizonieri poloni în urma unei bătălii, în care Ștefan cel Mare a bătut pe Poloni (I 6).*

Cantemir credea în descîntece. In partea III cap. 1

relatează că a văzut cu ochii lui cum o babă a lecuit prin descîntece pe un cal care se umflase dintr-o mușcătură de șerpe, iar o alta a lecuit un grajdiu întreg de cai plini de rîe.

In forma în care ni s-a păstrat, redacția Descrierii nu-i definitivă. In timp ce scriea Hronicul Cantemir nu neglija de a adăuga la Descriere unele note mai mici (cf. 4 note la cap. 4 din partea I) și chiar una mai mare despre stemă (v. mai sus). Pe de altă parte în unele afirmații istorice Descrierea dela 1715 i-n contrazicere cu Hronicul dela 1717—1719. Astfel în Descriere afirma că «nimic nu ne împiedecă să credem că colonule de Romani în Daciea s-au slujit de servitori daci ori chiar, dacă vreunul și-a pierdut soțiea, a luat în căsătorie vreo tînără din acel neam, de unde ușor s-a putut introduce vreun cuvînt din limba acelor indigeni. Astfel sînt : stejar *quercus,* pădure *sylva,* hăleșteu *stagnum,* cărare *semita,* grăesc *loquor,* privesc *aspicio,* nemeresc *aliquo pervenio» (III 4), pe cînd în Hronic susține că Dacii au fost stîrpiți (pg. 190); în Descriere afirma că Romînii s-au retras în Maramureș, unde au stat cîteva secole, lăsînd Moldova pustie (I 4), pe cînd în Hronic susține pe larg că Romînii au locuit totdeauna în Daciea, deci și Moldova; în Descriere explica bourul din stema Moldovei prin povestea zimbrului vînat de Dragoș cînd a descălecat Moldova (I 1), pe cînd în Hronic combate această părere ca o «basnă din slabi și proști crieri scornită» și explică stema prin «cetatea carea întăi au făcut Traian înpărat în Dachiia și au numit-o Caput Bovis, Capul Boului» (pg. 471, cf. și pg. 322); în Descriere admite că șanțul Troianul a fost numit așa după numele împăratului Traian (I 4), pe cînd în Hronic zice: «Troianul carile treace prin țara noastră să creade să fie de Traian făcut, ce de unde vor fi luat Miron și Neculai [Costin] aceasta poveaste, noi nu putem ști, căci pentru aceasta niciun istoric nu pomeneaște» (pg. 192).*

Aceste contraziceri ar fi dispărut desigur în traducerea proectată (v. mai sus).

Academiea din Berlin, pentru care fusese scrisă

cartea, n-a putut lua cunoștință de dînsa decît după 54 de ani prin traducerea lui Büsching, Demetrii Kantemirs, Historisch-geographisch-und politische Beschreibung der Moldau, *Frankfurt und Leipzig, ed. I 1769, ed. II 1771.*

Depe traducerea germană s-a tradus în fine în romînește Scrisoarea Moldovei, *Mănăstirea Neamțului 1825, August în 19, de banul Vasile Vîrnav. Această traducere a fost retipărită, supt titlul de* Descrierea Moldovei, *de* C. *Negruzzi, Iași 1851, și de Boldur Lățescu, Iași 1868.*

Traducerea lui A. Papiu Ilarianu și Iosif Hodosiu, Descrierea Moldaviei, *București 1875, deși prezentată ca «din textulu originale latinescu», urmează traducerea anterioară în redacțiea lui Negruzzi.*

Acest lucru se constată ușor nu numai din faptul că cei doi academicieni reproduc două note ale lui Büsching (pg. 134—135 și 157) menținute firește de Negruzzi, ci și din comparațiea celor două redacții.

Sînt caracteristice mai ales pasajele în care traducătorii dela 1875 au menținut greșelile de traducere dela 1851.

Pg. 32 rîndul 7 de jos Moldova = *Negruzzi 64* Moldova, *în loc de* Basarabia.

Pg. 32 rîndul 4 de jos cumpără = *Negruzzi 64* cumpără, *în loc de* vînează: *Hos [equos] plerumque Scythae Budzacenses* venantur *et vel conviviis vel suo usui adaptant, adică pe aceşti [cai] adeseori Tătarii bugecenl îi* vînează *şi-i învață la ospețele lor ori la folosul lor.*

Pg. 75. «Capugi-basia singuru cu cele dôue fermane ce amu memoratu mai susu, si grabesce cu post'a, ce o numescu menzilu, *se ajungă câtu se pôte mai curêndu la Iasi» — Negruzzi 146: «apoi vine la Iaşi numai singur capigi-başa* cu poştă menzil» — *pg. 73 capudzi-baszi solus, binis illis, quae supra recensuimus mandatis munitus,* posticis equis, *quos illi menzil vocant, quam celerrime potest Iassios proficiscitur, singur capugibaşi, cu cîte două ordine de care am vorbit mai sus, pleacă cît poate mai răpede la Iaşi cu* cai de poştă, *pe care ei îi numesc menzil.* — Posticus *este un adiectiv fabricat de Cantemir dela* posta. — *Ceva mai sus, pg. 69, Cantemir zisese : His in-*

structus kapudzibaszi, cursoriis qui postici vulgo vocantur equis, *Iassios proficistur. Pasajul subliniat a fost cu totul omis de cei doi academicieni, pg. 70: «Capugi-basia, proved'utu cu aceste scrisori, plecà spre Iasi».*

Pg. 73. «Acestea făcute vezirulu commite vre unul capugi-basia ca se duca Domnului cellui nou fermanulu si se'lu petreca pân' *la Constantinopole»—Negruzzi 143: «Şi isprăvindu-se aceasta, orîndueşte vezirul pe un capugi-başa ca* să aducă Domnului *fermanul* şi să-l ducă pe dînsul la Ţarigrad», *iar în notă: «Poate la Iaşi, şi din greşală s-a pus Ţarigrad (Büsching)».—Este vorba dimpotrivă de* Domnul cel vechiu, *adică acela care urma să fie mazilit, şi, după regulă, adus la Constantinopol. Pg. 73 original: «Dupăce s-au pregătit acestea, vizirul rîndueşte pe un capugi-başa care* să ducă Domnului ordinul [de scoatere] şi porunceşte să-l aducă la Constantinopol. *Acestui capugi-başa îi dă* Domnul cel nou *ca tovarăş un funcţionar al său şi scrisori şi porunci la caimacanii pe care şi i-a ales şi universale la toate clasele ţării. Apoi, lui capugi-başa se dau două ordine împărăteşti, unul pentru Domnul care urmează să fie scos şi unul pentru caimacanii aleşi de noul Domn».*

Pg. 93. «Patru capitani de Cazaci, douedieci de capitani calareti, un-spre-diece capitani supremi, cari comanda capitaniloru calareti, ér ei insii *stau sub comand'a Hatmanului» = Negruzzi 177: «Patru căpitani căzăceşti, douăzeci de căpitani călăreţi,* unsprezece vel căpitani, adecă căpitani mari, sînt toţi *supt ascultarea Hatmanului» — pg. 89: Capitanei Cozacci quator, capitanei equites viginti.* Ii capitanei supremi, hi *hetmanni jussis parent, adică căpitani cazaci patru, căpitani călăreţi douăzeci.* Cei dintâi *ascultă de ordinile* marelui căpitan, aceştia de ale hatmanului.

Pg. 97. «Apoi urméza sangiaculu séu stégulu cellu mare, care are in vervu semiluna cu alte doue stéguri mai mici *si cari se dau Domnului de la curtea imperatésca candu intra in domnia» = Negruzzi 184: «După acestiea urmează* singeacul cel mare, adecă steagul cel mare, *care are în vîrf luna giumătate* cu alte două steaguri, *ce se dau Domnului cînd intră în stăpînire dela curtea împărătească»— pg. 92: Succedit sandziak majus,* alem, *munitum cum duobus aliis signis, quae in principatus initio*

principi ab imperatore data fuerant, adică urmează sangiacul cel mare, *[numit]* alem, *împreună cu alte două semne, care-i fusese date Domnului de împărat la începutul domniei.* — *Şăineanu, Influenţa Orientală, II 5:* «Alem, *stindard mare şi lat care, în loc de vîrful unei suliţi, avea o placă mare de argint tăiată la mijloc în formă de semilună.* Alemul, *numit obişnuit* sangiac, *era unul din insigniile suveranităţii ce Domnii ţărilor romîne primeau dela sultan, odată cu* cabaniţa, tuiurile *şi* buzduganul *sau* topuzul».

Pg. 157. «*Vergelatulu. Este o specie de divinatiune ce se face in noptea spre prim'a ianuariu; Moldovenii adecă punu in acest'a nópte nisce vergelle in certa ordine, si credu ca in deminéţia li se arréta totu binele séu reulu ce are se-i ajurga in decursulu anului. Totu acest'a o facu si prin* linte, bobi *şi* óle, *asiediate intr'unu modu cumu sciu ei*» — *Negruzzi 291* «*Vergelatul,... în noaptea care este spre ziua dintăiu a lui 1anuarie, pun vergi, dupre cum ştiu ei, la care mai au trebuinţă şi de* linte *şi de* bob *şi de* oale, *pe care le aşază între olaltă dupre obiceiul lor*» —*pg. 143: eandem in finem etiam* fecle (tiliis), bobis (fabis) *et* ole (ollis) *certe modo dispositis utuntur.* — Fecle, bobi *şi* oale *sînt cuvinte romîneşti.* Fecle, *care poate fi citit şi* făcle *(căci în ortografiea latină întrebuinţată de Cantemir pentru cuvintele romîneşti* ă *este redat prin* e), *este plural dela* faclă, *modern* făclie, fáchiu, fáchie *'un mănunchiu de stuf uscat, vreascuri, aşchii, şindile, unse cu gaz, cu rîşină ori cu păcură, care se aprinde la un capăt şi arde ca o torţă' (Tiktin, Wörterbuch; Damé, Terminologie, 126; Antipa, Pescariea şi Pescuitul în Romîniea, Glos.);* —bobi *este plural dela* boabă, bob, *cf.* a da în bobi, *nu dela* bob *leguma.* — *Traducerea bună este deci: «în acelaş scop ei se servesc de făcle, de bobi şi de oale aranjate într-un anumit fel».*

Pg. 10 «*Peraiele ce curgu din munti au postravii cei mai cu gustu,* lostótie *si* lipeni» — *Negruzzi 20* «*păstrăvi,* lostoţe *şi* lipeani» — *delicatissimas pestrovas,* lostosas *et* liposas.—*Antipa, Pescăriea şi Pescuitul în Romîniea, Bucureşti 1916, Glosar, citează* lostriţă, lostiţă, lostocă *şi* lostoză *'salmo hucho'. Prin urmare* lostosas = lóstoze. — Lipan, lipean *'thymallus vulgaris' (Antipa, op. cit.) ar fi fost redat de Cantemir probabil prin* lipanus, *cf.* caimacanus. Liposas *reprezintă un* lipoze *ori* lipoáse, *care însă nu se găseşte la Antipa.*

Hylaces *pg. original 98 a fost lăsat netradus (pg. 104) caşi la Negruzzi (pg. 196). Cuvîntul este plural dela hylax* = *grec* ὑλαξ,-ακος *'care latră'.*

Cîteva exemple de alte greşeli :

Pg. 99 şi 100 vin — *pg. original 93 şi 94* colyba *'colibă'.*

Pg. 102 palat — *pg. 96* arx *,cetate, tîrg.'*

Pg. 119 'blane de pei de lupu' — *pg. 111* pelles lynceorum *pg. 120 'blană de pele de* lupu' — *pg. 111* pellis lyncea *'piele de* rîs *(lynx)'. —Negruzzi 226 traduce bine.*

Pg. 121 : 'lumina mai clara de câtu sórele în acestu obiectu' — *pg : 112* meridiano sole *clarius lumen 'lumină mai clară decît* soarele la amiază'.

Pg. 146 'catra trei óre dupa mediulu noptiei' — *pg. 134* ad tertiam usque noctis vigiliam *,până la miezul nopţii' : lat.* de tertia vigilia *,à la troisième veille, á minuit".*

In ce priveşte textul latinesc, sînt trei locuri unde originalul a fost transcris greşit :

Mogila Rabuy *(pg. 14), în loc de* Mogila Rabiiy *adică* Moghila Răbîii, *de care vorbeşte şi Neculcea, Letop. II 321.*

Latera (pg. 140), lăsat netradus, în loc de latria = λατρεία.

Ollo potriginem *(pg. 152), lăsat netradus, în loc de* ollapotridinem, *acuzativ dela un* ollapotrido, *cuvînt fabricat de Cantemir dela expresiea spaniolă, trecută şi în franţuzeşte,* olla podrida, *care înseamnă 'mîncare făcută din diferite cărnuri', şi se întrebuinţează cam ca* talmeş-balmeş, *adică 'amestec de lucruri diferite'.*

In genere traducerea lui Papiu Ilarianu şi Hodoş îi aproximativă şi relaxată. Sînt şi locuri sărite. Unul mai mare de acest fel este cel dela pg. original 13 rîndul 11—16.

O traducere nouă era deci necesară.

Iaşi 1 Fevruar 1923. **G. PASCU**

Descrierea stării vechi si actuale a Moldovei

PARTEA INTAIA

GEOGRAFICA

CAPITOLUL I

Despre numele vechi şi actuale ale Moldovei

Toată țara pe care o chemăm azi Moldova și părțile vecine despre apus le-au stăpînit Schiții, învingătorii a trei părți aproape ale lumii, cu toate că, după obiceiul lor părintesc, ei nu aveau locuinți așezate.

După mai multe nume date părților acelora de hoardele care după dînșii s-au perîndat unele după altele, locuitorii acelui ținut au fost numiți de Greci cînd Geți cînd Daci, până cind în sfîrșit supt monarhii romani numele de Daci a triumfat.

Dacii fiind parte stîrpiți parte împrăștiați în diferite părți prin vitejiea lui Nerva Traian, care a învins pe regele lor Decebal, tot ținutul care-l stăpîneau ei a fost prefăcut în provincie romană și împărțit de cetățenii romani în trei părți: măluroasă, de mijloc și muntoasă. Cea dintăi cuprindea o parte a Ungariei și a Munteniei, cea de-a doua s-a chemat Transilvaniea, și în sfîrșit cea de-a treia cu-

colaționat cu ediția G. Adamescu

prindea cea mai mare parte a Moldovei noastre, așezată între Ierasus și Dunărea, împreună cu hotarăle Munteniei vecine.

Stăpînirea Romanilor decăzînd cu vremea, năvălirile dese ale barbarilor, adică ale Sarmaților, Hunilor și Goților, au supus Moldova, și coloniile romane au fost silite să se sue în munți și să-și caute adăpost împotriva furiei barbarilor în ținutul muntos al Maramureșului.

Acolo, dupace au trait cîteva veacuri, apărați de greutatea locurilor, cu legile și regii lor, în sfîrșit pela anul Domnului [ ], văzînd că-s strînși de mulțimea locuitorilor, Dragoș, fiul regelui Bogdan, s-a hotărît să treacă munții spre răsărit cu vreo 300 de oameni în chip de vînătoare. In acest drum dădu el din întîmplare peste un bou sălbatic, căruia Moldovenii îi zic *dzimbru*, și tot gonindu-l, el se scobori la poalele munților. Apoi, fiindcă o cățelușă de vînat, pe care o iubea mai mult decît orice, și care-i zicea Molda, fugea mai tare decât fiara, aceasta, înfierbîntată, se aruncă într-un rîu, unde fu ucisă de săgeți, dar și cățeaua care se luase după fugar, fu înghițită de valurile răpezi ale apei. In amintirea acesteia Dragoș numi pe acest cel dintăiu rîu Moldova, locului unde aceste se întîmplară îi dădu numele seminției sale Roman, iară capul boului sălbatic hotărî să fie imaginea noii sale țări.

După aceia umblînd el prin locurile dimprejur, unde găsi cîmpi mănoși, udați de rîuri, tîrguri și cetăți întărite, dar deșerte de locuitori, îi înștiințează pe tovarășii săi, și-i îndeamnă să ocupe un pămînt așa de bogat. Nu fără voe bună urmează tinerii romîni pe Domnul lor, în cete mari trec ei strîmtorile munților, în locurile atunci arătate de un augur remarcabil își înfig ei piciorul, și pe descoperitorul lor Dragoș îl salută ca pe cel dintăiu Domn al noilor locuinți.

Intoarsă astfel vechilor stăpînitori de odinioară, provinciea pierdu odată cu stăpînirea romană și numele ei roman și dac, și depe rîul Moldova s-a zis Moldova și de străini și de înșiși locuitorii ei. Dar nici această numire n-a rămas pretutindeni, căci Turcii, trecînd adeseori cu oaste prin Moldova din cauza țărilor vecine ocupate de

dînșii în Europa, dădură Moldovenilor mai întâiu numele de *Ak Iflak,* apoi, cînd Bogdan, povățuit de poruncile din urmă ale tatălui său Ștefan cel Mare, închină țara Turcilor, Otomanii, obișnuiți să dee țărilor supuse lor numele Domnilor lor, începură să le zică *Bogdanli,* dar vechiul nume a rămas până azi în limba Tătarilor. Pe de altă parte vecinii Poloni și Ruși numiră pe Moldoveni *Volohi,* adică Italieni, iar pe Valahi Muntani, adică oameni dela munte sau de peste munte.

CAPITOLUL II

Despre situaţiea Moldovei, despre hotarăle ei vechi şi actuale şi despre climat

Moldova se întinde în latitudine dela gradul 44^{0}, 54^{1}, până la 48^{0} și 51^{1}. Longitudinea ei nu se știe, dar, după părerea celor mai mulți geografi, partea ei occidentală care atinge Transilvaniea se așază în longitudinea de 45^{0}, 39^{1}, iar la celălalt capăt unde, lîngă Alba Iuliea, numită de locuitori Cetatea Albă, se termină într-un unghiu ascuțit, zic să fie gradul 53, minute 22, precum se poate vedea depe hartă.

Dealtfel, findcă parte este ocupată de munți, și anume aceia despre Transilvaniea, şi parte se întinde în şes și anume aceia despre Ocraina Poloniei și Basarabiea și Dunărea, clima nu-i aceiaş pretutindeni. La munte bate un vînt mai răce, dar mai sănătos, la șes mai cald dar mai puțin folositor sănătății. Boale multe însă Moldova nu cunoaște, zic aceasta prin raport cu țările mai calde, dar uneori, deși rar, este bîntuită de ciumă și de friguri rele. Că ciuma nu vine din stricăciunea aerului, s-a dovedit prin experiență. Am observat însă că ea vine în țările noastre

uneori din Poloniea, care și bîntue mai rău, uneori prin corăbii egiptene și constantinopolitane care obișnuesc să vie la tîrgul Galați.

Natura frigurilor rele de aici este alta decît în celelalte părți ale Europei. Ele sînt de obiceiu foarte aspre și așa de puturoase că cei mai mulți care sînt apucați de ele mor în trei zile, puțini ajung criza zilei a șeptea, foarte rari se fac sănătoși. Contagiunea cu această boală este așa de mare încît locuitorii, deși nu se tem de dînsa așa de tare ca de ciumă, dar de obiceiu se feresc chiar de un intim prietin dacă-i bolnav.

Fie clima, fie felul hranei, fie o slăbire naturală a puterilor nu lasă ca locuitorii să trăiască mult. Oamenii de 70 de ani sînt foarte rari, un om de 80 de ani cu greu vei găsi. De obiceiu oamenii trăesc sănătoși, iar scurtimea vieții li-i compensată prin aceea că trăesc fără boli, care răpesc cea mai mare parte a fericirii omenești, așa că ceia ce au de trăit, pot să trăiască mai vesel. Apoi țăranii trăesc mai mult decît cei născuți din neam nobil și decît cei crescuți în plăceri și în viață desfrînată.

Cutremure, care mai pretutindeni în locurile calde, tulburiă de obiceiu plăcerea, simțim rar, și niciodată nu s-a auzit ca vreun tîrg sau vreun munte să fi fost dărămat ori prăbușit.

Moldova n-a avut totdeauna aceleași hotară, ci cînd mai largi cînd mai strîmte, în raport cu creșterea ori descreșterea statului, până cînd Ștefan zis cel Mare, pela anul mîntuirii [ ], a pus aceste hotară pe care le păstrează și azi. Spre nord hotarăle le-a făcut totdeauna fluviul Ister, cel mai mare din Europa, și mai apoi acea gură a lui, prin care se varsă în mare, aproape de Chiliea, vechiul Lycostom, sau cum vor unii Achillea.

Din capul locului vechiul capăt al țării era Marea Neagră, dar cu vremea Basarabiea și Bender fiind luate cu armele de Turci, hotarul a fost tras de acolo mai spre nord, așa că astăzi hotarul îl face rîul Prut dela gură până la satul Traian, de aici la șanțul lui Traian, peste rîul Botna, și în linie dreaptă la gura rîului Bicul, unde se varsă în Tyras, precum se poate vedea lămurit pe hartă.

Pe Poloniea și pe Tătarii din Ociacov îi desparte de

Moldova la Nord și la răsărit rîul Tyras sau *Nistru*, numit de Turci *Turla*, ale cărui maluri odinioară erau ale Moldovei numai până la Hotin, de unde o linie dreaptă peste rîurile Prut și Cirimuș descria margina acelei regiuni. In urmă însă prin vitejiea lui Ștefan cel Mare o provincie vecină din partea Podoliei până la gura rîului Serafineț a fost adăugată puteri moldovenești.

Și așa astăzi rîurile Tyras, Serafineț, Colacina și Cirimuș unite laolaltă fac hotarăle de miază-noapte ale Moldovei, unde este provinciea Cîmpullung rutenesc. *

Spre apus Moldova este azi mult mai lată decît a fost odinioară, căci înainte de vremea lui Ștefan cel Mare toți munții de care-i încunjurată erau ale Ardelenilor, și din partea aceia ea era strînsă cu hotărăle de miază-noapte. Dar prin vitejiea lui Ștefan, Matiaș, regele Ungariei, fiind bătut de cîteva ori, Ardelenii au fost respinși și siliți să evite prin tratări de pace o lovitură amenințătoare de sabie. In puterea acestor tratate ei cedară toate șirurile de munți, prin care se despart aceste două țări, și hotărîră ca să aparție Moldovenilor acele părți care se aflau la mijloc între rîurile care curg în Moldova. Așa dar o linie a fost dusă dela izvoarăle rîului Cirimuș, prin izvoarăle rîurilor Suceava, Moldova, Bistrița și Totruș (Tortuș) până la rîul Milcov, și prin aceasta s-a făcut hotarul între aceste două țări.

Hotarul despre Munteniea era odinioară rîurile Siret și Totruș, dar în urmă prin vitejiea aceluiaș Ștefan cel Mare ținutul Putnei a fost alipit la Moldova, așa că azi rîulețul Milcov și Siret fac hotarul acestor două țări.

In partea de miază-zi hotarul îl face Dunărea.

Incunjurată de aceste hotară, Moldova este cuprinsă de o cale de 237 de ciasuri de drum sau 711 mile italiene, care socoteală va putea-o face ușor oricine va voi să consulte harta geografică adăugată la această carte. Odinioară însă, când Basarabiea nu era ocupată de oaste turcească și tătărască, Moldova avea în circuit 247 de ciasuri, adică 822 de mile.

---

* Cîmpullung rutenesc, fiindcă mai înainte ținuse de Rutenii supuşi Poloniei.

Moldova este încunjurată la apus de Ardeleni și de Munteni, la miază-noapte de Poloni, la miază-zi de Turci. Cu toți aceștia Moldovenii au avut de luptat din greu pe cînd își apărau încă libertatea. Despre credința probată a Moldovenilor un scriitor polon zice așa: «Aceștia (Moldovenii) prin natură, moravuri și limbă nu se deosebesc mult de viața Italiei, sînt oameni sălbatici și viteji buni, și nu este vreun alt neam, care deși avînd hotară mai înguste pentru gloriea războiului și vitejie, să ție piept la mai mulți vrăjmași dimprejur, cu care întruna să facă războiu sau să se apere de războiu», și puțin mai jos: «Sînt așa de viteji, încît cu toate neamurile cu care se mărginesc, în acelaș timp au făcut totdeauna războiu și au fost totdeauna învingători, căci Ștefan care pe vremea părinților noștri stăpînea Moldova, mai în aceiaș vară a învins cu războiu mare pe Baiezet Turcul, pe Matiaș Ungurul și pe Ioan Albert Polonul», Orichovius, Annal. 5, la anul 1552.

Çînd în sfîrșit Moldova a căzut supt puterea Turcilor, ea n-a fost lovită de alte războae decît acele ridicate conrat Turcilor, așa că cu aceștia a avut și vrășmași și prietini comuni. Singuri Tătarii Nogai, cărora Turcii le dădură locuință în Basarabiea, năcăjiră Moldova cu dese năvăliri chiar în mijlocul păcii, și o aduseră la sărăciea care este acuma.

CAPITOLUL III

Despre apele Moldovei

Cu greu vei găsi într-o altă țară așa de strîmtă, cum este Moldova, ape mai multe și împodobite de natură cu locuri mai frumoase. Ea numără patru ape curgătoare mari și navigabile: *Dunărea, Tyras, Ierasus* și *Siret.*

Dunărea, deși udă așa de puțin din spațiul care-i supus Domnului Moldovei, totuș aduce în această țară foloase

foarte mari. In adevăr, pe lîngă corăbii de negoț a diferite neamuri, care pot veni spre folosul Moldovei, în piața Galați Moldovenii își pot duce mărfurile lor* pe Hierasus la Constantinopol și la alte tîrguri dela Marea Neagră, și de unde au ocaziea de a-și procura nu puțin folos.

Dar despre apele Moldovei și despre bogățiile ei ascunse, tăcem întradins, fiindcă ele au fost deja scoase la iveală în destul de aceia care înainte de noi au descris Germaniea și Ungariea.

In Dunăre se varsă *Prut*, odinioară Hierasus, la Ptolemeu *Gerasus*, la Ammian *Porota*, la Grecii cei vechi *Pyretus*, care izvorăște din munții Transilvaniei, Carpatici la cei vechi, care definesc hotarăle între Moldova și Poloniea, și străbate toată Moldova. Are o apă mai ușoară și mai sănătoasă decît toate cîte le cunoaștem, macarcă din pricina năsipului pe care-l duce cu sine, apare cam tulbure. Dacă totuș e pusă într-un vas de steclă, năsipul se așază la fund și lasă lichidul foarte limpede. Cînd eram în Moldova am făcut o experiență și am găsit că o măsură de o sută de drahme este mai ușoară cu treizeci de drahme decît o cantitate egală de apă luată din alte rîuri.

Siretul, rîul propriu al Moldovei, izvorăște dela hotarăle extreme ale Moldovei despre Poloniea și curgînd printre dînsele spre miază-zi, se varsă în Dunărea pe două guri. Este un rîu destul de lat și de adînc, dar fiindcă este încunjurat de pretutindeni de păduri și de munți, și în unele locuri împiedicat de vaduri, pănă acuma încă nu s-a putut deschide pretutindeni o cale pentru corăbii.

Spre miază-zi cea mai mare parte a Moldovei o udă Tyras, azi *Nistru*, la scriitorii greci mai noi *Dinastris*, la Turci *Turla*, rîu așa de cunoscut, încît credem că nu mai este nevoe să mai spunem ceva de dînsul. Trebue numai să menționez că Turcii pe acest rîu își duc trupele și armele de războiu dela Constantinopol pe Marea Neagră la Bender, și odinioară la Cameneț, azi la Hotin. Dealtfel,

* Și mai cu samă sare, miere, unt, ceară și multă lemnărie, care se duc nu numai la Constantinopole, ci la Egipt și la Africa turcească pentru a construi corăbii și case.

deși limpede, apa Nistrului e grea și foarte dăunătoare sănătății celor care beau. Se varsă în Marea Neagră la Alba Iulia.

Afară de aceste rîuri sînt şi altele mai mici: *Bîrlad*, care se varsă în Siret din jos de satul Șerbăneștii, în ținutul Tecuciului, dela răsărit spre apus. Numele vechiu al acestui rîu nu l-am putut afla; *Suceava*, care a dat numele tîrgului Suceava, odinioară capitala țării; *Moldova*, al cărui nume l-am lămurit mai sus Cap. I; *Bistrița*, care izvorăște din munții Transilvaniei, curge așa de răpede, încît zmulge și rostogolește până și bolovanii din munții printre care se aruncă; *Totruș*, rîu nu mai puțin răpede, izvorăște nu departe de Bistrița.

Hierasus primește pe *Ctrimuş*, care face hotarul între Moldova și Poloniea, și mai jos *Jiji ea.*

In Tyras se varsă *Răuț*, care lîngă Orheiu face o insulă deosebită și foarte plăcută, și *Botna*, a cărui jumătate o stăpînesc Tătarii din Bugeac.

Moldova are pîrăe mai fără număr. Nu vom pregeta de a însemna aici pe cele mai mari, ale căror nume le-am putut afla: In Siret se aruncă *Bănila*, *Molnița*, *Şomuz*, mare și mic, *Vale Neagră*, *Faraon*, *Răcătău*, *Gerul Sohului*, *Milcov* și *Putna*, aceste două unite apoi împreună se chiamă *Sirețel*, adică Siret mic.

Suceava e mărită de *Sccevița*, *Solca* și *Soloneț*.

In Moldova dau *Humor*, *Slatina*, *Rîşca*, *Nemț*, *Topolița Vale Albă*, etc.

In Bistrița se varsă *Cracău*; în Totruș *Tazlău Sarat* și celălalt Tazlău, *Oituz*, *Caşin*, *Vale Sacă* și *Vale Ră*.

Bîrladul primește *Bîrlădeț*, *Sacovăț*, *Vilna*, *Rebricea Vaslui*, *Vaslueț*, *Racova*, *Crasna*, *Lohan*, *Docolina*, *Hobîlna*, *Horiata*, *Smila*, *Tutova*, *Berheci*, *Zeletin*, *Corod*.

Cirimușul vine din *Cirimuş* alb şi negru și *Putila*.

Apele Jijiei sînt mărite de *Şubona*, *Sitna*, *Miletin*, *Bahlui*, *Bahlueț*, *Sirca*.

Hierasus sau *Prut* duce cu sine *Colacin*, *Cosman*, *Cuciur* (*Ciuciur*), *Ciuhru*, *Başău*, *Corovia*, *Caminca*, *Căldăruşa*, *Jijia*, *Gîrla Mare*, *Dele*, *Vale Mare*, *Vale*

Brătuleni, Moşna, Nirnova, Calmăţui, Lăpuşna, Strîmba, Sărata de răsărit și de apus, *Chighegi, Larga* şi *Han*.

In Tyras se varsă *Serafineț*, a cărui gură face colțul ultim al Moldovei spre miază-zi, *Ciorna, Ichiel, Bîcovăț, Isnovăț, Bîcul*.

In Răut se varsă *Soloneț, Ciuliue* mare și mic și mijlociu, *Dobrușa, Cula* și *Cogîlnic*.

Acestea în Moldova. In Basarabia rîurile *Cahul, Salce* și *Ialpuh* se varsă în Dunărea, *Cogîlnic* în Tyras.

Dîntr-aceste numai Ialpuh curge întruna, celelalte toate sînt mai mult ape stătătoare decît curgătoare, ba chiar Cogîlnicul nici n-are izvoară prin el însuș, ci, cînd se umple de ploile de toamnă, poți zice că este o gîrlă, toată vara însă rămîne secat și uscat ca un șanț. De aceia vitele Tatarilor din Bugeac nu rareori pier din lipsă de apă

Nu lipsesc în Moldova nici lacuri. Dintre cele mai multe, naturale ori făcute de mîna omului, cinci mai cu samă merită să fie însemnate:

Lacul *Brateș**, între Prut și Siret, lîngă tîrgul Galați, se întinde pe o lățime de o milă și jumătate italiana și pe o lungime de două mile. Nu are izvoară, dar este hrănit printr-o gîrlă mică și nu prea adîncă numită *Pruteț*, din Hierasus, și anume atunci cînd apele acestuia cresc de ploi, în restul timpului el rămîne un canal uscat și uneori aduce lacului necurățenii. Dar primăvara cînd Dunărea se umflă de omăt topit, ea nu numai că împinge înapoi pe Ierasus, dar umple și tot lacul cu apă proaspătă și cu mult peşte, pe care apoi locuitorii îl prind ușor cînd apele se. trag înapoi.

Lacul *Orheiului*, lîngă tîrgul cu acelaș nume, pe care-i face rîul *Răut* și *Cula*, lung de șese mile și lat de două. Lungimea și lățimea lui a mărit-o o iezătură pe care al ridicat-o Domnul Vasilie Albanezeul ca să oprească apa și so facă mări de mare folos. La mijloc are o insulă, mică ce-i drept, dar plantată cu vii odinioară vestite și cu felurite feluri de poame.

---

* Se pare că se trage dela vechiul nume *Brytholagi*, de care pomeneşte Bonfin, decada I, cartea 1.

Lacul *Dorohoiului*, zis aşa dela tîrgul vecin, nu departe de izvoarăle rîului Jijiea, merită să fie menţionat pentru mulţimea de peşti în care abundă.

Lacul *Colacin*, la hotarul Poloniei, este vrednic de însemnat mai cu samă prin aceia că din partea lui de miază-noapte şi de miază-zi se nasc două rîuri *Colacin* şi *Serafineţ*, care fac hotarul dintre Moldova şi Poloniea, între Tyras şi Hierasus.

Cel din urmă şi cel mai vestit este lacul lui Ovidie, zis de locuitori *Lacul Ovidului**, aproape de Acherman, odinioară Alba Iulia, în Basarabiea, vestit mai cu samă prin numele său, fiindcă se zice că aproape de acesta a avut poruncă să trăiască în exil cunoscutul poet roman Ovidie. **

Se varsă pe o gîrlă destul de strîmtă în Tyras, aproape de gurile acestuia, dar e încunjurat de atîtea bălţi şi aşa de mari, încît lăţimea lui, atîta cît nu se poate umbla cu piciorul, se întinde peste două mile italiene. Pe acesta îl leagă un pod de o structură foarte veche, cum am putut constata din arhitectura lui, ceia ce arată destul şi tariea construcţiei lui şi mărimea pietrilor din care este făcut.

Toate aceste rîuri şi bălţi pe care le-am înşirat până acuma, sînt pline de peşti foarte buni. Mai ales acele pîrăuaşe care se scoboară din vîrfurile munţilor au păstrăvi

* Că acest lac a trebuit să se cheme aşa depe numele poetului Ovidie, nu zic numai Moldovenii, ci şi vecinii Poloni vedem că sînt de aceiaş părere cu dînşii şi mai ales Sarniţki în Descrierea Poloniei. Lacul lui Ovidie, zice el, se află între Hypanis, care după alţii este Axiac, şi Tyras, dar mai aproape de gurile Tyrasului. Se vede acolo un zidiu legat cu plumb, care se întinde spre mare pe jumătate de milă. Vezi mai multe în capitolul IV.

** Că Ovidie a fost exilat în Sarmatiea la tîrgul Tomos, fac mărturie vorbele lui însuş: *ne mea sarmaticum contegat solum*, şi piatra de mormînt care a fost găsită de un Polon la târgul Isac:

Hic situs est vates, quem diri Caesaris ira
Augusti patria cedere jussit humo.
Saepe miser voluit patriis occumbere terris
Sed frustra; hunc illi fata dedere locum.

Sarnicuis, Annal. 1, 2, cap. IV şi ultim.

foarte gustoși, lostoze și lipoase, care în zilele de post se aduc de obiceiu vii cu cai iuți la masa Domnului.

Ape calde, acide și minerale, Moldova sau nu are sau nu le-a descoperit, poate fiindcă se crede că în singur rîul Hierasus se găsește destul medicament pentru toate boalele.

CAPITOLUL IV

Despre ţinuturile şi cetăţile actuale ale Moldovei

Toată Moldova se împărțea odinioară în trei părți: inferioară, superioară și Basarabiea, în care la un loc se numărau 23 de ținuturi mai mici.

Dupăce însă cu vremea ea a fost supusă de tiraniea Turcilor, Basarabiea, prin tiraniea lui Aron Vodă, fiind dată cu cele două părți ale Tighinei, rămaseră Domnilor actuali numai 19 ținuturi și nici acestea întregi.

Cea superioară zisă de locuitori *Țara de gios*, este alcătuită din 12 provincii mai mici, pe care în general le numesc cu cuvîntul uzitat ținuturi.

[I] La mijlocul întregii țări se află

1. *Ținutul Iașilor.* In acest ținut se află tîrgul *Iași*, pe rîul *Bahlui*, cu patru mile mai sus de locul unde el se varsă în Hierasus, capitala întregii Moldove. Scaunul Domniei l-a adus aici dela Suceava Ștefan cel Mare, pentru ca să-și poată apăra mai bine țara ca din mijlocul ei împotriva năvălirilor Turcilor și Tătarilor, findcă observase că dela Suceava, care era mai departe de hotarăle barbarilor, aceasta se putea face mai greu. Inainte de timpurile acestuia era un sat foarte sărăcăcios, locuit de vreo trei sau patru case, și cu o moară pe care o ținea un morar bătrîn, ce-i zicea *Ioan*, sau cu un cuvînt scurtat *Iași*. Domnul a voit ca tîrgul care urma să se zidească de dînsul

să păstreze numele acelui morar, și zidi cea dintăi biserică care acuma este mitropolie, numită Sfîntul Neculai, și îngriji îndată să se construiască palate pentru sine și pentru boeri.

Domnul Radul îl încunjură cu zidiuri, alții cu alte podoabe și edificii publice, așa că și azi el numără mai mult de 40 de biserici, unele de piatră, altele de lemn, cele mai multe construite destul de frumos. Cu 50 de ani mai înainte, făcîndu-se o socoteală, s-au găsit 12.000 de case private, dupăce însă, prin focuri dese și prin năvălirile Tătarilor și Polonilor, tîrgul a fost așa de pustiit, încît deabia a treia parte din case a rămas întreagă.

Afară de curtea Domnului, care aduce acolo bogățiile întregii țări, șede acolo totdeauna și mitropolitul Moldovei, cu toate că el nu-i numit al Iașilor, ci, depe numele vechiului scaun, al Sucevii. Lucru de drept al Iașilor este numai protopopiea, de care se vorbește pe larg mai jos.

La miază-zi pe acest ținut îl mărgineste

2. *Ținutul Cîrligăturii*, în care nu-i nimic vrednic de însemnat decît *Tîrgul frumos*, după etimologie forum pulchrum, la opt ceasuri de Iași pe drum spre Suceava, așezat pe acelaș rìu Bahlui, tîrg nu de disprețuit, cu uu palat de piatră al Domnului, peste care se află mai mare un șef care în limba țării se chiamă *pîrcalab* adică comandant.

Mai încolo spre apus se întinde în lungime

3. *Ținutul Romanului*, cel dîntăiu pe care coloniile romane întoarse din Transilvaniea l-au ocupat, după năvălirile lui Batie, și-l numiră cu vechiul său nume. Aici este *Roman*, la Bonfin se cetește *Forum Romanorum*, tîrg și scaun arhiepiscopal, la confluența rîurilor Moldova și Siret, în fruntea căruia sînt rînduiți de Domn doi pîrcalabi.

Că aici cei ai noștri întorși și-au făcut cea dintăi locuință, este părerea multora, dar nu este primită de toți, căci nu departe de aici, pe malul de răsărit al Siretului, se vede un alt loc, azi numit de locuitori *Smedorova*, și acolo afirmă unii că a fost zidit tîrgul cel dintăiu și mai mare. Este adevărat că acest tîrg a fost zidit din nou mai tărziu de Ștefan cel Mare și că a ajuns la strălucirea lui cea veche, dar după cîteva zeci de ani a fost iarăș dă-

rămat nu știu din ce pricini, de Petru, ce-i zic Rareș, și locuitorii au trebuit să se mute în tîrgul Roman.

Cu acest ținut se mărginește la răsărit, dedesuptul Iașilor și Cîrligăturii,

4. *Ținutul Vasluiului.* In acest ținut se află *Vaslui* tîrg așezat la 12 ceasuri de Iași pe drumul ce duce la Dunărea, la gura rîului *Vaslui,* unde se varsă în Bîrlad, mai înainte scaunul Domnilor, ale căror palate și azi se văd acolo. După ce domniea s-a stabilit la Iași, grija acestui tîrg a fost încredințată pîrcalabului de Vaslui.

Spre miază-zi se întinde în lungime

5. *Ținutul Tutovei,* numit așa dela rîul Tutova, care se pare că-l străbate cam prin mijlocul lui. Cel mai de samă tîrg al acestui ținut este *Bîrlad,* pe rîul cu acelaș nume, odinioară destul de mare, acum însă decăzut și lipsit de orice împodobire. Propriu acestui tîrg este scaunul vornicului de *țara de gios* (procuratorul Moldovei inferioare), care totuș fiindcă trebue să stee mai totdeauna la curte, încredințează atribuțiile sale la doi vornici mai mici.

Mai jos, la o depărtare de o milă italiană, pe acelaș mal se văd ruinile unei cetăți foarte vechi, ce-i zice azi *Cetate de pămînt,* adică civitas terrea, dar nu s-au putut găsi temeliile vreunei case nici vreun alt semn, depe care să se poată hotărî ceva sigur despre ziditorii ei. Se văd acolo numai păreții făcuți din lemn, de unde poate nu fără cuvînt credem că au fost făcuți din vechime de locuitori ca să respingă atacurile Tătarilor.

6. *Ținutul Tecuciului,* se mărginește la apus cu Bîrladul, destul de mare, dar neînsemnat prin ceva, afară de *Tecuci,* pe rîul Bîrlad, 8 ciasuri departe de Bîrlad pe drumul ce duce la Galați, tîrg mic, fără zidiuri și sărăcăcios, scaunul celor doi pîrcalabi, cărora le este încredințată administrațiea acelui ținut.

La răsărit se mărginește cu malurile Siretului

7. *Ținutul Putnei,* numit așa depe numele rîului *Putna**. In acest ținut se află *Focșanii,* tîrgușor pe rîul

* Cu acelaș nume se află în acea parte și un vechiu tîrg, ale cărui urme se văd pănă azi, acolo unde în vechea Dacie se pune *Poloda.*

Milcov, la hotarul Munteniei, al cărui starostă * se îngrijește de treburile acelui ținut.

Agiud este un tîrg nu de mare însemnătate din sus de rîul Siret.

La poalele munților *Vrance,* nu departe de mănăstirea *Mira,* lăcaş de pietate a Domnului Constantin Cantemir de fericita pomenire, se găsesc dărămăturile unei cetăți foarte vechi, în care însă n-am putut afla vreun indiciu de timpul zidirii sau de ziditori. Locul însuș se chiamă azi de locuitori *Crăciuna.*

Pe celălalt mal al Siretului, între Siret, Dunărea și Hierasus, se află la mijloc

8. *Ținutul Cohurluiului,* deasemenea își trage numele dela gîrla Cohurlui, care, măcarcă se întinde pe un spațiu de opt ceasuri, rămîne totdeauna uscată și foarte rar se umple cu apă. Aici merită să fie însemnat tîrgul Galați, desigur nu așa de remarcabil prin frumusețа construcției și prin mărime, însă tîrgul de negoț cel mai vestit pe toată Dunărea. Aici în toții anii, de două sau de trei ori, vin corăbii nu numai din locuri vecine depe Marea Neagră din Crimeia, dela Trapezunt, Sinope, Constantinopol, dar și din Egipt, ba chiar și din Barbariea, și se întorc încărcate cu lemne moldovenești, stejar, corn, brad, și cu miere, ceară, sare, unt, nitru și grîu, din care nu puțin folos se aduce tuturor locuitorilor Moldovei.

Nu departe de aici, la gura de răsărit a Siretului, se văd ruinile unui tîrg foarte vechiu, care azi se numește de locuitori *Gherghina.* Că acest tîrg a fost zidit în vremea lui Traian, dovadă sînt monedele extrase din ruinile ei pe vremea noastră, și chiar o marmură cu această inscripție:

IMP. CAESARI. DIV. FILIO. NAEVAE,
TRAIANO AUGUSTO. GERM. DACICO,
PONT. MAX. FEL. B. DICT. XVI. IMP. VI.
CONS. VII. P. P. CALPURNIO. PUBLICO,
MARCO. C. AURELIO, RUFO **.

* Cu acelaș ințeles ca comandant din limba polonă.

** Traian n-a ocupat consulatul VII. Aşa dar în loc de

Deasupra acestuia pe Prut vine.

9. *Ținutul Fălciilor,* în care se află *Fălcii,* un tîrg nu lipsit de frumuseță pe Prut. Că acest tîrg a fost odinioară locuința Taifalilor, dovedesc urmele descoperite prin ostenelile noastre ale unui tîrg foarte vechiu în apropiere. Ceteam odată într-o istorie scrisă cu mîna a lui Irodot că un neam de oameni foarte războinic, Taifalii, locuise pe Prut la o depărtare de trei zile de Istru, și zidise o cetate foarte mare. Fiindcă dărămăturile ei nu se vedeau deloc pe cîmpi, am trimes niște oameni cunoscători ai locurilor în pădurile dimprejurul Hierasului ca să exploreze dacă se pot găsi niscai semne, depe care să se poată stabili ceva mai sigur despre adevăratul loc al tîrgului. Intorși de acolo ei mi-au spus că în codrul care se întinde spre apus, pe un spațiu de cinci mile italiene în lungime spre rîu, se văd temeliile întinse ale zidiurilor şi turnurilor făcute dintr-un corp ars, și care, deși pe locurile dela mijloc nu se mai văd, au forma unui cerc lungăreț. Afară de acestea, părerea mea a întărit-o numirea actuală a acestui ținut, căci asămănarea de nume pare că arată că Fălcii este corupt din Taiphalia.

Mai sus în lăuntrul ținutului este *Huș,* tîrg mic, însă scaunul episcopului, prin nimica mai însemnat, doar prin acel războiu în care Petru cel Mare, autocratorul Rusiei, cu o mică oaste a susținut și a respins cu tărie, timp de patru zile, atacurile de mai multe ori repetate ale Turcilor la anul 1711.

Nu departe de acel loc se vede o movilă mare ce-i zic Tatarii *Han tepesi,* adică movila hanului, iar locuitorii *Moghila Răbîii.* Despre origina acesteia se aduc diferite păreri. Unii zic că un han al Tătarilor cu toată oastea lui a fost sfărămat aici de Moldoveni, și au ridicat această movilă întru pomenirea lui; alții povestesc că o regină a Schiților, anume Rabie, pe cînd își dusese oastea până aici împotriva Schiților care locuiau atunci în Moldova, a

---

Fel etc. (căci *Fel B. Dict.* nu însamnă nimic), ceteşte *Tribunic. Pot. XVI. Imp. VI. Cons. VI*: aşa se potriveşte. — Nota copistului manuscrisului.

perit acolo și a fost îngropată de ai săi. Ce este adevărat ori falș într-o poveste așa de întunecată, nu îndrăznim a spune.

Ținutul Fălciilor se mărginește la miază-noapte cu

10. *Ținutul Lăpușnei.* De acesta a ținut odinioară *Tighine*, Turcii îi zic *Bender*, tîrg și odinioară foarte întărit de Turci cu multe zidiri, pe Tyras; pe vremea noastră locul de adăpost al regelui Suediei, scăpat dela bătăliea dela Pultava.

In zadar l-au atacat Turcii de mai multe ori înainte de a se fi supus, dar ceia ce nu putură face cu forța, au căpătat cu înșelăciune și cu vicleniea lui Aron Vodă, căruia Moldovenii i-au dat numele de Tiranul. In adevăr, acesta fiind alungat din domnie de boeri din cauza cruzimii, fugi la împăratul turcesc și-i făgădui că, dacă-i dă iarăș domniea, el îi va preda oastei lui cetatea Tighine, cerută de mai multe ori, cu 12 sate, și i-o va dărui în stăpînire veșnică. Sedus de acest dar, sultanul îi dădu iarăș domniea, în schimb el primi ca plată pentru această treabă cetatea cea mai întărită din toată Moldova, întăritura și cea mai puternică împotriva Polonilor și Tătarilor*.

Astfel acuma *Lăpușna* este tîrgul cel mai de samă al acestui ținut, așezat pe rîul cu acelaș nume, unde se află doi pîrcalabi rînduiți de Domn ca să îngrijască de treburile ținutului.

Afară de acesta este *Chișnou*, pe rîul Bîcul, un tîrgușor nu de mare importanță. Nu departe de dînsul se vede un șir de pietre foarte mari așezate într-o linie așa de dreaptă de parcă ar fi fost puse de mînă omenească, dar pentru a crede aceasta ne oprește și mărimea pietrelor înselor și lungimea spațiului pe care se întind, căci unele cuprind un spațiu de trei sau patru brațe în tetragon, și șirul lor se întinde peste Tyras până în Crimeia. In limba națională se chiamă *Cheile Bîcului* și norodul

---

* In vechea Descriere a Daciei se vede a fi în locul unde a fost *Zargidava*, cu toate că Tighine sau Bender se află pe malul de apus al Tyrasului, pe cînd Zargidava pe malul de răsărit al Hierasului (poate din greșala tiparului ori a autorului).

zice că este opera diavolilor care s-au jurat să astupe rîul Bîcul. Se știe că cîțiva Domni au încercat să astupe albiea acestui rîu, care curge pe o mare distanță printre munți, și s-o prefacă în lac, fiindcă locurile dimprejur nu sînt bune decît de fînaț, dar niciodată n-au putut duce opera la capăt.

Din sus de aceste pe Tyras se află

11. *Ținutul Orheiului.* Iși trage numele dela tîrgul *Orhei,* pe rîul Răut, nu așa de mare, dar frumos și îmbelșugat în tot ce trebuește pentru viața omului. Hrană destulă îi dă și lacul Orheiului, nu departe de tîrg spre răsărit, și insula frumoasă pe care el a făcut-o, și despre care am vorbit pe larg mai sus, la cap. III.*

12. *Ținutul Sorocăi.* Tîrgul mai de samă din acest ținut este *Soroca*** odinioară Alchionia, așezat pe Tyras în șes supt dealuri, însă mic, dar prin raport cu vremea cînd a fost zidit, foarte întărit. Are un zidiu dreptunghiular, dar foarte tare și apărat de turnuri foarte înalte și zidit din piatră, în care abundă dealurile dimprejur. Părțile de sus ale acestui ținut spre miază-noapte nu se pot lucra din lipsă de apă și de lemne, așa că ele formează un pustiu unic în Moldova, deși nu așa de mare. In hărțile geografice mai bune această parte de loc este însemnată ca pustie.

Pentru apărarea acestui tîrg, deoarece, prin pierderea Tighinei, nu mică întăritură este el despre Poloni, sînt rînduiți de Domn doi șefi militari.

[II]. Cea de sus, numită de locuitori *țara de sus,* are șepte ținuturi:

1. *Ținutul Hotinului,* care se întinde din sus de Soroca, pe Tyras, spre miăză-noapte. In acest ținut se

* Pe malul de apus al lacului, în pădurile dimprejur, se văd ruinile unui tîrg vechiu, pe care locuitorii îl numesc *Orhei* vechiu. Depe situațiea lui se vede că răspunde lui *Petrodava* din vechea Dacie.

** De unde a luat Neculai Costin, istoric moldovenesc, că acest tirg l-a chemat din vechime *Olchionia,* n-am putut afla, dar în Descrierea Daciei el este pus acolo unde odinioară a fost Carsidava.

află *Hotin*. tîrg pe Tyras, în fața Comeniței, care trebue numărată printre cele mai mari cetăți ale Moldovei *.

Odinioară era întărită despre apus cu zidiuri și șanțuri foarte înalte, iar despre răsărit în chip natural de malul răpedelui Tyras și de stînci colțuroase, dar în războiul din urmă pe care l-au avut cu Rușii, Turcii, făcîndu-se stăpîni pe cetate în anul 1712, pe de o parte dărămară zidiurile vechi, iar pe de alta o încinseră cu întărituri destul de bune în felul celora de acuma, lărgind-o cu mai mult de jumătate, așa că azi nu fără drept poate să se cheme că este cea mai frumoasă și mai întărită dintre cetățile Moldovei. Cînd era supt ascultarea Domnului Moldovei, paza ei era încredințată unui singur șef, de cînd însă este supt stăpînirea Turcilor, unui pașă turcesc, împotriva legăturilor de pace cu Polonii, care stabilesc că în tîrgurile Moldovei niciodată nu se va așeza garnizoană turcească **.

Spre apus urmează

2. *Ținutul Dorohoiului*, în care se află *Dorohoiul*, tîrg nu așa de însemnat, nu departe de izvoarele rîului Jijiea. Aici este scaunul *vornicului de țara de sus*, adică a procuratorului Moldovei superioare, în locul căruia, fiind reținut la curte și neputîndu-se ocupa de treburile ținutului, sînt rînduiți doi vornici mai mici.

Ștefăneștii, tîrg pe Hierasus, în care acuma Turcii, curățind rîul, se zice că au făcut un adăpost pentru corăbii și o magazie pentru garnizoana din Hotin.

Mai în jos se află

3. *Ținutul Hîrlăului*. Aici este *Hîrlău*, un tîrg nu de mare însemnătate, in capul căruia se află un singur pîrcalab sau comandant.

Cotnar, tîrg prin nimica alta mai însemnat, decît prin vii alese, care întrec ușor pe toate celelalte. Administrațiea lui este încredințată unui paharnic, adică pincerna. In tîrgul

---

* Pare să fie *Triphulum* sau *Arcobadava* a Daciei vechi, dacă Clepidava, după părerea lui Mateiu Pretorul, este Camenița, deși aceasta este așezată pe malul de miază-zi și nu pe cel de miază-noapte al Tyrasului. Notă trasă cu cruce în ms.

* Această pagubă suferi deci Moldova pentru defecțiune.

acesta locuitorii de religie catolică au biserici de piatră de o construcție superbă.

Botoșani, tîrg împreună cu împrejurimile tributar soției Domnului ale cărui venituri le strînge uu camaraș particular al Doamnei pus acolo.

Pe aceste ținuturi le încinge ca o cunună

4. *Ținutul Cernăuților*, hotarul Poloniei pe o mare distanță.

Tîrgul mai de samă al acestuia este *Cernăuții*, pe malul crivățan al Hierasului, a cărui administrație este dată în slujba unui mare spătar.

Lîngă satul *Cozmin*, pe rîul *Cuciur*, nu departe de locul unde el se varsă în Hierasus, se văd ruinile unui tîrg foarte vechiu. Cu toate că am cercat de mai multe ori cu băgare de samă, n-am putut însă afla deloc vreun semn a ziditorilor lui.

Dela malul de apus al Siretului urmează

5. *Ținutul Sucevii*. In acest ținut merită să fie însemnat *Suceava*, odinioară capitala întregii Moldove, scaunul Domnului și al mitropolitului, acuma zace mai toată în ruini. Este așezată pe rîul Suceava, care pare că i-a dat și numele, pe un deal neted, încunjurat de zidiuri și de șanțuri foarte adînci*. Pe platoul dealului avea întinsă o mahala destul de mare.

Afară de curțile Domnului și ale boerilor, se numărau tot acolo 40 de biserici de piatră, mai multe de lemn și 16 mii de case private, care toate s-au nimicit dupăce scaunul domnesc s-a strămutat de aici.

Astăzi este încredințat în paza unui hatman, adică conducătorul suprem al armatei.

Rădăuț, tîrg și scaun de episcop, nu departe de Suceava, pe rîul cu acelaș nume și Siret, așezat la acel cot al rîului Siret unde el se întoarce spre miază-zi.

6. *Ținutul Neamțului* vine îndată supt acesta și se întinde pe un spațiu destul de lung între rîurile Moldova

* După arătarea locului și oarecare asămănare a numelui, aș crede să fie Sandava din vechea Dacie. — Notă trasă cu cruce în ms.

și Bistrița. Aici se află *Neamț*, pe rîul cu acelaș nume, cetate zidită pe un munte foarte înalt, așa de întărită de chiar natură, încît pare că disprețuește orice atac vrăjmaș.

A fost cercată de mai multe ori, dar numai de două ori atacată puternic, odată de Turci supt domniea lui Suleiman, și odată pe vremea noastră de Ioan Sobieski, regele Poloniei, dar n-a fost cuprinsă decît dupăce foamea a silit pe cei cîțiva Moldoveni, care erau în garnizoană, după un asediu de mai multe zile, să o predee Polonilor.

Odinioară era zidită din două rînduri de zidiuri, pe care însă numai o singură poartă avea eșire. Dupăce însă Turcii au dărămat zidiul de afară, Moldovenilor le-a rămas întreg numai cel din lăuntru.

Inainte ca Moldova să fi fost supusă Turcilor, la orice vreme de războiu Domnii își trimeteau copiii și averile acolo ca într-o cetate greu de atacat, și azi chiar, cînd locuitorii sînt alungați de vecini, aici au ei adăpostul cel mai apărat. In acest scop odinioară Domnii au construit curți destul de mari, care și azi se văd acolo, dar nu sînt îngrijite cum se cuvine.

In linie dreaptă pe rîul Bistrița este așezat și tîrgul *Piatra*.

Șirul îl închide

7. *Ținutul Bacăului*, peste care este orînduit un singur vornic. Scaunul lui este *Bacău*, tîrg așezat în insula rîului Bistrița, vestit prin belșugul de pomi și de fructe. Are apoi un episcop al bisericii de apus, care se numește episcop de Bacău, căci în ținuturile de supt munte sînt mai mulți supuși moldoveni, prin naționalitate și prin religie, cum își zic ei, catolici, pe care Ștefan cel Mare, dupăce a învins pe Matiaș, regele Ungariei, i-a luat de acolo și i-a dăruit boerilor săi. (Satul de samă al Cantemirilor din ținutul Romanului, *Faraoni*, ai cărui locuitori mai mult de 200 de familii sînt toți de religie catolică, și au biserică de piatră și foarte veche).

Ocna și Totruș, pe rîul Totruș, tîrguri prin nimica alta însemnate decît prin gropile de sare minunate care se găsesc acolo prin prejur. Pe aici se deschide intrarea cea mai largă din Moldova în Transilvaniea.

Basarabiea, care odinioară era a treia parte a Moldovei, este toată șasă, n-are dealuri și păduri deloc, iar rîu care curge întruna numai unul, *Ialpuh.*

Este absolut lipsită de izvoară și de pîrăe, așa că, pentru a înlocui lipsa de apă, locuitorii trebue să săpe fîntîni cît mai adînci.

In loc de lemn se folosesc de balegă, cu care, dupăce o usucă la soare, își încălzesc colibele.

Ea a fost supusă de Turci înainte ca țara toată să se fi supus lor, și nu mai ține de Moldova, macar că și azi pe malurile Dunării sînt tîrguri și sate pline de Moldoveni care sînt nu mai puțin creștini, dar sufăr tiraniea celor doi barbari, căci parte este locuită de Tatari, parte de Turci, care ascultă de poruncile serascherului.

Basarabiea însăș se împarte azi în patru ținuturi: al Bugeacului, al Achermanului, al Chiliei și al Ismailului.

La mijloc se află

Bugeac.* A fost dat ca locuință Tătarilor Nogai, pe care unii îi numesc acuma de Bugeac, alții de Bolgrad, căci pela anul hegirii 976, iar dela întruparea Domnului 1568, din porunca lui Selim II, hanul din Crimeia vrînd să unească rîurile Tanăis și Volga, mai mult de 30 ✝ de familii din acei Tatari Nogai, care până atuncea ascultase de imperiul rusesc, se lepădară de această împărăție și cu tovarășii săi se retraseră în Crimeia. Dar fiindcă Hersonesul nu-i încăpea, li s-au dat locuinți nouă în ținutul Bugeacului. Din vremea aceia, tot venind și alte familii din

✝ mii

* In limba tătărască însamnă unghiu, fiindcă ținutul se întinde între Dunărea și Tyras spre Marea Neagră, și se sfirșește într-un unghiu ascuțit. Se pare că se face aluzie la vechiul nume *Bessi,* care este dat acestui ținut de geografii și istoricii vechi. Că de aici poate s-a tras și numele Basarabiei, se poate înțelege din Ovidie, care zice cu glas trist: Vivere quam miserum est inter Bessosque Getasque.

Ptolemeu: Din sus de Daciea sînt Peucinii și Bastarnii, dar că Bastarnii și Bessii sînt acelaș neam de oameni, crede împreună cu alții Matheus Praetor, lib. 2, cap. 7: Sînt unii, zice el, care cred că Bastarnii sînt aceleași neamuri care odinioară fusese Bessi, care azi se zic Basarabi, adică aceia care trăesc în Basarabiea.

Lipsește în ed. lui Adamescu

Nogaia, așa a crescut acest neam, încît în ce privește numărul, cu greu se lasă mai pre jos de vreo altă hoardă de Schiți.

Tătarii se împart în două neamuri: *Orak Ouglî* și *Orumbet Ouglî,* care-și păstrează cu mare băgare de samă spițele neamurilor lor. După obiceiul lor părintesc, viața și-o duc pe cîmp; tîrguri n-au deloc, afară de *Căușenii,* pe rîul Botna, care udă ținutul acela pe un spațiu foarte mic. Dar că odinioară acest ținut a fost așezat cu cetăți destul de frumoase, arată ruinile vechilor zidiri care se văd încoace și în colo, între altele dărămăturile unei cetățî foarte vechi pe malul Tyrasului, azi *Tatarpunar,* adică fîntîna Tătarilor. Aceste dărămături se află așezate pe o stîncă foarte înaltă, dela poalele căreia izvorăște un izvor foarte limpede. Totuș acolo nu s-a putut găsi vreo inscripție ori vreun semn de cine să fi fost zidită.

Sînt și pe Ialpuh, nu departe de gura lui, urme de o cetate mai veche, ce-i zice de obiceiu *Tint* *. Fiind dărămată la anul [ ], a zidit-o din nou Ștefan cel Mare. După aceia însă Turcii au făcut-o una cu pămîntul, încît astăzi cu greu s-ar putea arăta locul ei. Din dărămăturile ei zidiră un alt tîrg în dreptul celui vechiu, care și azi este în floare și se chiamă de obiceiu *Tobak,* la Marea Neagră, poate în locul unde era vechiul Atepolium.

2. *Ținutul Achermanului.* In acest ținut se afla *Akkerman,* numit de locuitori *Cetate Albă,* de Romîni odinioară *Alba Iulia***, de Greci *Monkastron,* de Poloni *Bielograd,* chiar pe malul Mării Negre, cetate destul de mare și foarte întărită.

Pe cînd ținea de Moldova, era condusă de marele logofăt. Azi are un singur ianicer aga.

---

* Al cărei loc pare să răspundă satului *Hermonasti,* dacă Hermonasti nu-i cumva Tatarbunar, de care deja am vorbit. — Notă trasă cu cruce în ms.

** Bonfin, decada 1, cartea 1, pg. 23, are în Ungariea nu numai această *Albă (Regească),* dar și *Alba Greacă* pe Taurin și *Alba Iulia* în Daciea, care păstrează foarte bucuros numele străbunilor săi.

In timpul de curînd a fost făcută vestită prin sfîntul Ioan cel Nou, care a suferit aici martiriul supt tiraniea Turcilor. Moaștele lui făcătoare de minuni, cu tot tezaurul Domniilor și cu odoarăle, le-a luat din Moldova Ioan Sobieski, regele Poloniei, la anul [ ], pe cînd se fălea că, ajutat cu bani de papa, el lupta pentru biserică și pentru Hristos.

Mai jos de acesta pe malurile Dunării se întinde

3. *Ținutul Chiliei.* Tîrgul cel mai de samă din acest ținut este *Chiliea**, în vechime *Lycostomon*, la gura de

* Moldovenii și Turcii zic *Kili.* Grecii de azi *Lykostomon* (de alții scris, cred, greșit *Lythrostomon* și *Lythostroton*, vezi la Leuncl. Pandect. 146), Bonfin împreună cu alții *Achillea*, Stanislaus Sarnicius zice cu îndoială că este *Tomi*, cetatea aceia vestită prin exiliul lui Ovidius Naso. Dar dintre atîtea păreri felurite ale autorilor, ce este sigur, eu unul nu pot să judec.

Ce credem însă noi, care avem puțintică cunoștință de acele chestiuni, nu vom pregeta să spunem.

Dacă Tomos este una singură și anume aceia vestită prin exilul poetului Ovidie, de bună samă ea nu poate să fie aceia care pe harta vechii Misii se pune pe rîul Naxus la mijlocul țării, fiindcă istoricii care pomenesc de acea cetate probează contrariul, și mai cu samă Ovidie însuș zice că a fost exilat în țara Sarmaților: Ne mea sarmaticum contegat ossa solum [nu cumva oasele mele să le acopere pămîntul Sarmaților]. Deci și cetatea Tomos a fost în Sarmatia. Deasemenea poetul descrie rîurile Sarmatiei, adică *Tyras* și *Boristhenis*, care, cît sînt de departe de Maxus din Misiea, vede oricine.

Aceasta o confirmă și epitaful poetului tăiat în piatră, pe care ni-l face cunoscut Stanislau Sarniție, căci el povestește că un nobil polonez a găsit și a cetit la tîrgul *Isak* (scris greșit *Asak*) o piatră cu această inscripție.

Hic situs est vates, quem diri Caesaris ira
Augusti, patria cedere jussit humo,
Saepe miser voluit patriis occumbere terris,
Sed frustra, hunc illi fata dedere locum.

[Aici zace poetul pe care urgia lui Caesar August îl scoase din pămîntul patriei; de mai multe ori nenorocitul a vrut să moară acasă, dar în zădar, iată locul ce i-l dădu soarta].

Tot așa, zice poetul, cît de nenorocit este a trăi între Bessi și Geți. De unde se vede lămurit că el a fost exilat în Sarmatiea fie la Tyras fie la Boristhenis, unde era acea cetate a Tomilor.

Dar să cercetăm pe scriitorii vechi, Sozomen, Histor. eccl. lib. 2 cap. 20, scriind despre locuințile Schiților, zice că neamul

miază-noapte a Dunării, numit tot așa și de corăbierii greci, findcă pare că aruncă valurile ca dintr-un gît de lup.

Cetatea nu este așa de mare, dar este o piață foarte vestită, frecventată de toate corăbiile, nu numai dela cetățlie dela mare dimprejur, dar și de cele mai îndepărtate care vin din Egipt, Veneția și Ragusa, care duc de aici de obiceiu ceară și piei crude de vite.

Are locuitori nu numai Turci, ci și Evrei, creștini, Armeni și de diferite neamuri, peste care se află mai mare un *nasir*, cum s-ar zice, cu un cuvînt popular, inspector.

Pe timpul împărăției lui Soleiman a fost pustiită de Moldoveni, și de atunci n-a mai putut să ajungă la strălucirea de altă dată.

Malurile din lăuntru ale Dunării le urmează

4. *Ținutul Ismailului*. Aici merită să fie însemnate:

Ismail, căruia Moldovenii îi ziceau altă dată *Smil*, cetate nu de nesocotit, ținută de foaste turcească, peste care se afl ı un *muteveli*.

Cortal, pe Dunărea, unde se varsă rîul Ialpuh, în dreptul *Isaccei*, cetățue nu de mare însemnătate. Aici la

---

acesta are multe tîrguri, sate și cetăți, dar cea mai de frunte este Tomi, care este mare și bogată și așezată lîngă mare, la care, fiindcă este locul unde umblă corăbiile spre Marea Neagră, este un obiceiu vechiu, caıe și acuma se ține, ca să fie mai mare un episcop al bisericii întregului neam.

Așa dar în timpul de care vorbim (anume al lui Valentinian și Valens) acele cetăți le-a administrat Britannio, cînd împăratul Valens a venit chiar la Tomi, și ducîndu-se la biserică episcopul nevoind să se întîlnească cu dînsul, fiind de religie ariană, îl lăsă pe monarh singur, iar el se duse cu tot poporul la altă biserică. Mirat de aceasta, împăratul trimise pe Britannio în exil, dar nu mult în urmă i-a dat voe să se întoarcă, căci văzînd, cred eu, că Schiții sufereau cu greu exilul episcopului, nu puțin s-a temut să nu se apuce de alte lucruri, căci ei erau și tari și prin însăș poziția locurilor folositori împărăției romane, căci țineau în loc atacul barbarilor care locuiau acea bucată de pămînt. Incercarea împăratului a fost astfel reprimată de Britannio, bărbat respectat și pentru alte lucruri, și așa de însemnat prin caracterul său superior, încît chiar și Schiții i-au dat mărturii de laudă.

Aceasta zice autorul.

anul 1711, cînd Turcii duceau războiu cu Rușii, legară malurile Dunării cu un pod și trecură oastea în Moldova. Pentru paza cetății este rînduit numai un *dizdar*, adică comandant.

Renii, cum îi ziceau altă dată Moldovenii, *Timarova*, cum îi zic acuma Turcii, cetate de aceiaș ordine, este așezată nu departe de gura Hierasului pe Dunărea. Acolo, cu toate că stă supt împărăția turcească, nu se află niciun Turc. Garnizoana este compusă din creștini, care toți sînt Moldoveni, și șeful ei, tot creștin, se chiamă de obiceiu *beșligasi* și este supus pașii din Silistra, care trebue să fie totdeauna un *sarachier*.

Cam acestea erau tîrgurile și cetățile Moldovei, cărora libertatea le-a dat prosperitatea, dar tiraniea nedreaptă și vrăjmașă le-a răpit dela statul înfloritor.

Despre ziditorii lor nu vorbesc istoricii nici cei vechi nici cei mai noi, și nici din inscripții ori din monumente n-au putut să se afle până acuma. Niciun semn nu ne arată ceva despre vremea lor sau despre poporul care le-a zidit, nicio inscripție nu vei afla pe zidiuri, decît atunci cînd ele au fost făcute din nou de vreun Domn. Numai Suceava are în zidiurile ei șepte turnuri săpate într-o piatră mare acoperite cu cununa împărătească pe care o susțin doi lei. Apoi, pe chiar temeliile turnurilor se vede un altar de piatră, în care apar doi pești solzoși întorși cu capetele în jos și cu coadele în sus, și supt dînșii capul unui taur sălbatic, care ține între coarne o stea cu șease raze.

Dar fiindcă capul taurului sălbatic tocmai după descălecatul de al doilea al Romanilor în Moldova, despre care am vorbit în capitolul I, a început să fie scutul Moldovei, acea sculptură pare să mărturisească deasemenea mai mult de repararea zidiurilor Sucevii, decît despre construirea lor.

Apoi fiindcă istoricii neamului nostru mărturisesc toți într-un glas că Moldovenii, cînd s-au întors din Maramureș în patriea lor cea veche, au găsit tîrguri și cetăți pustii, de aici nu fără dreptate se poate vedea că întemeerea lor trebue pusă în timpuri cu mult mai îndepărtate.

Acest lucru îl confirmă pe lîngă altele felul de con-

strucție a zidiurilor lac ele mai multe cetăți, care desigur, cu puține excepții, pe care le-am indicat mai sus ca par o operă mai nouă contra năvălirilcr Tătarilor, nu reprezintă altă arhitectură decît cea romană.

Dar mai pre sus de toate sînt mărturiile celor mai de samă istorici romani, din care rezultă că mari colonii de cetățeni romani au fost aduse în Daciea de împăratul Traian, și că urmașul său Hadrian, lăsînd barbarilor mai multe provincii din răsărit, a fost oprit de a părăsi Daciea numai de teamă ca acele colonii să nu fie date pradă mortii.

Ca o mărturie veșnică a acestui lucru vine *Șanțul împăratului Traian*, care și azi păstrează numele făcătorului lui, și de care mă mier că niciun istoric din cei vechi ori din cei mai noi n-au pomenit nimic.

Acesta, precum eu însumi cu ochii miei am văzut, începe din Ungariea dela Petrivaradin cu două șanțuri, se scoboară la munții *Demarkopu*, poarta de fier, și de aici trece într-un singur şanț prin toată Munteniea și Moldova, tae Hierasul la satul Traian și Botna la tîrgul *Căușen*, și după ce străbate toată Țara tătărască, se mîntue la rîul Tanais.

Și pănă astăzi este adînc de peste 12 coți, de unde nu fără judecată putem înțelege că spațiul lui, cînd s-a săpăt va fi fost încă pe atîta de lat și de adînc, și că a fost o întăritură aşa de puternică împotriva năvălirilor barbarilor.

Aşa fiind nu se poate admite deloc ceia ce au vrut unii * să afirme, că tîrgurile Moldovei sînt opera Genovezilor, căci oastea romană, care era acolo numeroasă în garnizoană perpetuă, n-ar fi putut trăi fără cetăți și fără adăpost, și nici nu pare de crezut că Genovezii, care numai pentru negoț căutau să-și înfigă piciorul la Marea Neagră, ar fi

---

* Bielski pg. 239 zice că popoarele *Pleczlnicow* şi *Polowcow* sînt Lituanì care, dupăce au eşit din părţile Bosforului cimeric, mai întăiu legară prietinie cu Genovezi care stăpîneau Hersonesul, şi că aceşti Genovezi împreună cu Moldovenii şi Basarabenii au zidit cetăţile *Mancob, Kerkel, Crlm, Azov, Kafa, Killa* sau *Achillea, Moncastrum* şi *Tîrgavlsca,* etc.

vrut să pătrundă în interiorul Moldovei și să zidească tîrguri în locuri prielnice mai mult agriculturii decît negoțului.

Dacă însă cineva ar crede că ele au fost zidite de Dacii cei vechi, pe cînd statul lor era destul de înfloritor supt domniea lui Decebal, și apoi ocupate de Romani și așezate cu coloniile lor, aceasta în adevăr noi n-am îndrăzni s-o contrazicem.

CAPITOLUL V

Despre munţii şi mineralele Moldovei

In partea de apus, unde Transilvaniea se mărginește cu Munteniea, Moldova este încunjurată mai de pretutindeni de munți foarte înalți, de aceea a și fost numită de Romani Daciea muntoasă.

Cealaltă parte a ei despre răsărit se întinde în cîmpi foarte mănoși.

Munții sînt plantați din natură cu copaci roditori, cu pomi și cu alte feluri, care aiurea trebue să fie sădiți de mîna omului, printre care apoi, de prin vîrfurile munților, curg pîrăe foarte limpezi cu susur plăcut și fac ca o grădină fermecătoare.

Cîmpii produc din belșug, rînd pe rînd, sămănături pe care aerul mai răce dela munte nu le lasă să crească.

Muntele cel mai înalt este *Ceahlou*, care dacă ar fi fost cunoscut în fabulele celor vechi, n-ar fi fost mai puțin vestit decît Olimpul, Pindul sau Pelias. Se află în ținutul Nemților, nu departe de izvoarăle rîului Tazlău. La mijloc este înghețat cu omăt veșnic, vîrful însă nu este niciodată acoperit cu omăt.

Din vîrful lui, care se ridică în sus foarte înalt în formă

de turn, izvorăște un pîrău cu apă foarte limpede care se aruncă în Tazlau cu mare huet peste ponoară.

La mijlocul lui se vede o statue foarte veche, înaltă de cinci coți, care închipuește o bătrînă încunjurată de oi, dacă nu mă înșel 20, din a cărei parte firească curge un izvor de apă veșnic. Este greu firește de spus dacă natura a arătat în acest monument jocurile sale ori dacă o mînă ghibace de artist a făcut-o așa, căci statuia nu-i pusă pe nicio bază, ci este dintr-o bucată cu stînca întreagă, însă la pîntece și la spate liberă. Dar chiar dacă ai vroi să admiți că crăpăturile au fost umplute cu var făcut cu meșteșug, căci nu tăgăduim că mai multe opere de acest fel ale celor vechi au dispărut cu urgiea vremurilor, totuș cu greu se poate înțelege de ce acel canal a fost adus pe picior la partea firească, cîtă vreme pe împrejur nu se văd deloc urmele unui izvor ori a vreunei albii. Pe semne că a slujit pentru cultul idolilor păgînești, pentru exercitarea căruia obișnuiau să facă ceva prin mijloacele fie ale naturii fie ale magiei, prin care să poată ațîța admirațiea și credința în Dumnezeu a mulțimii credule.

Dealtfel înălțimea muntelui se poate înțelege depe aceia că, pe un cer senin, la asfințitul soarelui, se poate vedea dela Acherman, cetate la o distanță de 60 de ceasuri de dînsul, întreg și așa de limpede, cașicum ar fi aproape, lucru de felul căruia nu știu dacă se poate zice de alte vîrfuri de munți chiar foarte vestite. Pe dealurile de prin prejur se văd apoi întipărite pe stînci urme de cai, de cîni și de păsări, nu în alt chip decît parcă ar fi trecut pe acolo cîndva o mare oaste călare. Multe basne povestesc despre dînsele locuitorii, dar ce se potrivește mai mult cu adevărul despre acele credinți, să cerceteze cercetătorii curioși de lucrurile naturii.

Mai este și alt gît de munte, numit de locitori *Incul*, spre miază-noapte, lîngă rîul Cirimuș, chiar în cotul unde se întîlnesc hotarăle Moldovei cu ale Poloniei și ale Transilvaniei, care în înălțime nu se poate compara cu cel de mai înainte, dar nu mai puțin însemnat printr-un joc deosebit al naturii, aiurea neobservat. In adevăr, roua care acopere frunzele ierburilor înainte de răsăritul soarelui o culeg lo-

cuitorii și, dupăce au pus-o într-un vas, găsesc pe deasupra apei un unt foarte bun, care nici la miros, nici la culoare, nici la gust nu se deosebește de untul obișnuit. Dar aceasta nu se întîmplă peste tot anul, ci numai în lunile Mart, April, și Maiu, iar în celalte luni fie mai umede fie mai uscate nimic de acest fel nu se găsește. Untul acesta este așa de hrănitor, că dacă în acel timp oile sînt duse de ciobani la păscut pe vîrfurile munților, în puține zile, din cauza grăsimii prea mari, ele crapă. De aceia ciobanii, învățați din experință, țin turmele lor în lunile acele la poalele munților.

Munții noștri nu sînt lipsiți nici chiar de acel dar obișnuit al munților, de minerale, dar în timpurile vechi exploatarea lor a oprit-o și dezinteresarea Domnilor și lipsa de lucrători de mină, iar în zilele noastre i-a împedecat pe Moldoveni lăcomiea cunoscută a Turcilor, și teama ca nu cumva căutînd bogății, să piardă odată cu pămîntul și munca și folosul.

Dar cum că munții nu sînt lipsiți de aceste bogății în subsol, dovadă sînt pîrăele care curg dela poalele lor, căci ele fiind strînse într-o albie îngustă și crescînd de multe ori cu apă de omăt topit ori de ploae, nu rare ori revarsă, și apoi, silite să se întoarcă în albiea lor, în locurile pe care le-au inundat lasă năsip, în care se găsesc nu puține boabe de aur foarte curat, pe care le culeg Țiganii, le curăță de necurățenii, și atîta aur adună, încît pot să plătească soției Domnului în fiecare an ca tribut și patru ocă de aur, care fac 1600 de drahme.

In ținutul Hotinului, nu departe de tîrgul Hotinului, se găsesc în malurile Tyrasului făcute de natură buburuze de fier, așa de rătunde, încît fără de nicio altă lucrătură pot să fie întrebuințate la tunuri, însă dintr-un fier mai prost, și dacă nu este topit în foc, nu-i bun de nimic. Findcă Hotinul era încă lăsat la o parte, mai dese ori erau duse la Camenița, azi însă cu greu cred că va îngădui Turcii ca, în detrimentul lor, Polonii să-și facă material de războiu.

In ținutul Bacăului, nu departe de tîrgul Totruș sînt saline foarte bogate, cărora locuitorii le zic *ocnă*. Acolo

nu este nevoe de niciun meşteşug pentru curăţirea sării. Dacă săpi pămîntnl de un cot ori de doi, vei găsi sare foarte curată şi străvezie ca un cristal sau ca un porfir, nici deloc amestecată cu bucăţele de pămînt.

Aceste gropi nu se mîntue niciodată, măcar că în fiecare zi mai multe sute de oameni se ocupă să le sape. Căci ori de unde ar scoate drobii de sare, ei lasă de o parte şi de alte stîlpi de acest cristal, care susţin pămîntul şi bolta, ca vinele nouă de sare să aibă loc unde să se descarce. Făcînd aşa, în douăzeci de ani aşa de mult se umplu gropile de sare, că nici nu se mai cunoaşte că au fost măcar săpate.

Uneori în aceste gropi se găsesc chiar peşti întregi, care nu se deosebesc cu nimic de cei care se prind în rîurile dimprejur.

Şi în alte locuri se găsesc multe astfel de gropi de sare, dar Domnii au oprit de a le exploata, ca nu cumva scoţînd multă sare să scadă preţul ei, căci acele care sînt în lucru, sînt destule pentru nevoile ţării.

Sînt şi munţi întregi în Moldova, care, dacă se dă deoparte coaja din afara pămîntului, toţi sînt plini de sare. Din această sare visteriea domnească şi toată ţara trage cel mai mare folos, fiindcă afară de locuitorii ţării, Bugecenii şi Crîmenii, ba chîar şi ţări foarte depărtate, în toţi anii duc sare de aici cu corăbii.

Nitrul se face mai în toate părţile, findcă şesurile Moldovei mai toate au pămînt negru şi plin de nitru.

Pe *Tazlăul* sărat, nu departe de satul *Măineştii* în ţinutul Bacăului, ţîşneşte dintr-un izvor cleopyssa sau bitumen amestecat cu apă, cu care ţăranii noştri ung roţile carălor. Locuitorii îi zic *păcură*, şi zic că, dacă i se scoate apa, poate să fie întrebuinţată la lucruri de casă, cu mult mai bine decît aceia care se face din copaci.

CAPITOLUL VI

Despre câmpii şi pădurile Moldovei

Bogățiile munților, pe care le-am povestit până aici, le întrec cu mult șesurile Moldovei, vestite prin fertilitatea lor la scriitorii vechi și mai noi. Cele situate în mijlocul celor mai multe ținuturi despărțite prin munții și rîurile din Moldova, nu sînt lucrate de nimeni și totuș dau hrană tuturor.

Sămănăturile care nu se pot face la munți din cauza vremii rele și a frigului, se fac la șes așa de frumoase, încît în anii cei buni grîul dă plugarului de douăzeci și patru de ori sămănătura, alacul de treizeci de ori, orzul de șeizeci de ori, meiul, ceia ce greu poate crede cine n-a văzut, de trei sute de ori.

De ovăs Moldova nu-i un pămînt așa de productiv ca de celelalte sămănături, și nici nu este așa de întrebuințat, căci în locul lui se dă cailor orz.

In Moldova de sus se face un meiu foarte frumos, de unde la ai noștri s-a născut proverbul că meiul în țara de jos și merele în țara de sus n-au coarjă. Din meiu măcinat se face un fel de pîne care se mănîncă de obiceiu cu unt cît este caldă.

De copaci roditori vei găsi nu pomete, ci păduri. Poamele lor cresc în munți dela sine, dar la șes trebuesc să fie hultuite, dar pentru aceasta sînt și mult mai bune la gust.

Belșugul de poame este așa de mare, că în vechime cînd Polonii vroiau să vie în Moldova, știeau că nu vor duce lipsă de hrană, socotind că vor fi deajuns pentru dînșii și pentru oaste poamele pe care țara le producea din belșug. Dar uneori îmbolnăvindu-se de prea multă mîncare și murind de boală, fără arme dușmane, s-au învățat să se poarte mai precaut.

Toate celelalte bunătăți ale țării sînt cu mult întrecute

de podgoriile frumoase care se întind pe o mare distanță între Cotnar și Dunărea, și așa de roditoare că un singur pogon, adică un spațiu de 24 de stînjini în tetragon, dă de multe ori cîte patru sute până la cinci sute de măsuri de 40 de livre.

Cel mai bun vin se face la Cotnar, un tîrg în ținutul Hîrlăului, însă nu este cunoscut de străini, fiindcă-și pierde puterea dacă nu este pus în poloboace cu băgare de samă atunci cînd este dus pe mare sau pe uscat, însă îndrăznesc să afirm că este mai tare și mai bun decît toate vinurile europene, chiar și decît Tocai. Astfel, dacă se ține 3 ani într-o pivniță adîncă de piatră, cum se face la noi, în al patrulea an capătă așa putere, că ia foc ca rachiul. Cel mai tare de cap abia poate să bee al treilea pahar de vin, și îndată se îmbată, dar nu are dureri pe cap. Are o coloare deosebită și neobișnuită la alte vinuri, și anume verde, cu cît este mai vechiu, cu atît este mai verde.

Din acest loc spre miază-noapte nn se mai găsesc podgorii care să poadă produce un vin bun, așa că chiar în partea crivățană a dealurilor Cotnarului, macarcă s-a încercat de mai multe ori, totuș niciodată vreo viță n-a ajuns să se coacă. Astfel natura scoțînd din celelalte părți despre crivăț producerea vinului, pare că în acest singur loc a vrut să dee oarecum toate puterile sale.

Al doilea după acesta este vinul care se face la *Huș* în ținutul Fălciilor, al treilea la *Odobești* în ținutul Putnei pe rîul Milcov, al patrulea la *Nicorești* în ținutul Tecuciului pe Siret, al cincilea la *Greci* în ținutul Tutovei pe rîul Berheci, în sfîrșit al șeselea la *Costești* în acelaș ținut, ca să las la o parte alte nenumărate locuri mai puțin însemnate.

Aceste vii nu slujesc numai pentru locuitori, căci ieftinătatea vinului atrage și negustori străini, Ruși, Poloni, Cazaci, Ardeleni și chiar Unguri, ca să transporte în fiecare an în țara lor o mare cantitate de vin, macarcă este nu mai bun decît al lor.

Basarabiea deasemenea a avut podgorii odinioară, cînd era a Moldovenilor, nu proaste, dar ele au decăzut, dupăce Turcii, care nu beau vin, au început să stăpînească acel ținut. Cu toate aceste creștinii care locuesc în ținutul Chiliei

și Ismailului au și până acuma niscai vii, din care scot însă atîta cît le este pentru trebuința lor.

Moldova se mîndrește cu păduri foarte multe, care au copaci de tăiat și roditori. De corăbieri mai ales se caută stejarul moldovenesc, căci zic ei că, din toate celelalte lemne, acesta este cel mai bun pentru corăbii și cel mai rezistent la putrezire. Ei au observat însă că dacă scoarța aceia albă, care acopere pe acești copaci înlăuntru, nu este scoasă cu totul, și rămîne vreo bucățică cît de mică, în scurtă vreme ea dă putregiune la tot lemnul, dimpotrivă, dacă a fost curățită, lemnul poate sluji nestricat mai mult de o sută de ani cu toate urgiile vremurilor, văzduhului și apelor.

Din toate stejărișurile Moldovei două au fost vestite, acel al Cotnarului și al Chigheciului. Al Cotnarului, lîngă tîrgul cu acelaș nume, a fost făcut nu de natură, ci de mînă omenească. Era un cîmp foarte lat și întins pe vremea lui Ștefan cel Mare. In acest loc așezîndu-și Polonii taberele cu multă oaste, Ștefan cel Mare i-a, lovit, și luîndu-le taberele i-a alungat, pe mulți i-a ucis, și peste 20 de mii, cei mai mulți nobili, i-a făcut robi. Cu toate că regele polon i-a făgăduit în schimbul lor o mare sumă de bani, Ștefan n-a vrut să primească, fiindcă el nu căuta bani, ci dorea să-și ridice un astfel de trofeu, care să pomenească biruința sa și în veacurile următoare. In acest scop, dupăce a înjugat la plug pe toți Polonii, i-a silit să are tot cîmpul acela, lung de două mile și lat de o milă, în care daduse bătaliea, și aducînd ghindă în acest scop a sămănat-o, și aceasta s-a desvoltat apoi în păduri destul de mari și de frumoase. Moldovenii le zic azi *Dumbrăvile roșii*, adică querceta rubra, findcă nu fost udate de sînge polonez. Polonii însă le-au zis *Bucovina*, și niciodată nu pomenesc de acel loc fără lacrimi.

Celălalt stejăriș, situat peste Hierasus la hotarăle Basarabiei, se chiamă *Chigheci*, și cuprinde în circuit la treizeci de mile italiene. Este o întăritură foarte pnternică a Moldovei încontra Tatarilor pe care ei au încercat de mai multe ori să-l atace, dar n-au putut niciodată, căci copacii, deși înalți, sînt așa de deși, că niciun om pe jos nu poate merge decît pe cărări cunoscute numai de locuitori.

Odinioară se numărau acolo peste 12 mii de locuitori, cei mai viteji ostași din toată Moldova. Astăzi, după atîtea lupte și măceluri reciproce, au mai rămas abia două mii.

Aceștia au cu vecinii lor, Tatarii bugeceni, un pact, prin care s-au obligat să le dee lor în fiecare an un anumit număr de grinzi, fiindcă Basarabiea duce lipsă foarte mult de păduri. Acest lucru și azi îl păzesc ei cu atenție, iar dacă Tatarii ar vroi să calce regulile stabilite și să ceară mai multe, ceia ce nu este rar, ei se apără cu armele și de multe ori îi dovedesc. Dar despre acestea vom spune mai multe mai jos.

CAPITOLUL VII

Despre animalele sălbatice şi domestice

Despre animalele care se găscsc în Moldova cași în țările vecine, nu avem de gînd să facem o povestire lungă, căci nu este scopul nostru de a pomeni turmele de cerbi, căprioare, capre, vulpi, rîși și lupi care rătăcesc încoace și încolo prin păduri, ci de a spune acele lucruri particulare pe care le-am observat la animalele moldovenești.

Și în adevăr, ne-aducem aminte că la noi se pot găsi trei feluri de oi, — de munte, de Soroca și sălbatice!

Cîte turme de oi și cît de mari se pot vedea pretutindeni în munți, cu greu se poate spune, căci ținuturile Moldovei despre apus nefiind așa de bune pentru sămănături, oeritul este singura grijă care ocupă pe locuitorii din acele părți și care le dă hrană. De aici se și duc în fiecare an de negustori greci la Constantinopol pentru bucătăriea sultanului, peste 60 de mii de aceste oi, de Turci numite *cîvirgic*, căci carnea lor este preferită de Turci înainte de toate celelalte, pentrucă este gustoasă și se mistue ușor.

In trei locuri mai cu samă se găsește pășune mai bună, în Cîmpullung rutenesc pe rîul Putila, în Cîmpullung moldovenesc pe rîul Moldova și în munții Vrancei în ținutul Putnei.

La cîmp oile sînt mult mai mari decît cele de munte dar nu se găsesc așa de multe. Dintre aceste sînt de pomenit mai cu samă acele care se nasc în ținutul Sorocăi. Acele toate au o coastă mai mult decît celelalte, și cît trăesc nu o pierd niciodată, dar dacă sînt duse în alt ținut, în al treilea an fată un miel care nu are alte coaste decît cele obișnuite. Tot așa dacă o oae din alt ținut este adusă în ținutul Sorocăi, în al treilea an mielul va întrece pe mamă cu o coastă.

Foarte deosebite de acestea sînt oile sălbatice, care cu greu cred că se pot găsi în alte locuri. Au buza de sus care spînzură în jos de două palme și din această pricină, cînd pasc, sînt silite să caute hrana mergînd înapoi. La gît, care este foarte scurt, n-au nicio vertebră, și de aceia nu pot să întoarcă capul la dreapta sau la stînga. Au picioare scurte, dar foarte iuți, încît cînii, cînd le gonesc, cu greu pot să le prindă. Pe lîngă acestea sînt înzestrate cu un miros așa de ascuțit, încît pe vînători sau alt animal care vin la dînsele în direcțiea în care bate vîntul, pot să-i simțească chiar dela o milă nemțească și să iee fuga. Dacă vin însă împotriva vîntului, ele nu simțesc nimic până sînt prinse.

Locuitorii dela munte au boi mici, dar cei dela cîmp au cirezi mari de boi mai mari și frumoși, din care în fiecare an sînt duși la Danzig prin Poloniea peste 40 de mii și de aici se împart în țările vecine cu numele de boi ieșești. In Moldova o păreche de boi se cumpără cu cinci imperiali și iarna chiar cu trei, dimpotrivă la Danzig am aflat că se vînd cu 40 și 50 de imperii.

Cei mai grași și mai frumoși se găsesc pe pîrăul Sărat în ținutul Fălciilor și pe rîul Bașău în ținutul Cernăuților, fiincă acești cîmpi au sare din belșug și fac niște ierburi supțiri și grase. Producțiea acestora este așa de mare că locuitorli nu numai că trăesc din aceasta, dar își

pot plăti și tributurile cele foarte grele pe care obișnuesc să le ceară Turcii.

Și de o parte și de alta a malului Tyrasului se văd adeseori bivoli sălbatici, dar se pare că nu sînt din partea locului, ci din Podoliea și Țara Tătărască, fiind impinși să treacă Tyrasul înghețat de vînturile crivățene care suflă iarna prin acele părți.

In munții apuseni este un alt animal, care mai că îndrăznesc să spun că este propriu țării noastre, și căruia Moldovenii îi zic *dzimbru*. La mărime egalează boul domestic, capul însă este mai mic și lungăreț, are grumazul și pîntecele mai supțirel, picioarele mai înalte, coarnele mai supțiri și mai rădicate în sus, al căror vîrf foarte ascuțit este întors puțin în afară. Este un animal sălbatic și iute, și ca caprele se poate sui pe stînci, de unde deabia dacă poate fi prins, fiind ucis cu pușca sau rănit. Acesta este animalul al cărui cap Dragoș, cel dintăiu Domn al Moldovei descălecate, a vrut să fie semnul țării.

Rîmătorii în ținutul Orheiului la satul *Tohatin*, între rîurile Ichiel și Răut, se nasc cu o unghie, nu despicată, ci întreagă și mai ca cea de cal. Aceasta se întîmplă și la purceii care sînt fătați în al treilea an din scroafe aduse aici din alte ținuturi, și aceasta se întîmplă nu numai la cei domestici, ci și la cei sălbatici, care se prăsesc în mare cantitate în stufișurile depe lîngă Tyras.

Moldova de munte are cai mici în adevăr, și la trup cam ca cei rutenești, dar foarte tari și foarte răbdători la muncă, cu unghiile așa de vîrtoase, că pot umbla pe locuri cît de grele fără să fie potcoviți.

Ținuturile dela șes produc cai mai mari, frumoși, renumiți la trup, la frumuseță, la fugă și la tărie, foarte lăudați nu numai de Poloni și de Unguri, dar chiar și de Turci, la care este proverbul că: *adzem dilberi Bogdan bargiri messhurdir*, adică un tînăr persian și un cal moldovenesc sînt mai lăudați decît toți ceilalți.

Aproape de hotarăle Basarabiei se găsesc herghelii mari de cai sălbatici, care nu se deosebesc cu nimic de cei domestici, decît numai că sînt puțin mai mici și cu copitele late mai bine de o palmă, însă rotunde și foarte

vîrtoase. Pe aceştia de obiceiu îi vînează Tatarii bugeceni şi îi învaţă ori la ospeţe ori la slujba casei. Căci spre toamnă, cînd tot ţinutul este inundat de ploi necontenite şi transformat în bălţi, ei fixează o zi şi un loc de adunare şi îndată umplu toţi cîmpii dimprejur de chiot şi de strigăte. Caii auzind huetul fug împrăştiaţi încoace şi încolo peste cîmpii care răsună pretutindeni, şi negăsind nicăeri un loc fără huet, se strîng în mijiocul unui şes băltos ce-i zic *gioller*. Aici fiind împedecaţi să fugă din pricina copitelor late şi vîrîţi în glod, sînt loviţi de Tatari cu suliţi şi cu săgeţi. O parte dintr-înşii sînt prinşi vii, o parte cad în mînile lor ucişi, pe care apoi şi-i împart între dînşii după placul lor.

Las la o parte celelalte vieţuitoare sălbatice care se găsesc în pădurile noastre, rîşi, jderi (nu aceia care de obiceiu se zic samuri) şi vulpi, etc. ale căror blăni servesc mai cu samă să ne apere de frig.

Despre albine va trebui să pomenim măcar cîteva lucruri, căci cele ce am observat despre lucrul lor nu sînt nici neplăcute nici poate cunoscute tuturor.

Locuitorii au dela ele un folos foarte mare, prin aceia că cîmpii presăraţi pretutindeni cu flori foarte frumoase şi pădurile le dau un material veşnic de a culege miere şi ceară. Ar putea să aibă un rod şi mai mare, dacă ar fi voe să reţie pentru dînşii toate roiurile cîte le fac albinele în fiecare an. In adevăr este stabilit de legile ţării ca cineva să nu aibă mai mulţi stupi decît îngădue locul ce-l stăpîneşte, pentruca mulţimea lor să nu aducă supărare vecinului.

Pe lîngă fagurii obişnuiţi, albinele fac un fel de ceară cu un miros foarte tare şi cu o coloare neagră, dar nu ca un rezervor de miere, ci pentru a împedeca lumina soarelui. In acest scop prisăcarii, dacă pun un roiu nou cu matca lui într-un ştiubeiu, anume îl bortilesc şi-i fac crăpături în multe locuri. Albinele, neputînd lucra decît la întuneric, acolo înainte de a face ceva, astupă acele deschizături cu ceara aceia neagră şi apoi încep să lucreze. Aceasta ceară, după o bucată de vreme, o scot prisăcarii cu miere, şi fındcă are un miros ca de chilimbar, şi la soare nu se topeşte, o vînd cu un preţ mai mare.

S-a observat că roiurile de albine prea aproape, dacă se întîlnesc în aer, se iau la luptă aprigă și nu se lasă până ce una din părți învinsă este silită să dee dosul. Cele invingătoare nu mai culeg miere depe flori și depe cîmpi, ci în fiecare zi năvălesc la ştiubeele părții învinse și-i iau mierea deja făcută, pe care ele nu pot s-o refuze. Prisăcarii văzînd că albinele lor lucrează cu sîrguință, dar spor nu fac, pe toate cîte le găsesc în ştiubeele lor, le stropesc cu cridă muiată în apă, apoi a doua zi se duc la vecinul acela, pe ale cărui albine le bănuește, și arătîndu-i petele cele albe îl silește să-i întoarcă paguba făcută.

Se mai găsește încă în Moldova și la hotarăle Pocuției o pasăre numită de locuitori *ieruncă*, iar de Poloni *gluszka*, adică surdă. Este un fel de găină sălbatică, dar mai mică, și din natură proastă și surdă. Dacă un vînător dă peste o sută de astfel de păsări într-un copac, poate să le ucidă una după alta cu pușca, celelalte uitîndu-se cum tovarășa cade. Are însă o carne foarte fragedă și albă, întrecînd la gust chiar potîrnichile și fazanii.

PARTEA A DOUA

POLITICĂ

CAPITOLUL I

Despre forma statului moldovenesc

Cine vra să dee o descriere politică a statului moldovenesc, înainte de toate se pare că trebue să se ocupe de forma lui, fiindcă noi aflăm că chiar oameni foarte învățați au greșit tare atunci cînd au vrut s-o descrie.

Că în timpurile vechi toată Daciea, dupăce a fost prefăcută în provincie romană, a fost administrată și de funcționari și de legi romane, nu permit a ne îndoi cele mai evidente mărturii ale celor mai autorizați istorici vechi în această chestiune. După căderea imperiului, ne mai trimețîndu-se de către Romani nici ajutoare și nici administratori ai provinciei, iar coloniile italice, părăsite și de armată și de conducători, nu puteau opri necontenitele atacuri ale barbarilor, și duși de exemplele neamurilor vecine, se pare că au dat unuia dintre ei puterea asupra lor.

A expune mai pe larg principiile acestui fapt, ne oprește acea mare întunecime care învăluește toate istoriile neamurilor acelui timp. Cu toate aceste este sigur că locuitorii

Moldovei de obîrșie romană, care de răul năvălirilor Schiților și celorlalți barbari și-au gasit adăpost în munți, au avut întotdeauna fie regii lor, fie Domnii lor.

Din semințiea acestora se trage Ioan, acel Domn prea vestit al Romînilor, menționat de Niketas Honiates, din care se trage Bogdan, al cărui fiu Dragoș este cel dintăiu Domn care a întors pe ai noștrii în patriea cea veche, şi care a și căpătat domniea dela aceia care venise cu dînsul în Moldova.

Succesorii acestuia au ținut stăpînirea cîștigată parte prin drept ereditar, parte prin alegerea boerilor, cu atîta autoritate că, macarcă în ce privește puterea și întinderea stăpînirilor erau mai slabi decît mulți Domni creştini, nu tot așa erau însă în ce privește puterea și drepturile asupra lor.

Nu le lipsea nicio prerogativă a puterii supreme, cu care se mîndresc Domnii cei mai mari. Afară de Dumnezeu și de sabie nu cunoşteau pe nimene mai mari în țara lor. Afară niciunui Domn nu erau supuși fie cu titlu de feudă fie cu titlu de închinare. Războiul, pacea, viața, moartea și averile tuturor locuitorilor atîrna de voința lor, și despre ei toți el putea să hotărască după placul său pe drept sau pe nedrept fără ca cineva să-l contrazică.

In sfîrșit, pe vremea conciliului dela Florența, Ioan Paleologu, împăratul Constantinopolei, i-a dat lui Alexandru cel Bun și diadema regală și numele de despot (Leunclavius, Pandect. cap. 71).

Cînd o putere vrăjmașă provoca pe Domn, la porunca lui tot poporul trebuia să apuce armele și să se apere de vrășmași. Așa a stat și a fost apărată Moldova, nu numai de urgiile vecinilor Poloni și Unguri, dar și de furiea Turcilor, ba chiar supt conducerea lui Ștefan cel Mare*, vrăj-

---

* Despre acest Domn iată ce zice mărturiea lui Dlugoş istoricul polon: O bărbat, zice el, admirabil, cu nimic mai pre jos de generalii viteji, pe care-i admirăm aşa de mult, care în vremea noastră cel dintăiu dintre Domnii lumii a cîştigat dela Turci o victorie aşa de măreață, cel mai vrednic, după judecata mea, căruia să i se încredinţeze domniea şi puterea întregii lumi şi mai cu samă slujba de împărat şi general împotriva Turcilor, cu sfatul,

mașii fiind învinși din toate părțile, ea și-a întins apoi hotarăle sale în țările vrăjmașe.

Este însă adevărat că stăpînirea lui a fost perioada favorizată de soartă a Moldovei, și vîrful cel mai înalt al creșterii sale, de unde cu încetul a început să descrească, până ce a ajuns la săraciea care este acuma. Supt feciorul său Bogdan a dispărut îndată raza cea strălucită a gloriei moldovenești, puterea absolută a Domnului și drepturile de război și de pace legate de dînsa, dupăce Domnul și-a dat cuvîntul către Turci și a făgăduit să plătească sultanului în fiecare an patru mii de galbeni ca recunoaștere de feudă.

A rămas însă o bucată de vreme nu mică o oarecare umbră a acelei puteri și se părea că statul moldovenesc se dăduse Turcilor mai mult pentru ocrotire decît se supusese, poate pentrucă Turcii nu vroiau să tulbure deodată sufletele oțelite ale noilor cetățeni și se temeau ca nu cumva, vrînd să-i facă robi, să și-i facă vrăjmași și răzvrătiți.

Dar cu Ștefan, fiul lui Petru Rareș, stingîndu-se semințiea cea veche a Dragoșeștilor, ambițiea boerilor care se luptau pentru domnie a dat Turcilor prilejul să poruncească Moldovei tributuri mai mari și să-i despoae de libertatea pe care o păstrase încă. Cu vremea, ei au

cu înțelegerea și cu hotărîrea tuturor creștinilor, ceilați Domni și regi catolici fiind dezbinați prin zizanii și plăceri sau prin războae civile, cartea 13 pg. 513, la anul 1474, iar la pg. 532 numește pe Ștefan Domnul cel mai neadormit și vestit și atlet. Vezi la acest autor mai multe laude despre dînsul. Și Stanislau Orihovie deasemenea scriitor polonez: Aceștia (vorbind de Moldoveni), zice el, prin fire, prin obiceiuri și prin limbă nu se deosebesc mult de Italieni, dar sînt oameni sălbatici și viteji buni, și nu este un alt neam de oameni care, avînd o țară așa de mică pentru gloriea războiului și pentru vitejie, să reziste la mai mulți vrăjmași dimprejur, cărora mereu sau să le facă războiu sau să se apere de cel declarat lor. Sînt așa de viteji că cu toate neamurile cu care se megieșesc, în acelaș timp totdeauna s-au bătut în războiu și au fost învingători, căci Ștefan care în vremea părinților noștri ținea domniea în Daciea (Moldova), mai într-o singură vară a învins cu mare războiu pe Turcul Baezed, pe Ungurul Matiaș și pe Polonul Ioan Albert, Annal. 5 la anul 1552.

luat cu totul țării și voia de a alege Domn, care fusese lăsată boerilor, și au trimes în țară Domni străini pe cine au vrut, pe cei puși îi scoteau, abia scoși îi puneau iarăș în scaun, așa au amestecat toate că însfîrșit cele mai multe drepturi ale puterii supreme, care înainte erau ale Domnilor, au început a fi ale curții otomane.

Nu putem tăgădui aici că pricina cea mai mare a acestei nenorocìri a fost ambiția unor străini care, ca să se bucure de titlul de Domn, nu stăteau la îndoială să făgăduiască și să dee Turcilor orice. Și fiindcă din dările obișnuite nu puteau să plătească aceia ce făgăduise, au trebuit să scornească feluri nouă de dări.

Astfel Moldova care nu luase decît un singur jug, și nu așa de greu, în urmă l-a simțit îndoit, și al Turcilor și al Domnului străin.

Ca să rezum toate pe scurt, din aceste tulburări împărații înțelepți ai Turcilor au cîștigat tot ceia ce lor le este de folos, dimpotrivă toate acele lucruri din care nu sperau vreun folos, le-au lăsat Domnilor, ca măcar într-un chip oarecare să mîngîe sufletele candidaților ambițioși. Dreptul de a declara războiu, de a încheia pace, de a trimete soli la Domnii vecini pentru treburile țării, a fost refuzat Domnilor Moldovei. Dincontra li s-a lăsat libertatea întreagă și mai toată puterea pe care au avut-o mai înainte de a face legi, de a pedepsi pe locuitori, de a face boeri ori de a scoate din boerie, de a pune dări, ba chiar de a face episcopi, și alte lucruri de acest fel.

Puterea lor se întinde nu numai peste boeri și cetățenii Moldoveni, dar și peste negustorii turci și peste alți oameni de orice condiție, cîtă vreme se află pe teritoriul lui. Viața și moartea lor le are în mînile lui. Dacă a pedepsit pe cineva cu moartea, cu bătaia, cu exilul ori cu confiscarea averilor, măcar și pe nedrept și tiranic, acei care se îndură de dînsul pot să-l roage și să-i scrie cărți de iertare, dar nimenea nu poate să-l contrazică sau încă și mai puțin să-i stee împotrivă la ceia ce Domnul a hotărît. Dimpotrivă, dacă va fi vrut să pue în libertate pe cineva condamnat la moarte de toată țara, nimeni nu poate să se opue voinții lui, sau să-l ducă la pedeapsă cu forța dacă este apărat de Domn.

Toate demnitățile civile și militare atîrnă de voia lui: le dă la aceia pe care-i favorizează și le ia dela aceia pe care-i hulește.

Pentru a da demnitățile, Domnului nu-i este prescrisă nicio regulă. Dacă va fi vrut să onoreze pe un țăran cu cea mai mare onoare care este în Moldova, slujba de mare logofăt, nimene nu îndrăznește să-l contrazică în public, și iarăș dacă va fi vrut să scoată din boerie pe vreun nobil, acesta îndată trebue să se supue voinții Domnului său.

Aceiaș putere o are nu numai față de clericii mai mici, dar și față de arhiepiscop, episcopi, arhimandriți și igumeni și orice alt supus al tagmei bisericești, iar dacă au făcut un lucru nedrept sau dacă au obijduit norodul sau au uneltit ceva împotriva Domnului și a statului, Domnul singur el, și fără voia patriarhului din Constantinopol, poate să-l scoată din scaun și din demnitatea bisericească, macar că nu din cea preuțească, ba chiar dacă împrejurarea i-ar cere-o, să-i tae capul.

Pe prelații noi îi alege clerul, însă numai convocat de Domn, a cărui întărire apoi se cere, și care se face dînd Domnul cu mîna sa noului ales cîrja păstorească. Acest drept, zmuls cu abilitatea de popi dela împărații romani, niciun alt Domn creștin nu l-a avut, afară de autocratorul Rusiei.

Acestea sînt drepturile Domnului asupra persoanei locuitorilor Moldovei, nu numai lăsate de curtea otomană, dar chiar întărite de diverși împărați cu mai multe diplome.

In ce privește însă averile puterea lor nu este egală. In adevăr, oricît de grele dări ar fi vrut să poruncească pe țară, nimenea, n-ar putea să le refuze sau să se opue poruncilor lui, fără primejdiea capului, în schimb și el este silit de curtea otomană să dee socoteală de asuprelile lui. De unde urmează că măcarcă nu se dă nicio judecată împotriva lui, dacă însă este pîrît la marele vizir că a vărsat sînge nevinovat, apoi o primejdie mai mare îl așteaptă dacă toată țara se plînge de asuprelile lui prea mari și de obiceiu, dacă vizirul s-a convins de acea pîră, Domnul este pedepsit cu exil sau cu confiscarea averilor, căci pedeapsa cu moartea nu se dă Domnilor decît dacă

să răscoală ori refuză să plătească tributul anual. Nici acel zăvor nu este însă așa de tare ca să nu poată fi rupt, căci dacă pe vizir, pe chehae, pe tefderdar și pe alții care sînt puternici printr-o deosebită favoare pe lingă împărat și i-a făcut prietini buni cu daruri, nu are de ce să se teamă de pîrile boerilor ori ale țării împotriva lui, căci nu este niciun lucru la curtea turcească care să nu-l apere un avocat, care, cu mînile pline, știe să scoată biruitoare dreptatea părții lui.

De aceia, oricît de greu apasă Moldova tiraniea Turcilor, Domnului îi este permis să facă fără teamă orice vrea, și nimene nu se pune împotriva voinții lui fără pedeapsă. Dar a călca poruncile Domnilor de mai înainte, sau a chema din nou în judecată pricinile judecate de dînșii, îl oprește mai mult uzul și obiceiul țării decît vreo lege. Pentru aceia, măcar și de au fost în Moldova unii Domni care au tras iarăș la fisc moșii de ale țării înstrăinate de predecesori ai săi, supt cuvînt mai ales că acele binefaceri au fost făcute unor oameni nevrednici, niciodată acest lucru n-a fost aprobat de țară ori statornicit, și cei asupriți și-au găsit totdeauna la Domnul următor dreptatea Domnului nedrept și restituirea averilor *.

CAPITOLUL II

Despre alegerea Domnilor Moldovei

Dupăce am arătat puterea Domnilor Moldovei, șirul cere ca să vorbim mai pe larg despre alegerea din vechime și de azi a Domnilor.

A da știri despre acest lucru chiar dela începutul neamului nostru, ne-a oprit dezinteresarea strămoșilor, cărora le stătea la inimă să facă fapte bune mai degrabă decît

* Aici este de adăugat capitolul despre stema Țării Moldovei.

să scrie, dar dacă este îngăduit să facem oarecare presupuneri, vom putea afirma, poate nu fără cale, că vechea domnie a Moldovei a fost ereditară și că nu a mai fost loc de alegere decît atunci cînd toată vița domnească a încetat de a fi.

La această părere, afară de obiceiul comun a tuturor neamurilor care pe acea vreme au fost cunoscute în Europa, se adauge ca argument nu neînsemnat chiar șirul celor dintâi Domni, din care se poate observa în destul că numai atunci domniea Moldovei a fost dată unui altuia cînd din vechiul trunchiu domnesc nu mai rămăsese niciun vlăstar.

Pentruca acest lucru să se vadă mai bine, nu va fi fără folos a însera întreaga listă a Domnilor Moldovei până în zilele noastre.

Așa dar cel dintâiu care după năvălirea lui Batie a adus Moldova la vechea strălucire este

1. *Dragoș.* Macarcă analele noastre nu-i arată genealogiea, totuș că s-a născut din vechea seminție domnească a Moldovei, că a avut tată pe *Bogdan*, fiul lui Ioan, dela care toți Domnii totdeauna obișnuesc să se iscălească *Ioan*, la noi este o tradiție constantă. Acest lucru este cu atît mai mult de crezut, cu cît cu greu se poate crede că un om din popor a putut eși la vînat cu o ceată așa de mare, care a dat prilej să se descopere Moldova, sau că a putut să convingă pe tovarășii săi ca să-l urmeze.

După dînsul a urmat fiul său

2. *Sas*, după aceasta

3. *Lascu,* fiul lui Sas; după acesta

4. *Bogdan I,* ce-i zice *Mușat,* fiul lui Lascu.

5. *Petru I,* fiul lui Bogdan Mușat, după care, murind fără copii, a urmat

6. *Roman I,* fiul lui Lascu, fratele lui Mușat. După moartea acestuia, fie pentrucă Alexandru, fiul său, era nevrîstnic, fie că fusese o răscoală, se alege

7. *Ştefan I,* pe care-l urmează fiul său

8. *Petru II.* După acesta

9. *Ştefan II,* fratele lui Petru și fiul lui Ștefan I, care este alungat din domnie cu forța de

10. *Iuga*, dar nici tiraniea acestuia n-a fost de lungă

durată, căci, înainte de a fi împlinit anul, a fost alungat din scaunul pe care-l ocupase pe nedrept, de

11. *Alexandru întâiu*, ce-i zice *cel Bun*, fiul lui Roman I, și cu acesta vechea seminție a Dragoșiștilor a fost pusă în vechiul său drept. Acesta este acela care cel dintâiu a făcut cunoscut străinilor numele până atunci puțin știut al Moldovenilor, trimețînd la conciliul dela Florența pe mitropolitul Moldovei și soli și apărînd cu tărie ortodoxiea, a obținut ca să fie onorat de Ioan Paleologu, împăratul Constantinopolei, nu numai cu titlul de despot, dar chiar cu diadema regală. După acesta a urmat fiul său

12. *Iliaş I*, acestuia fratele său

13. *Ștefan III*, fiul lui Alexandru I. Acesta este cel dintâiu care, în dauna fiului Domnului, a urmat în scaun după moartea fratelui său, ceia ce cu vremea observăm că s-a întmplat de mai multe ori în Moldova. Pricina acestui lucru nu credem să fie alta, decît că Alexandru I, dupăce prin alegerea lui Ștefan I a fost alungat din domnie, n-a ajuns în vechiul scaun decît prin alegerea boerilor, și din acea vreme au cîștigat boerii Moldovei la facerea Domnului lor o libertate mai mare decît o avusese mai înainte, însă cu acea restricţie că să-și poată alege Domni numai din viță domnească, dacă era cineva, tot așa cum observăm că se întîmpla odinioară la alegerea regilor Poloniei și se întîmplă și azi la facerea sultanilor turcești și a hanilor tătărăști. După acesta domniea s-a întors la

14. *Roman II*, fiul lui Ilie I, și iarăș, după moartea sa, domniea a fost dată lui

15. *Petru III*, fiul lui Ștefan III, care a avut ca urmaş pe fiul său

16. *Ştefan IV*, după care a urmat

17. *Alexandru II*, fiul lui Ilie I, și fratele lui Roman II. După moartea lui domniea a ținut-o

18. *Bogdan I*, fiul său. Pe acesta l-a urmat fratele său

19. *Petru IV*, ce-i zice *Aron*, fiul lui Alexandru II, după moartea căruia domniea a fost luată de

20. *Ștefan V*, numit *cel Mare*, fiul lui Bogdan II, Domn mai pre sus de toată lauda, apărătorul cel mai viteaz

al patriei sale împotriva încălcărilor tuturor vrăjmașilor de pretutindeni. După acesta a urmat

21. *Bogdan III*, numit din çauza unui defect la ochi *[cel] Orb*, adică luscus, care a supus Moldova la Turci cu titlul de feudă, și cel dintâiu a dat prilej la acea calamitate de care-i apăsată acuma Moldova. Murind el domniea a fost dată fiului său

22. *Ștefan VI*, ce-i zice cel Tînăr, care murind fără moștenitori, a avut de urmaș pe

23. *Petru V*, poreclit de obiceiu *Rareș*, sau *Maja*, fiul lui Ștefan V, dar născut dintr-un pat nelegitim, din alegerea căruia se vede bine cu cîtă sfințenie observau odinioară boerii Moldovei succesiunea ereditară a Domnilor lor. In adevăr nimenea nu știea ce soartă a nașterii era hărăzită acestui Petru, ori că tatăl său se rușina de un fiu făcut dintr-un pat nelegitim, ori că nu vroia să dee prilej la sfezi care erau să se nască de aici după dînsul, și chiar Petru, neștiitor de nobilitatea sa, ajunsese la așa sărăcie, că trebuia să-și ducă viața cu un fel de treabă foarte de jos, negoț de pește, care la Moldoveni se chiamă *măjărie*, de unde apoi i s-a dat și numele de *Maja*.

Cînd însă, cu moartea lui Ștefan VI, se credea că vița prea nobilă a Dragoșeștilor era stînsă și toți boerii se adunase pentru alegerea unui Domn nou, apăru mama acestui Petru și arătă un hrisov al lui Ștefan cel Mare, prin care el o declarase pe dînsa scutită de dare și mărturisise că fiul ei Petru este copilul său. Prin aceasta ea impresionă pe toți că, fără să mai aibă loc vreo consultare, pe acest Petru, ca fiu al stăpînului lor, îl făcură Domn, și dela păscărie îl chemară la tron. Dar după cîțiva ani, fiind scos de Suleiman II, împăratul Turcilor, fiind învinuit că a ars Chiliea, a fost trimes ca succesor

24. *Ștefan VII*, care se fălea că este strănepot al lui Alexandru II, și cu acest titlu ceruse dreptul său asupra Moldovei și lui Suleiman și Domnilor. N-apucase însă bine domniea și este ucis de boeri, și *Petru V Rareș* este chemat iarăș în domnie. Murind el, a lăsat domniea fiului său

25. *Ilie II*, căruia, murind fără copii, îi urmă fratele său

26. *Ştefan VIII,* fiul aceluiaş Petru care deasemenea muri în domnie fără copii şi a pus astfel capăt viţii Dragoşeştilor, atît celei adevărate cît şi celei naturale. Această stingere a fost obîrşiea calamităţilor şi pricina preferabilă a tuturor nenorocirilor care s-au năpustit cu vremea peste Moldova.

Nefiind însă nimeni care să întreacă pe ceilalţi cu nobleţa neamului său, şi astfel să ţie în respect pe urzitorii tulburărilor, ţara a început să se impartă în maï multe părţi şi să se umple toată de facţiuni. Turcii închideau ochii, fireşte, la aceste lupte din lăuntru, fiindcă vedeau că după aceia mai uşor îi voı conduce după placul lor fiind slăbiţi de puteri decît tari şi uniţi.

Astfel în cîteva luni se aleg mai mulţi şi tot atîţia sînt scoşi, până cînd, după sfatul celor mai înţelepţi, este onorat cn insigniile domniei

27. *Petru* stolnic, adică dapifer, al răposatului Domn Ştefan, care luînd domniea şi-a zis *Alexandru III Lăpuşneanu.* Impotriva acestuia este adus în scaunul domnesc de partida adversă

28. *Despota,* numit de istoricii noştrii de obiceiu Ereticul, om viclean şi ştiutor de mai multe limbi, şi cu ajutorul Turcilor alungă din domnie pe Alexandru. Acesta ştiind că mulţi îi sînt neprietini şi că de mai multe ori fusese atacat cu otravă, se face că a murit şi porunceşte ca un simulacru asemene lui să fie pus în mormînt, iar el fuge pe ascuns în Poloniea, desigur cu gîndul de a cerceta mai adînc sfaturile alor săi.

După fuga lui Moldovenii chemară iarăş în scaun pe:

Alexandru III Lapuşneanu, dar această bucurie nu i-a ţinut multă vreme. In adevăr *Despot,* întors din Poloniea cu trupe întărite de Poloni favorabile întoarcerii lui, îl alungă uşor şi-l sili să părăsească scaunul. Dar el murind, a apucat domniea cu tiranie

29. *Ştefan IX Tomşă,* care mai înainte fusese hatmanul lui, adică militiae dux. Dar Moldovenii, dezgustaţi îndată de domniea lui nedreaptă, chiamă pe vechiul şi legitimul lor Domn

Alexandru III a treia oară din Poloniea, unde stătea

ascuns. Acesta dînd războiu, îl birue pe Ştefan, îl prinde şi-i tae capul. După atîtea schimbări ale soartei, bucurîndu-se în sfîrşit de o viaţă mai liniştită, moare în scaun, lasînd ca moştenitor al averilor şi al domniei pe fiul său

30. *Bogdan IV.* Acesta murind fără copii, prin voturile boerilor obţine domniea

31. *Ioan* ce-i zic Armeanul, fiindcă mînca carne în postul Sfinţilor Apostoli, după obiceiul Armenilor. Om foarte învăţat în limba latinească şi grecească, fost coleg de şcoală cu acel vestit erudit Grec, Ioan Lascaris, ale cărui scrisori adresate lui există şi azi în *Turco-Graecia* a lui Crusius.

Acesta, vrînd să iasă de supt stăpînirea turcească, şi dorind libertatea, a fost prins de dînşii cu viclenie şi rupt în două bucăţi de cămile.

Ca urmaş al lui Turcii au pus pe

32. *Petru VI,* ce-i zic Şchiopul, fiul lui *Mirce,* Domnul Munteniei. Dar fiindcă sufereau greu stăpînirea unui străin, boerii Moldovei nu mult după aceia au căpătat dela Turci scoaterea lui şi l-au înlocuit în domnie cu

33. *Iancul,* de neam Sas, care nu ştiu în ce chip făcuse pe mulţi să creadă că se trage din viţa Dragoşeştilor. Acesta, făcîndu-se urît tuturor cu fapte ruşinoase şi cruzime, este ucis de boeri conjuraţi. In locul acestuia este pus de Turci în a doua domnie

Petru VI Şchiopul, care văzînd că este neliniştit de tulburări neîncetate, iubind mai mult liniştea decît mărirea, se lepădă el singur de domnie şi se retrase în Ardeal în viaţa privată. Scaunul lăsat de dînsul l-a ocupat prin alegerea boerilor

34. *Aron,* om crud şi sălbatic. Acesta fiind alungat de Moldoveni din pricina tiraniei sale, a dat Turcilor Benderul şi a obţinut să fie iar pus în scaun de dînşii. După moartea lui

35. *Ştefan X,* ce-i zic *Răzvan,* a ţinut o bucată de vreme domniea Moldovei. După acesta a fost ales de boeri ca Domn

36. *Ieremia Movilă,* şi după moartea lui, fratele său

37. *Simion Movilă,* după moartea căruia Moldova a avut trei Domni tot din aceiaş viţă:

38. *Mihail I*, fiul lui Simion Movilă.
39. *Constantin I*, și
40. *Bogdan V*, frați, fii ai lui Ieremia Movilă, care toți, vrînd să facă inovații și să dee Polonilor țara, au fost alungați de boeri, cărora li se părea prea puțin sprijin în puterile Polonilor. Pentru această credință ei obținură ușor dela Turci ca în locul lor ei să întărească în domnie pe alesul lor și să-l onoreze cu insigniile domniei pe
41. *Ștefan XI Tomșevici*, care se crede că se trage din vița lui Ștefan IX. După acesta din urmă
42. *Gașpar*, de neam Italian, mai înainte dragoman la Poartă, dus de Turci cu sila în Moldova, dar din cauza sforțărilor cu care încerca să introducă în Moldova religiea romană, a fost alungat de boerii țării, și ca succesor al lui a fost dat de Turci
43. *Radul*, mai înainte Domn al Munteniei, ce-i zice cel Lung, după moartea căruia
44. *Miron Barnovski*, de neam Polon, dar care, prin serviciile sale îndelungate a obținut să fie adoptat în noblimea Moldovei, a căpătat domniea prin alegerea boerilor. Dar alegera acestui Domn, care până atunci fusese în sama boerilor Moldovei, cu însăș voia acestora a fost dată cu totul în sama Turcilor. In adevăr, născîndu-se războiu între Poloni și Turci, și trecînd Miron în lagărele dușmanilor, și prin aceasta făcînd ca Tătarii să năvălească și să devasteze toată Moldova, boerii ca să nu mai sufere pe viitor astfel de lucruri, dădură Turcilor de bună voe dreptul de a face Domn, numai că acesta să fie de viță domnească și de religie ortodoxă.

După această convenție Turcii, tăind capul lui Barnovski, cum vom spune aiurea mai pe larg, au trimes în Moldova cu titlu de Domn pe

45. *Alexandru IV*, ce-i zice *Iliaș*, care se credea că se trage din vița lui Ștefan V, și după moartea acestuia au designat ca conducător al Moldovei pe
46. *Moisă*, fiul lui Simion Movilă, și în contra obiceiului, l-au onorat cu trei cozi de cai. Dar după moartea acestuia, rupîndu-se toate zăvoarale păcii și convențiilor, rare ori dădură domniea fiilor de Domni, mai rar la pă-

minteni, şi mai des la străini. In acest chip, împotriva voinţii boerilor ţării, a obţinut domniea dela Turci cu bani

47. *Vasilie*, originar din Epir, care, fiindcă-şi zicea mai înainte Lupu, a vrut să se cheme aşa şi în domnie. Locuitorii au suferit jugul acestuia cu destulă răbdare mai mulţi ani, până cînd, fiind alungat, au pus în locul lui pe

48. *Ştefan XII*, ce-i zic *Burdujă*, adică obesus, şi căpătară dela Poartă întărirea alegerii lui. Acesta trecînd în Poloniea, ca Domn al Moldovei a fost trimes de Turci

49. *Gheorghe Ghica*, Albanez, fiind capuchihaia lui Ştefan, adică rezident la curtea turcească. Acesta fiind mutat de aici în domniea Munteniei, domniea Moldovei a fost dată de Turci lui

50. *Ştefan XIII*, fiul lui Vasile Albanezul, după moartea căruia este ales Domn de boerii ţării şi întărit de Turci

51. *Istratie Dabija*. După moartea acestuia

52. *Iliaş III*, fiul lui Alexandru IV ce-i zice Iliaş, obţine domniea dela Turci. După acesta fiind scos de dînşii, urmă

53. *Duca*, Grec, născut dintr-un neam necunoscut, dar care prin bărbăţiea lui a căpătat nu numai cea mai mare demnitate a Moldovei, dar şi pe fiica Domnului ca soţie. Dar fiind scos din domnie după şease luni,

Iliaş III a doua oară a fost rînduit de Turci Domn al Moldovei. El a fost cel dintâiu căruia Turcii i-au dat iarăş domniea dupăce l-au scos, ceia ce apoi s-a observat că s-a făcut de dînşii de mai multe ori. Pe acest Iliaş nu după multă vreme l-a urmat

Duca, pus de Turci în domnie a doua oară. Acesta, din cauza pîrilor Moldovenilor, fiind scos în timpul expediţiei dela Cameniţa, a fost ales de boeri şi întărit de Turci

54. *Ştefan XIV Petriceico*. Acesta trecînd la Poloni chiar în toiul luptei dela Hotin,

55. *Dimitraşco Cantacuzino*, care pe atunci fiind pribeag din Munteniea, făcea la Constantinopol negoţ cu pietre scumpe, obţinu domniea Moldovei oferind sultanului o fîntînă de argint lucrată artistic. Dimitraşco fiind scos, a fost onorat de Turci cu insigniile domniei

56. *Anton Roset*, nobil din Constantinopol, fiind capuchihaia Moldovei. Pe acesta l-a urmat

Duca Grecul a treia oară pus de Turci Domn al Moldovei. Fiind prins de Poloni,

Dimitrașco Cantacuzino, este onorat cu domniea a doua oară. Dar fiind pîrît de boeri pentru tiraniea lui, aceștia obținură dela curtea otomană să poată să-și aleagă ei înșiși stăpînul. Astfel a fost ales

57. *Constantin II Cantemir*, ce-i zic cel Bătrîn, și dupăce el a murit, fiul său cel mai mic

58. *Dimitrie Cantemir*, ridicat în domnie prin alegerea boerilor, și uns la Iași de doi patriarhi, dar neputînd căpăta întărirea dela Poartă, a fost silit să lese locul lui

59. *Constantin III*, fiul lui Duca, pus în domnie de Turci cu sila. Acesta fiind scos în urma cărților trimese de boeri la Poartă, Turcii au hotărît ca succesor pe

60. *Antioh Cantemir*, fiul cel mai mare al lui Constantin II, fiindcă fratele său, căruia sultanul îi destinase domniea, el singur îi cedă locul de bună voe. Dar pe acesta, după cinci ani de domnie, Constantin Brîncovanu, ungînd lăcomiea vizirului cu mulți bani, îl mișcă din loc și-i substitui ca Domn al Moldovei pe ginerele său

Constantin III, fiul lui Duca, a doua oară. Dar și acesta, dupăce ținuse frînele Moldovei abia doi ani și jumătate, este scos din cauza pîrilor. In locul lui este pus Domn de Turci

Antioh Cantemir a doua oară. Dar Constantin Brîncovanu, vrăjmașul de moarte al neamului cantemiresc, după cîțiva ani, cu metoda sa obișnuită, vărsînd bani, a obținut iarăș dela Turci scoaterea lui. Ca succesor este trimes

61. *Mihail II Racoviță*, care ținuse în căsătorie pe Elisaveta, fiica lui Constantin Cantemir. Acesta fiind acuzat de defecțiune de serascherul dela Silistra, este scos de Turci după puțină vreme, și în locul lui este pus

62. *Neculai Mavrocordat*, pe atunci mare dragoman la Poartă, urmaș în aceiaș slujbă a tatălui său, vestitul Alexandru Mavrocordat. Dar rupîndu-se pacea între Ruși și Turci, fiind socotit mai bun scriitor decît ostaș, este scos din domnie și înlocuit cu

Dimitrie Cantemir a doua oară. Acesta lăsînd pentru un singur lucru măririle și foloasele, trecînd cu trupele sale de partea creştinilor, a avut ca urmaș pe acela pe care-l avusese ca predecesor, pe *Neculai Mavrocordat,* foarte devotamentul lui și a tatălui său. Cînd apoi prin acest iubit de Turci pentru devotament el obținuse domniea Munteniei, cu domniea Moldovei a fost onorat

Mihaiu II Racoviță a doua oară, care încearcă să ție în respect cît poate Moldova tulburată și atacată din toate părțile.

A trebuit să ne oprim mai mult la acest subiect, fiindcă printr-un metod mai scurt nu puteau fi puse supt ochii binevoitorului cetitor cu tot atîta ușurință diferitele vicisitudini și schimbări ale stării Moldovenilor.

In adevăr, dacă cineva va cerceta mai cu atenție listă făcută de noi a Domnilor patriei noastre, va vedea fără osteneală că:

1. Dela Dragoș care a descălecat Moldova până la Ștefan cel Mare, pe cînd Moldova era liberă, dreptul succesiunii a fost totdeauna observat.

2. Că acest obiceiu a rămas neatins și sfînt chiar supt Turci până la stingerea neamului Dragoșeștilor.

3. Că după stingerea neamului Dragoșeștilor până în vremile Movileștilor, alegerea Domnului lor a fost lăsată de Turci în sama boerilor Moldovei.

4. Că în acest timp totuș Moldovenii au observat totdeauna regula ca Domn să fie făcut unul din fiii sau rudele Domnului răposat.

5. Că după defecțiunea lui Ioan Armeanul și tradarea lui Aron, Turcii și-au luat asupra lor mai întâiu întărirea Domnilor, iar după aceia și facerea lor, așa fel însă că accesul la domniea Moldovei cu greu se deschidea la alții decît la fiii Domnilor. In sfîrșit

6. Că după răscoala lui Miron Barnovski acea regulă nu numai a căzut în desuetudine, dar chiar demnitatea de Domn a fost dată de Turci cu mezat la mai mulți străini. Dar aceste toate le vom arăta pe larg, cînd vom afla vreme să expunem întîmplările patriei noastre dela descălecare până în zilele noastre.

CAPITOLUL III

Despre obiceiurile vechi şi actuale la punerea Domnilor Moldovei

Dupăce am arătat cine a fost vrednic să apuce domniea Moldovei odinioară și azi, credem că vom face un lucru bun, dacă vom spune ceva și despre obiceiurile și ceremoniile, cu care se făcea în vechime instalarea Domnilor.

La succesiunea celor dintăi șese Domni, pănă ce, prin alegerea lui Ștefan I, nu se stricase succesiunea ereditară care fusese observată mai înainte, era puțin loc sau chiar defel pentru ceremoniile politice. Căci moștenitorul domniei fiind cunoscut încă depe cînd tatăl sau fratele său era în viață, după moartea Domnului ca să se sue pe tron nu avea nevoe decît de proclamație. Dar dupăce cu vremea au început să se ceară voturile boerilor la domniea legitimă, au trebuit să se introducă solemnități mult mai multe la facerea și la ungerea lor. In adevăr, îndată după moartea lui Roman I, cel de al șeselea Domn dela descălecare, vrîsta tînără a fiului său, Alexandru cel Bun, părînd mai slabă decît să poată fi în stare a duce sarcina de a administra țara și de a respinge vrăjmașii care pe acea vreme năpădise Moldova din toate părțile, boerii au hotărît că trebue să aleagă mai bine un Domn vrednic și competent în știința războiului, decît să pue în capul statului un copil care prin inexperiența lui să ducă țara la primejdii foarte mari.

Acel drept, care atunci era al tuturor boerilor, mai tîrziu, din pricina tulburărilor tot mai dese care se iscau din mulțimea alegătorilor, a fost dat la cei șepte dintăi boeri, logofătul cel mare, cei doi vornici, hatmanul, postelnicul, spătarul și paharnicul cel mare, despre a căror slujbe vom vorbi mai jos pe larg la cap. VI.

Aceștia obișnuiau ca îndată după moartea Domnului, pentruca țara să nu fie lipsită mult timp de părintele ei, să se adune în divan, și deschizînd testamentul Domnului răposat, dacă nu era arătat de dînsul niciun moștenitor,

dîndu-şi părerile, să aleagă cu majoritate de voturi un Domn nou, dar fără a-l proclama în public.

Dacă însă prin testamentul tatalui era desemnat ca Domn vreunul din fiii Domnului, alegatorii nu puteau să nu se supue acelei porunci, şi după aceia o alta alegere nu era permisă. Dupăce făceau aceasta se îngrijeau de îngroparea răposatului şi rămăşiţele lui, dacă zidise în viaţă vreo mănăstire, le îngropau în biserica acelei mănăstiri, dacă nu, în vreo biserică catedrală. După înmormîntare, toţi boerii şi curtenii, cu toţi funcţionarii militari, într-o tăcere adîncă, şi întristaţi nu numai la haine, dar chiar şi la faţă, dela biserică se-ntorceau la curte. Boerii îndată intrau în divanul cel mare, şi acolo îşi ocupau aceleaşi scaune şi locurile pe care le avusese pe cînd Domnul era în viaţă, iar trupele de ostaşi, cu armele şi steagurile întoarse în jos, cît puteau mai frumos, se aşezau în curtea divanului, şi aşteptau înaugurarea noului Domn. Dacă Domnul denumit era unul din fiii răposatului, el obişnuia să stee în picioare îmbrăcat cu haină de doliu lîngă tronul părintesc, iar dacă fusese ales din boeri, stătea nemişcat în locul său cel vechiu. Isprăvindu-se acestea mitropolitul curma cel dintai tăcerea, şi într-o cuvîntare aducea laude Domnului răposat, şi în numele ţării îşi arăta părerea de rău de moartea lui. Isprăvindu-se acestea, marele logofăt cetea cu glas tare în adunare testamentul Domnului răposat, mai ales cu acel scop că dacă, ceia ce uneori se întîmpla, fratele cel mare era sacrificat, şi ca succesor era însemnat fratele cel mic, să se constate de toţi că aceasta s-a făcut nu prin părtinirea alegătorilor, ci din voinţa Domnului mort. Apoi logofătul, după cetire, mergea cel dintăi la Domnul deja designat, şi dacă era de viţă domnească, mai întăiu îi mîngîia durerea de moartea tatălui sau fratelui, apoi îi arăta că el a fost făcut Domn prin testamentul răposatului, şi-l ruga în numele tuturor claselor din Moldova să apuce cît mai răpede domniea Moldovei, şi pe ei să voiască să-i cîrmuiască cu dreptate şi cu blîndeţă ca pe nişte supuşi şi slujitori ai săi. La acestea noul Domn, stînd în picioare cu capul descoperit, obişnuia să răspundă cu foarte puţine cuvinte, învinuind soarta că a

lipsit țara de un Domn așa de bun, că el macarcă știe că nu-i vrednic că ducă povara domniei, totuș nu poate să nu se supue poruncii tatălui sau fratelui său și voinții a toată țara, și că pentru acestea el va lua demnitatea dată și că va conduce pe supușii lui cu toată dreptatea, credința și blîndeța. La aceste cuvinte toată adunarea se scula îndată în picioare, și cu mare alaiu ducea pe noul Domn, în frunte cu mitropolitul și preuții, la mitropolie. In pragul sfîntului lăcaș eșia întru întîmpinarea lui mitropolitul cu două făclii înainte cadelnițînd cu tămîe pe Domn și dîndu-i sfînta cruce și sfînta scriptură s-o sărute, la care el, dupăce se închina, era introdus în biserică.

Apoi Domnul trebuia să se pue în genunchi în altar în dreptul ușii care se chiamă împărătească, și să-și pue capul pe marginea sfîntului altar, unde mitropolitul punîndu-i omofarul pe cap, zicea cu glas tare rugăciunile obișnuite a se ceti la încoronarea împăraților ortodocși, și îi ungea fruntea cu sfîntul mir. Dupăce aceste rituri s-au mîntuit, Domnul se scula și săruta cu evlavie sfînta masă a altarului și sfintele icoane. De aici Domnul întorcîndu-se în mijlocul bisericii, mitropolitul îi punea coroana de aur bătută cu pietre scumpe, și pe cînd psalții cîntau τὸ ἄξιόν ἐστιν mitropolitul apucîndu-l de brațul drept și marele postelnic (cubicularul) de cel stîng îl suiau pe Domn în scaunul înalt de trei trepte, care este la păretele din dreapta a bisericii. In acelaș timp explodau tunurile puse împrejurul tîrgului și muzicanții cu armoniea instrumentelor lor vesteau ziua de sărbătoare. După acestea făcîndu-se ἀπολύσει Domnul se îmbraca chiar în vestibulul bisericii cu caftanul de domnie, și tot atunci boerii aruncînd hainele de doliu, cu care fusese îmbrăcați până atunci, se îmbrăcau cu altele mai vesele și mai deschise.

Mîntuindu-se acestea, Domnul încăleca iarăș pe cal, și împreună cu mitropolitul și cu toți boerii, se întorcea la curte, și aici intrînd în odaia cea mare, el singur se suia în scaunul domnesc, la care ceremonie obișnuiau să ție poala Domnului *hatmanul,* adică exercitus dux, de-a dreapta, și postelnicul cel mare de-a stînga. După Domn venea apoi mitropolitul și tot sfatul, care așezîndu-se pe scaunele lor,

mitropolitul cel dintâiu mergea la Domnul care ședea pe tron, îi săruta mîna, și prin cîteva cuvinte îi ura toate cele bune și fericite, oferindu-i rugăciunile sale pentru dînsul și tot odată cerînd dela Domn protecțiea sa și clerului. Apoi întorcîndu-se la popor dădea tuturor binecuvîntare și poruncea credință către stăpînul lor. Pe mitropolit îl urmau episcopii Moldovei și ceilalți clerici. Aceștia dupăce salutase pe noul stăpîn, și logofătul cel dintâi cu ceilalți boeri, fiecare după rîndul lui, erau admiși să sărute mîna și poala Domnului.

Dupăce acea ceremonie se sfîrșise Domnul se ridica depe tron și cu capul descoperit mulțămea la toți pentru bunăvoința lor față de dînsul și la rîndul său făgăduia blîndeță, dreptate și apărarea patriei. După acest cuvînt, Domnului i se punea de spătar coroana și apoi se retrăgea în odaia care se chiamă dinlauntru, iar toți ceilalți se duceau la casele lor.

Soției Domnului, dacă avea, îi făceau aceleași onoruri jupînesele boerilor în odaia Doamnei, afară de încoronare, care, fiind un lucru bisericesc, nu se făcea la femei. Avea însă și ea un tron mai sus, în porticul dinafară al bisericii, puțin mai jos decît tronul bărbatului ei, și în odaia sa, unde sunt asignate scaune chiar pentru toate jupînesele boerilor după demnitatatea bărbaților lor, purta coroană de aceiaș formă cum era și diadema bărbatului, ceia ce se poate vedea îndestul din vechile portrete ale lor.

Acesta era odinioară chipul de instalare a Domnului Moldovei. Dar dupăce, din pricina tiraniei Turcilor, toate s-au stricat, și dreptul țării de a-și alege Domn a fost răpit, cu totul altfel se observa chipul de a se face Domn al Moldovei. In adevăr, îndată ce vizirul află că Domnul Moldovei a murit, sau se hotăra să-l scoată din domnie, din ură ori dintr-o vină, el se interesa de un nou Domn printre fiii de Domn, ori printre alți nobili țarigrădeni, și dacă era vreme de pace făgăduia domniea aceluia care dădea mai mulți bani, dacă însă era în preajma vreunui războiu, celui mai devotat și mai lăudat pentru aptitudinile militare. Dupăce s-a învoit cu acest candidat despre daruri și despre celelalte convenții ale noei domnii, și dupăce a

primit hirograful de plata banilor, înștiințează pe împărat despre părerea sa printr-o scrisoare, care se chiamă *talhîș*, concepută cam cu aceste cuvinte: «N. N. Domnul actual al Moldovei asuprește pe supușii Măriei Tale prea tare, așa că boerii acelei țări, ca să scăpe de tiraniea lui, au fost siliți să fugă în țările vecine, unii au venit chiar aici, implorînd bunătatea ta împărătească împotriva unui stăpîn așa de crud». Dacă Domnul nu poate fi învinuit de acest lucru, i se atribue, pe drept sau pe nedrept, sau refuzul de a plăti tributul sau neglijența în executarea poruncilor sau vreo altă nelegiuire, prin care s-a făcut vinovat de a fi scos. «Fiindcă acest lucru este cu totul împotriva intereselor Măriei Tale și ale împărăției, cred că trebue (dacă așa s-a părut Măriei Tale) a scoate pe Domnul numit mai sus, și să fie înlocuit cu N. N., pe care l-am cunoscut ca un om drept, credincios, cinstit și vrednic de acea favoare». Dacă împăratului i-a plăcut acea recomandare, și dacă nici cîzlar agasi sau alți slujitori ai curții interne nu se opun la stăruințile vizirului, el obișnuește să scrie cu mîna lui: *mudzebindze amel aluna*, adică să fie împlinirea lucrului cum s-a zis mai sus. Obținînd vizirul această voe, dacă vra să lucreze într-ascuns, și dacă este teamă ca nu cumva Domnul, aflînd de soarta sa nefericită, să fugă în țările creștine, noaptea, iar dacă nu se teme de un astfel de lucru, ziua, chiamă pe candidatul domniei la curte, unde este primit cu cinste de chihaiabei a marelui vizir și este dus în odaia deosebită a acestuia, pe care o are în curtea vizirului, și acolo îl poftește să șadă. Atunci chehaia, dupăce își fac închinaciuni unul altuia, îi spune pricina chemării lui macar că candidatul o știea foarte bine, totuș ceremoniile curții cer să fie repetată, zicînd că Domnul său, vizirul, a raportat Sultanului slujbele credincioase fie ale tatălui sau fie ale lui însuși și recunoscute de împărățiea aliotmană, și că a obținut dela sultan ca să hotărască să-l facă pe dînsul Domn al Moldovei, îl sfătuește ca el să se facă vrednic de acea treabă, și prin servicii credincioase să se arăte bărbat și să se ferească ca nu cumva, prin neglijență sau prin vicleșug, să facă de rușine pe vizir în fața împăratului.

Zicînd acestea chehia se duce din odaia sa în ca-

binetul vizirului și-i spune că candidatul la domniea Moldovei, pe care l-a chemat la dînsul, a venit și așteaptă poruncile înălțimii sale. Vizirul, îndată ce a scăpat de alte treburi, poruncește lui *capugilar chehaiasi*, șeful ienicerilor, să introducă înlăuntru pe noul Domn. Acesta, înainte de a intra în *arzodasi*, adică în sala de audiență, așteaptă puțintel în antecameră, până ce funcționarii vizirului și servitorii lui de odae se așază de amîndouă părțile cabinetului după rangurile lor. Dupăce s-a făcut aceasta, candidatul este introdus la vizir, și dupăce a sărutat mîna vizirului, care stă între perne după obiceiul Turcilor, avînd la dreapta pe chehaia, dîndu-se puțin înapoi, stă drept în picioare.

Atunci vizirul, ridicînd capul, și cu o față gravă, salută solemn pe candidat: *chosz gieldin beg*, adică bine ai venit Domnule, «Prea strălucitul, zice, prea dreptul și prea bunul nostru Impărat, înțelegînd că acela care a fost Domn până acuma în Moldova se poartă cu lenevire în ce privește împlinirea poruncilor și că asuprește pe cei supuși lui, a poruncit să fie scos din domnie. In locul acestuia, cunoscînd că tu ești un bărbat detreabă și cinstit și credincios împărăției aliotmane, l-am rugat ca tu să-i fii substituit, iară prea bunul împărat mi-a ascultat rugămintea mea, s-a milostivit de tine și ți-a dat ție Domniea Moldovei. Va fi de datoriea ta să răspunzi cu credință la grațiea așa de mare a împăratului față de tine, și să ai cu noi aceiași prietini și aceiași vrăjmași, să conduci pe supușii tăi cu blândeță, să aperi pe cei drepți, să nu ierți nimic celor ce fac lucruri nedrepte, să fii mulțămit cu ceia ce legile și obiceiul au dat Domnilor din veniturile țării, că afară de acelea nimic să nu storci dela ai tăi cu sila, că împăratului să trimeți tributul datorit, și darurile la timpul sorocit. Dacă vei împlini aceasta în vecii vecilor (adică în toată viața ta), te vei bucura de bunătatea împărătească, dacă însă te vei purta dimpotrivă, să știi că sfîrșitul tău nu va putea să nu fie nefericit».

Domnul dacă știe limba turcească, singur el, dacă nu, prin dragomanul cel mare al Porții, răspunde la cele zise de vizir, mulțămește pentru binefacerea împărătească dată

lui fără să merite, făgădueşte că va observa cele ce i se impun, şi că-şi va pune bucuros toate puterile, ba chiar şi viaţa, în slujba Măriei Sale, şi-l roagă ca bunătatea Măriei Sale să nu se întoarcă dela dînsul.

Dupăce a zis acestea, la porunca vizirului capugilar kiehaiasi aduce toga *hilăt* numită de obicei *caftan*, şi o dă Domnului mai întăiu s-o sărute şi apoi îl îmbracă pe Domn cu dînsa peste celelalte haine ale lui. Aşa îmbrăcat Domnul vine iarăş la vizir, îi sărută mînile şi poala hainei şi-i prezintă pe *capukiehaiasi* al său, adică rezidentul său la Poartă, care se află cu dînsul, şi îl roagă să binevoiască să-l aibă supt protecţiea şi ocrotirea sa. Vezirul dacă a primit, obişnueşte să răspundă *ne chosz*, adică foarte bine, şi atunci şi capu kiehaiasi este îmbrăcat cu togă, dar de mai puţin preţ.

Dupace s-au mîntuit aceste ceremonii, Domnul sărută mîna vizirului a treia oară, şi fără să mai zică un cuvînt iesă din sala de audienţă şi se duce în odaia chehaei. Acolo îndată vine şi chehaia, feliciteazǎ pe Domn de noua demnitate şi-i oferă cafe şi şerbet (care se face din zahar topit în apă) şi stă cu dînsul de vorbă despre treburile ţării ori de altele venite poate la întîmplare.

In vreme cînd Domnul se află aici, *imirahorul*, sau mai marele peste grajdiurile vizirului, pregăteşte un cal împodobit foarte frumos, iar şeful ciauşilor, cu 24 de ciauşi şi 4 şatiri pedeştri ai vizirului, precum şi alţi *agalari* ai vizirului (funcţionari de un rang mai înalt) şi ic *agalari*, funcţionari interni, aşteaptă călare eşirea Domnului.

Dupăce chehaia a aflat că acestea au fost rînduite după ordinea solemnă, porunceşte să se aducă afumători şi să afume pe Domn, ceia ce la Turci este semn de plecare şi de rămas bun.

Dupăce s-a făcut aceasta, Domnul sărută mîna chehaei, şi cu patru alai-ciauşi înainte, suit pe cal, iesă din curtea vizirului în ordinea următoare: Cei dintăi merg ciauşii, atîţia cît a voit Domnul, cu *ciauşar emini*, adică şeful lor; vin apoi agalarii vizirului şi ic *agalarii;* după aceştia vine Domnul escortat de patru şatîri, din care doi merg puţin înaintea calului, iar doi de o parte şi de alta

a Domnului, şi îi ţin picioarele. Indată după Domn vine *capuchechaia*, adică rezidentul său, apoi alaiul îl închid boeri ai Moldovei, cîţi s-au întîmplat să se afle acolo, sau boeri greci ţarigrădeni, cu care Domnul are înrudire ori prieteşug.

Cu acest alaiu Domnul pleacă din oraş din curtea vizirului prin poarta *Baheze Kapu*, numită odinioară Chrysopolis, şi se duce drept în Fanar la biserica catedrală a patriarhulni din Constantinopol. Oricine vede pe Domn trecînd, fie Turc fie creştin, chiar dacă se află în dughiana sa, trebue să se scoale în picioare şi să-şi plece capul cu mînile puse cruciş pe piept, ba chiar dacă ar trece pe poarta ianicerilor, oricîţi s-ar întîmpla să fie acolo de gardă, sînt puşi la rînd de şefii lor până ce Domnul a trecut şi-l salută cu capul plecat şi punînd mîna dreaptă pe piept, tot aşa ca pe vizir, lăsînd poala de dinainte a hainei (ceia ce la Turci este semn de cea mai mare cinste, arătînd că ei aşa de mult cinstesc pe Domn, că stau în faţa lui cu picioarele acoperite, şi nu trebue să se mişte din loc decît la porunca lui).

Ajungînd cu acest alaiu la biserica patriarhiei, Turcii sînt orînduiţi să stee în stradă, iar Domnul intră călare în ograda bisericii, şi la piatra făcută anume pentru această ceremonie se scoboară depe cal, în vreme ce ciauşii strigă cu glas solemn: *Hac teala Padiszahumuze vebeg effendimuze cziok yllar umurlervirsum Deulet yle cziok jasza*, adică Dumnezeu cel drept şi prea înalt să dee împăratului nostru şi Domnului stăpînul nostru viaţă îndelungată şi să trăiască mulţi ani fericiţi.

La poarta de afară care dă în stradă îi ies întru întîmpinare la zisa piatră preuţii de mir ai patriarhiei, mitropoliţii, episcopii şi ceilalţi care la acea vreme s-au întîmplat să fie prezenţi, iar în uşile bisericii îl primeşte patriarhul şi-l binecuvîntează cu semnul crucii.

In vreme ce patriarhul trece înainte, iar psalţii cîntă τὸ ἄξιόν ἐστιν, Domnul intră în sfîntul lăcaş, şi la mijlocul tîmplei în faţa altarului îşi face cruce, şi dupăce sărută sfintele icoane, se duce la tronul destinat Domnului Moldovei, iar cînd el călca pragul lui protodiaconul zice τὰς ἐκτενὰς în care pomeneşte pe noul Domn cam cu această formulă:

ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ εὐσεβεστάτου γαληνοτάτου καὶ ὑψηλοτάτου αὐθεντὸς ὑμῶν N. N. κράτους, νίκης, διαμονῆς, ὑγείας, σωτηρίας, καὶ τὸν κύριον τὸν θεὸν ἡμῶν ἐπὶ πλέον συνεργῆσαι καὶ κατευοδῶσαι αὐτὸν ἐν πᾶσι, καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον adica și încă ne rugăm pentru prea cuviosul, prea luminatul și prea înălțatul nostru Domn N. N. să-i dee Domnul putere, biruință, tărie, sănătate și mîntuire, și Domnul Dumnezeul nostru să-l ajute și să-l îndrepte pre el mai vîrtos întru toate, și să supue la picioarele lui pre orice vrăjmaș și neprietin.

După ἐκτενὰς patriarhul, îmbrăcat în odăjdii, intră în altar cu patru sau mai mulți mitropoliți, și acolo vine apoi și Domnul și punîndu-se în genunchi își pleacă capul pe margina altarului, apoi patriarhul îi acopere capul cu omoforul, și după ce zice rugăciunile care se ceteau odinioară la încoronarea împăraților, îl unge cu sfîntul mir.

Dupăce s-a făcut aceasta, Domnul se scoală în picioare și se întoarce la tron, în timp ce psalții cîntă polihroniu πολυχρόνιον, ποίησαι κύριος ὁ θεὸς τὸν εὐσεβέστατον, γαληνότατον καὶ ὑψηλότατον ἡμῶν αὐθέντην πάσης τε Μολδοβλαχίας κύριον κυρίου N. N. Κύριε, φυλλάττε αὐτὸν εἰς πολλὰ ἔτη, adică Da, Doamne, viața îndelungată prea cuviosului, prea luminatului și prea înălțatului nostru Domn a toată Moldovlahiea, Domnul Domn N. N., și apără-l, Doamne, întru mulți ani.

Atunci și patriarhul se sue în tronul său, și poruncind să fie tăcere, prin cîteva cuvinte îi face Domnului laude și-l sfătuește să se poarte drept și să apere biserica.

După această cuvîntare urmează un polihroniu pentru patriarh conceput cam cu aceleași cuvinte cași pentru Domn.

Dupăce apoi s-a făcut ἀπολύσει Domnul și patriarhul merg în mijlocul bisericii, unde patriahul întărește pe Domn binecuvîntîndu-l cu semnul crucii, iar Domnul sărută dreapta patriarhului.

Patriarhul petrece apoi pe Domn care merge pănăla piatra de care am vorbit, unde dupăce se îmbrățișează amîndoi, Domnul încalecă iarăș pe cal, și afară de ograda bisericii este primit de alaiul său turcesc, de unde apoi,

în timp ce ciauşii repetă aclamaţiea obişnuită, şi în aceiaş ordine în care venise, se întoarce la palatul său.

Ajungînd acolo, Domnul pofteşte la dînsul pe singuri căpitanii escortei şi le dă cafe sau alte zaharicale şi le împarte mici daruri obişnuite. După aceasta ei urează noului Domn succes bun şi fericit şi se întorc la curtea vizirului.

A doua zi patriarhul cu mitropoliţii vin să salute pe Domn, şi după aceştia toată boerimea de Greci, cîtă se află la Constantinopol, vine să-l felicite. Obişnuesc să-l felicite şi ambasadorii regilor şi ţărilor creştine, mai ales dacă mai înainte avusese relaţii cu acel Domn, ei înşişi ori prin interpreţii lor.

In zilele următoare Domnul este ocupat să plătească banii datoriţi pentru căpătarea domniei, şi cu alte daruri, ce le zic *pişcheş*, pe care Turcii le storc anume dela Domn din nesăţioasa lor lăcomie de bani.

Dupăce a plătit o jumătate din acestea, i se trimet insigniile domniei, două cozi de cai, ce le zic *tui*, şi un steag, ce-i zic *sangiac* şi obişnuesc să vie cu un alaiu chiar mai mare decît la facerea vizirilor lor, care sînt onoraţi cu trei cozi de cai, căci aceştia primesc însigniile puterii lor fără nicio pompă dela *miralem aga*, şeful insigniilor; dimpotrivă, dacă acele insignii trebuesc date Domnilor Moldovei şi Munteniei, sînt duse prin tot tîrgul până la palatul Domnului cu un alaiu măreţ.

Anume, într-o zi hotărîtă, dins de dimineaţă, se adună la *mirialem aga*, adică păzitorul steagului împărătesc, care este un funcţionar la curte nu din cei mici, aceiaşi ciauşi şi funcţionari ai vizirului, care petrecuse pe Domn la sfîntul lăcaş. Indată ce Domnul a aflat că aceştia toţi s-au adunat, trimete pe reprezintanţii săi şi pe boerii care se întîmplase de faţă, cu o pompă cît se poate mai frumoasă, mai cu samă cu cai împodobiţi, să vie la *Babihumaiun*, adică poarta cea prea înaltă, prin care se înţelege poarta din afara palatului împărătesc.

Miralem aga primeşte cu pompă pe cei care vin, şi îndată chiamă *tabulhana*, adică muzica împărătească, pregătită pentru Domn. Cînd aceasta începe să cînte sunînd

din dobe, din surele şi din alte instrumente muzicale întrebuinţate de Turci, tot alaiul din curtea împăratului înaintează în ordine. Cei dintăi vin ciauşii cîte doi; pe aceştia îi urmează agalarii vizirului cîte doi, îmbrăcaţi cu aceleaşi haine cu care se prezintă în divanul sultanului; vin apoi boerii Moldovei cu rezidentul Domnului, pe care-i urmează miralem aga purtînd steagul desfăşurat şi cele două cozi de cai, iar pe acesta îl încunjură dela spate muzicanţii.

Pe cînd trec aşa prin cetate, toate gărzile, în orice loc s-ar afla, chiar şi în curtea vizirului, se aşază la rînd pe stradă, şi plecîndu-şi poalele hainelor şi punîndu-şi mînile cruciş pe piept, sînt ţinuţi să se închine la semnele împărăteşti.

Ajungînd la conacul Domnului, Domnul cu curtenii săi iesă în porticul palatului său înaintea stegarului, iar miralem aga cu capul plecat îi dă sangiacul şi cozile de cai, adăugînd cuvintele: *Allah teala mubarek eileje*, adică Să dee Dumnezeu să fie într-un ceas bun! Domnul ia sangiacul în mînă, îl sărută cu respect, şi apoi îl dă *sangiacdarului*, adică stegarului, să-l ţie; apoi pofteşte pe miralem aga în cabinetul său, unde, după obiceiul turcesc, îi dă cafe şi zaharicale, şi porunceşte să fie îmbrăcat cu caftan căptuşit cu blană de samur, şi dupăce-i dă onorarul obişnuit, îl concediază.

Miralem aga se întoarce cu oamenii curţii la curtea împărătească, iar banda de muzicanţi rămîne la Domn, şi în fiecare zi la trei ciasuri înainte de apusul soarelui (care timp la Turci se chiamă *ichindi*), face *neubet*, adică semnul de gardă, cu strigătul obişnuit. Acest privilegiu este deasemenea acordat numai Domnilor Moldovei şi Munteniei, căci niciunui paşă, cît timp se află între zidiurile Constantinopolei, nu-i este permis să uzeze de acea muzică militară.

Dupăce a mîntuit toate trebile cîte le avea la Poartă, şi dupăce a plătit banii care i se ceruse, atunci însfîrşit înştiinţează pe vizir prin chihaia că nimic nu-l reţine ca să plece să împlinească datoriea domniei, şi îl roagă să-i facă intrare la împărat şi să-i dee voe să plece.

Fixîndu-se ziua pentru acea ceromonie, care nu poate fi alta decît Duminica sau Marţia, care au fost destinate

de Suleiman pentru divanul Impărătesc, înainte de zorii zilei marele vizir, muftiul și caziulascherii, precum și ceilalți ienicer agasi, silahdaragasi ai vizirului, și a'ții care pot veni acolo pentru slujbele lor, se adună, și î. timp ce sultanul stă ascuns după niște zăbrele aurite ei ascultă pricinile celor veniți la judecată. Aceasta se l' ngește uneori pănăla ceasul al patrulea, pănăce n-a mai rămas nimenea care să se plîngă de altul.

Dupăce divanul s-a m.ntuit, Domnul cu boerii săi trebue să stee în linie dreaptă dela ușa porticului din afara sălii de audiență până la u.a cu care se închide bolta din lăuntru numită *cubbe*. După aceasta marele vizir se scoală dela locul său și vine .a împărat împreună cu ceilalți viziri și caziulascheri. In timp ce el trece, Domnul îl salută plecînd capul, făcînd aceiaș cinste și vizirilor care-l urmează.

Dupăce aceștia au intrat la î.npărat, mai întăiu marele vizir înștiințează pe împărat despre lucrurile discutate în divan, precum și de alte treburi care privesc administrația țării. Apoi îi spune că servul său, Domnul Moldovei, cere voe să se ducă în țara sa. Dacă împăratul a încuviințat aceasta, *capugilar chehaiasi*, adică șeful aprozilor, arată Domnului voința sultanului, iar *muhzuragasi*, locotenentul ienicerilor pe lîngă vizir, poruncește să se pue pe capul Domnnului *cuca*, care este o creastă de pene de struți așezate artistic. Aceasta este o podoabă proprie ienicerilor, dar se pune Domnitor tocmai fiindcă ei au locul lor în oastea ienicerilor. Ba chiar din acea cauză nimene altul nu poate să pue Domnului acea podoabă decît *muhzuraga*, care cît timp este de gardă la curtea vizirului, se consideră ca locțiitorul a toată oastea ienicerilor depe lîngă vizir.

Pe Domnul astfel împodobit marele tefterdar il îmbracă cu caftan, și dă alte 27 de caftane de un preț mai mic la boerii săi.

După aceasta doi capugibași introduc pe Domn cu patru boeri mari care s-au întîmplat să fie cu dînsul, ținîndu-i strîns de braț. Pășind pe pragul sălii de audiență ei trebue să-și plece capul p înăla pămînt, ceia ce se repetă după al treilea și al șeselea pas, și însfîrșit el se oprește drept în mijlocul sălii, căci sala de audiență nu este așa de mare.

Atunci împăratul din *taht*, adică din tronul său, întorcîndu-se la vizir, care este la dreapta sa cu mînile încrucișate, poruncește ce trebue să spue Domnului. Acesta se închină mai întâiu sultanului până la pămînt, apoi se adresează Domnului cam cu aceste cuvinte: *Senum sadacatum veisticametun izhari chaziret Padiszahi alempenak Effendi muzuri, ollmagle, sena Bogdan Voivodeligin ichsam bujurdilat imdisen dachi sedc at ve instiscamet ile chidmeti, padiszahiede bulunup. ve ferman dzihan meta szeriflerine itaat ve inkyiat, ve Piajai padiszahi hoszrevanii chyfz ushyraffet ve Etrafi diuszmenden ... olan achbari Saimakdür ve dikkati meufur eileiesim, ila sen bilursinki, taksyratine biruedz ... dzevabecadir olamasis*, adică Fiindcă credința și sinceritatea ta a fost cunoscută împăratului stăpînului nostru, care este mîntuința a toată lumea, el s-a milostivit de tine și ți-a dat domniea Moldovei. Așadar și tu de acuma înainte trebue să perseverezi în credința și sinceritatea serviciilor, să asculți de poruncile sale prea sfinte, la care toată lumea depe pămînt trebue să dee supunere, și să le împlinești cu cuviință; pe supușii împăratului, care procedează bine și fericit, să-i aperi și să le arăți blîndeță; ceia ce se petrece la vrăjmași să cercetezi cu băgare de samă și cu rîvnă, și despre dînșii în fiecare moment să trimeți informații sigure și pentru aceasta să lucrezi cu toate puterile și cu toate mijloacele. Altfel tu știi (adică ce te așteaptă). Dacă vei fi greșit, în niciun fel tu nu te vei putea scuza cu răspunsuri ușuratice.

Domnul, dacă știe turcește, la aceste cuvinte răspunde el însuș cam cu această formulă: *Adaletlu vemerhamet Lu Padiszahimun hidmeti alielerinde var Kudretimi sarf eglemek dzian ubaz uzre, heman nazari aini humajunleri bu Laczir bendelori nun uzerinden dur eilemejeler*, adică Mărturisesc cu sufletul și cu capul (adică pe capul și pe viața mea) că voiu pune în serviciile prea dreptului și prea bunului mieu împărat toate puterile pe care le am numai să nu-și întoarcă fața bunătății și maestății sale dela netrebniciea acestui serv (adică dela netrebnicul său serv).

Dupăce a zis acestea, cu aceleași ceremonii cu care

venise, el se retrage cu fața (căci nu este permis să arăte sultanului dosul), fiind scos din sala de audiență de capugibași.

In acest timp *buiuc imirahor* adică șeful suprem al grajdiului sultanului, pregătește la poarta din mijloc a curții un cal arăpesc cu frîul de aur și împodobit strălucitor cu pietre scumpe și acoperit cu un chilim cu broderie frigiană în aur și argint, de șaua căruia atîrnă la stînga sabiea și la dreapta *topuz*-ul, adică buzduganul. Calul îl țin doi *iedeccii*, adică doi argați dela grajdiul împărătesc, iar lîngă el stau doi *acchiulahlî*, soldați cu căciuli albe, și tot atîția *peichi*, soldați îmbrăcați cu haine brodate cu fir de aur și purtînd pe cap mitre de argint și aurite ca niște cupe.

Acolo Domnul, suit pe cal, așteaptă pe vizir și poruncește ca boerii săi să stee în ordine la stînga, și îndată cum ei trec, marele vizir și ceilalți viziri, îi salută cu capul plecat și cu mînile puse pe piept, iar ei obișnuesc să răspundă dînd din cap.

Dupăce aceștia s-au dus la palatele lor, Domnul se duce și el, cu acelaș alaiu cu care venise și cu muzica militară, dela curte drept la biserica catedrală cu peichii și cu acchiullahlîii împărătești, unde este primit de patriarh și de cler cu aceleași ceremonii și onoruri pe care le-am pomenit mai sus. Cuca însă, cînd intră în sfîntul lăcaș, o scoate, și n-o mai pune în cap decît dupăce a eșit. De aici se duce drept la palatul său și acolo este introdus în sala sa de audiență de aceiași agalari care-l escortase. Aceștia, dupăce primesc darurile obișnuite, se întorc îndată la curte, peichii și acchiulahlîii rămîn însă lîngă dînsul și-l întovărășesc până la Iași, tîrg care este scaunul domnesc.

A doua zi *reis effendi*, adică cancelarul suprem al împărăției otomane, îi trimete diploma scrisă cu litere de aur și cu trăsături foarte frumoase, și-l îndeamnă să plece cît mai iute în țara sa, căci, dupăce s-a prezentat la sultan, niciunui Domn nu-i este permis să zăbovească în Constantinopolul mai mult de o săptămînă.

Cînd trebue să plece, Domnului i se dă de împărat ca tovarăș de drum un *ischemne agasi,* după etymon șeful

scaunului, adică un om care are datoriea de a așeza pe Domn în scaun. Această slujbă se încredințează unuia dintre funcționarii intimi, lui *capugilar chehaiasi*, șeful aprozilor sau întâiului ori al doilea *mirihaor*, șeful grajdiului împărătesc, nu rare ori chiar *sihladarului* și *ciohodarului*, care au gradul cel mai mare dintre funcționarii de curte. Aceștia doi însă, din pricina multor treburi mai grele pe care le au, niciodată nu obișnuesc să însoțească pe Domn, ci în locul lor trimet reprezentanți. Pe lîngă aceasta trebue să meargă cu dînsul un capugibași cu patru capugii simpli, cu tot atîția ciauși, cu doi acchiulahlîi sîmpli, și cu *tabulhana*, adică muzica, de care obișnuesc sa se servească și vizirii.

Dupăce s-au orînduit toate acestea, cu o zi înainte de a eși din Constantinopol, Domnul cere vizirului permisie să-și iee rămas bun, și dupăce a obținut-o, pleacă, cu rezidenții lui și cîți boeri se găsesc, la poarta vizirului. Ajungînd aici, chehaia îl introduce în cabinetul vizirului. Vizirul îl sfătuește să fie de credință, îi întipărește în minte vechile instrucțiuni, și-l înștiințează și despre altele, dacă împrejurarea le cere. La acestea Domnul răspunde după împrejurări, recomandă pe rezidenții săi și pe sine însuș favoarei și blîndeții vizirului, și apoi îi sărută mîna.

Dupăce s-au mîntuit acestea, vizirul îi dă voe Domnului să plece, și obișnuește să-i ureze cele bune cu acestă formulă: *Gioreim seni var sa gligile, allah teala isziniasan eiloic,* adică Am să te văd. Poartă-te bărbătește și tare. Mergi sănătos cu bună sănătate, și Dumnezeu să-ți facă ușoară treaba ta. Atunci vizirul poruncește ca Domnul să fie îmbrăcat cu toga care se chiamă *izn caftan,* adică de rămas bun.

Dupăce s-a mîntuit acea ceremonie, chehaia se duce în odaia sa și-i zice ultimul «mergi sănătos» și apoi, încălecîndu-se pe cal, ori se întoarce la palatul său ori se duce la ceilalți viziri să-și iee ziua bună. Insă acest lucru se obișnuește să se facă mai mult noaptea decît ziua, ca nu cumva Domnul să dee de bănuit vizirului că are la împărăție și alți protectori.

A doua zi, cu cei mai mare alaiu și pompă în aclamațiile ciaușilor, care, cum am zis mai sus, oridecîteori

Domnul se dă jos ori se sue pe cal, nu pot să lipsească, Domnul pleacă din capitala împărăției mergînd la pas.

Cortegiul îl duc călăreți moldoveni, dacă Domnul i-a avut pe lîngă dînsul, cu steagul lor în frunte. Pe aceștia îi urmează muzica creștină, dobe și surle, apoi un steag alb, semn de pace și supunere, la mijloc între două *tuiuri*, adică cozi de cal, care se dau Domnului dela curte. Urmează rezidenții Domnului și boerii moldovenești cîți se află la Constantinopol, pe care-i închide de amîndouă părțile un șir de ciauși. După aceștia vin caii de călărit ai Domnului, care pot fi în număr de șepte ca și la viziri, împodobiți cu harșale și covoare brodate în lucrătură firgiană, pe care îi încunjură pe de lături șese șatîri ai Domnului, și cîte doi ai împăratului. După aceștia merge însuș Domnul îmbrăcat cu toga domnească și cu cuca, iar doi peichi împărătești îi țin calul de dîrlogi, și scările șelii cîte doi *iedeccii*, adică argați la cai. Puțin mai în urmă au locul la stînga Domnului partea care la Turci se ține mai în cinste, ischemne agasi, la dreapta *sangiac agasi*, adică stegarul. Spatele Domnului îl păzesc oamenii lui de casă, după care sînt purtate de locțiitorii lui sangiac agasi trei sangiacuri roșe desfășurate, din care cel dela mijloc are în vîrf *alem*, adică semiluna, iar celelalte au numai globulețe rotunde și aurite.

După acestea vine tabulhanaua cu dobe mai mari și care țipă tare din surle. Tot acest șir îl închide ischemne agasi și sangiac agasi, oameni de casă și alți oameni mai de jos care trebue să fie tovarăși de drum.

In această ordine, cum am zis mai sus, se merge în pas încet până la cea dintăi stațiune care nu este departe de zidiurile capitalei. De-acolo înainte nu se mai observă cu atîta sfințenie toate acele ceremonii, însă oridecîteori au ajuns la vreun tîrg ori la vreun sat, și aclamațiile solemne ale ciaușilor și muzica și toate celelalte lucruri obișnuite trebue să se repete. Pe drum mai departe sînt ținuți totdeauna să meargă doi ciauși cu vreun slujitor al Domnului până la a doua stațiune, care se zice *conac*, și să se îngrijească de gazdă și de mîncare.

Toate aceste se fac după placul și voința Domului. In adevăr, în acest timp, din porunca împărătească, toți în

toate cele trebue să asculte de Domn, cașicum ar fi însuș marele vizir, şi dacă vreun Turc s-ar fi purtat chiar mai necuviincios sau n-ar vrea să asculte de poruncile Domnului, pe acela Domnul poate să-l pedepsească cu pedesele cuvenite prin beşli agasi al său, sau dacă vrea să se poarte mai blînd, poate să-l dee șefilor lui spre a-l pedepsi.

Ajungînd Domnul astfel la Galați, cel dintăiu tîrg al Moldovei care se prezintă acelora care vin din Constantinopol, este întîmpinat de toți boerii Moldovei de jos şi de cei din Moldova de sus care locuesc mai pe aproape. Cu aceşti tovarăși pleacă el la Iași, şi în drum cercetează starea locuitorilor, ascultă plîngerile lor şi le judecă pricinile.

La o milă de Iaşi îi iesă înainte *caimacanii*, adică locțiitorii pe care însuş Domnul, până ce era în Constantinopol, i-a numit prin scrisoare, cu ceilalți boeri, cu ostași și cu cetățeni; pe care Domnul fiind călare îi primește să-i sărute mînile și hainele.

De aici intră în cetate cu aceiaș pompă cu care ieșise din Constantinopol, și aproape de mitropoliea cu hramul Sfîntul Neculai se scoboară depe cal. In pridvorul bisericii mitropolitul cu cellalt cler se închină Domnului cu respect și-l introduc în sfîntul lăcaș, unde se observă aceleași ceremonii religioase pe care le-am menționat mai sus ca fiind în obiceiu din vechime.

Dupăce s-a făcut ἀπολύσει, în timp ce iesă din biserică, este primit de alaiul turcesc, care în acest timp stă în stradă, cu aclamații solemne și în sunetul muzicii. Cu aceiaș suită se duce la palatul său, unde cum ajunge, îndată este introdus în divanul cel mare cu ischemne agasi înainte, și se oprește în fața tronului cu trei trepte care este așezat acolo. Apoi, dupăce boerii se așază pe scaunele lor, sînt introduși în divan și ceilalți șefi ai trupelor și negustorii mai bogați din Iași. Insfîrșit se poruncește tăcere și ischemne agasi dă ordinul împărătesc *hiucm fermani*, adică ordinul de domnie, secretarului divanului, numit de obiceiu *divan effendisi* (care este Turc și servește pe Domn pe bună plată) să-l cetească, iar atare ordin este scris cam în acest fel: «Cei mai aleși dintre nobili și cele mai distinse persoane

ale ţării, vlădica, episcopi şi boeri ai Moldovei, trupe călare şi pedestre, şi toţi supuşi şi servi ai miei, sfîrşitul vostru să fie fericit. Ajungînd la voi ordinul prea puternic a prea luminatei noastre Maestăţi împărăteşti, căreia se supune lumea toată, să ştiţi că în anul N. N., în luna N. N., nemărginita noastră bunătate privind la fidelitatea şi serviciile sincer făcute de N. N. din neamul cel mai ales al Domnilor care cred în Iisus şi a neamului prea distins al magnaţilor nazarineni, cu mila şi bunătatea şi ajutorul nostru l-a judecat vrednic şi capabil. Din această cauză noi l-am onorat bucuros cu domniea Moldovei şi i-am dat-o. Insă i-am cerut foarte tare ca să poarte grijă părintească de boerii de orice rang, de nobilii din fruntea ţinuturilor şi de toţi supuşii lui, să-i apere şi să-i ajute, ordinele noastre să le împlinească fără preget, şi să ne facă nouă toate felurile de servicii credincioase şi sincere. Iară vouă vă poruncim ca în toate cele să-i fiţi lui ascultători şi supuşi, şi orice v-ar porunci el din ordinul nostru, să le împliniţi cu rîvnă şi fără nicio zăbavă. Orcine însă s-ar purta mai necuviincios şi mai potrivnic şi ar refuza să asculte de ordinele lui, ori de ce condiţie ar fi el, răutatea lui şi împotrivirea s-o pedepsească şi s-o lovească cu sabiea sau cu orice altă pedeapsă ori amendă ar găsi de cuviinţă. Aşa dar pe mai sus numitul vostru stăpîn şi Domn făcut de noi şi pus în fruntea voastră, să-l cunoaşteţi, iar a simţi altfel şi a lucra împotrivă ori cu viclenie, să vă feriţi, şi în prea sfîntul nostru semn (anume *tura*, adică iscălitura împăratului), să aveţi credinţă, şi aşa să ştiţi. Dat în Constantinopol la anul N. N., luna N. N.».

Dupăce aceasta s-a cetit de divan effendisi şi a fost explicat periodic de interpret, toţi boerii împreună răspund într-un glas: să fie porunca împăratului. Atunci ischemne agasi îmbracă pe Domn cu caftanul pe case-l adusese cu dînsul, şi ridicîndu-l cu mîna dreaptă, îl aşază pe tron, iar în acelaş moment tunurile bubue şi obişnuita aclamaţie se repetă de ciauşi.

Astfel confirmat în domnie, Domnul porunceşte ca ischemne agasi să fie îmbrăcat cu haină căptuşti cu blană

samur, iar divan effendisi și marele postelnic cu caftan simplu.

Dupăce s-au mîntuit aceste ceremonii, mitropolitul mai întâiu printr-o scurtă cuvîntare urează Domnului cele fericite și prospere și-i sărută mîna, care lucru după binecuvîntare și Domnul îl face mitropolitului. După mitropolit vin episcopii și boerii de primul rang să sărute mîna și haina, al căror nume îl strigă marele postelnic în acest fel: *Robul Mării Tale N. N. sărută cinstita poala Mării Tale*, adică mancipium Tuae Majestatis N. N. osculatur honorandas oras Tuae Majestatis. Tot așa face postenicul al doilea cu boerii de rangul al doilea și postelnicul al treilea cu boerii de rangul al treilea. După boeri urmează șefii trupelor, hiliarhii, căpitanii, sutașii și locțiitorii, apoi negustorii și alți cetățeni mai de samă din Iași.

După acestea Domnul se retrage în odaia lui dinlăuntru, iar ischemne agasi este dus cu mare alaiu în frunte cu marele *uşer* (janitor) la gazda destinată lui.

A doua zi boerii se adună iarăș în divanul cel mare, unde, dupăce toți și-au ocupat locurile de mai înainte, vine și Domnul în frunte cu ceata de postelnici, și din sala care se chiamă *spătăria** cea mică trece în cea mare. Acolo, după ce Domnul s-a așezat pe tron, sînt chemate cele trei categorii de boeri, fiecare de postelnicii rangului lor. Aceștia vin pe rînd și Domnul ori îi scoate din slujbă ori îi confirmă, ori îi rîdică dela un grad mai jos la unul mai sus, dar a-i scoborî dela unul mai sus la unul mai jos, este oprit de obiceiurile țării (afară numai dacă cineva a cerut de bună voe), dar celelalte toate a hotărî despre dînșii îi este permis, așa fel cașicum n-ar ști pe nimene depe lume mai mare.

Dupăce a hotărît aceste toate după voința lui, şi a constituit statul încredințat lui, pe ischemne agasi și pe ceilalți funcționari împărătești, scoțîndu-i din cetate cu mare alaiu și dăruindu-i cu multe daruri, îi trimete la Constantinopol, și este însoțit de toți boerii până la o mie de paşi afară din cetate. Aici îi dă pe unul din acei boeri ca conducători până la Galaţi, iar el se întoarce înapoi la Iași

* Aşa se zice de obiceiu, fiindcă în acea odae se pune totdeauna pe masă spata Domnului, şi în ea nu intră alţii decât cei dintâi şepte boeri mari.

CAPITOLUL IV

Despre confirmarea Domnilor

Domniea, în felul în care am povestit acuma că se dă Domnilor Moldovei dela Poarta, era pompoasă, dar așa de șubredă, că, dacă nu era apărată de cercuri foarte tari o scăpau din mîni mai răpede decît se putea crede. In adevăr, în felul în care s-au purtat față de Moldoveni, Turcii au arătat în deajuns, așa că nu pe nedrept s-a zis despre dînșii proverbul că nu vînează iepurii cu cînii și nici nu caută să momească calul cu sacul deșert. Desigur ei socoteau că este mai bine să îmblînzești cu vorbe bune taurul neîmblînzit moldovenesc, a cărui sălbătăcie nu odată și nu fără pagubă au simțit-o, decît să-i dămolești furie cu forța, avînd nădejde că cu vremea el va arunca vechea sălbătăcie, și sleindu-și puterile prin scurgerea sîngelui, va suferi să i se pue, fie că vrea ori nu vrea, lanțuri și fiare.

In acest scop, cînd Bogdan III, fiul lui Ștefan cel Mare, cel dintăiu și-a închinat patriea Turcilor, nicio onoare nu i-a fost contestată, legile civile și bisericești ale țării au fost confirmate, insigniile celei mai înalte demnități i-au fost conferite, și Turcii au fost mulțămiți ca Moldovenii să plătească Porții în fiecare an patru mii de galbeni ca feudă.

După moartea lui Bogdan, fiului său Ștefan VI, pe care boerii și l-au făcut Domn ca unul ce era moștenitorul legitim al domniei, Turcii i-au dat mai mare onoare, căci sultanul i-a trimes ca sol pe șeful suprem al grajdiului care să-l felicite de preluarea Domniei, și să-i aducă însigniile, cozile de cai, sangiacul, cuca și caftanul și un cal împărătesc foarte frumos împodobit.

Urmașilor acestuia, macar că li se impuneau tributuri mai grele, Turcii n-au îndrăznit să le refuze demnitatea ori să le tulbure alegerea Domnilor, până ce, pe vremea lui Ioan ce-i zic Armeanul, au găsit ocaziea să abroge vechile privilegii și să impue țării sarcini nouă și necunoscute mai înainte, căci Turcii, cînd l-au prins cu viclenie pe acest Ioan meditînd inovații, și împotriva cuvîntului dat,

l-au omorît, ei au început să strîngă Moldova în lanțuri mai tari și să ceară ca Domnul, dacă nu vrea să fie considerat vrăjmaș, să primească întărirea Domniei dela Poartă la fiecare trei ani.

Otomanii văzînd că Moldova este slăbită și că nu poate să refuze condiția impusă, îndată supt domniea lui Miron Barnovski au impus o altă normă, prin care Domnul era silit ca el singur să primească dela poartă insigniile demnității lui, și la fiecare trei ani să vie în persoană la sublima Poartă să se închine împăratului. Pentruca aceasta să se observe cu mai multă băgare de samă, în urmă Domnii au fost schimbați și alungați mai des, și atîta groază s-a vîrît într-înșii, că acuma nu numai că primesc bucuros, dacă, după întâiul sau al doilea an, li se poruncește să vie la Poartă și să primească întărirea domniei dela bunătatea împăratului, dar chiar, de frica lăcomiei vizirilor, cer și doresc de bună voe ordinul de întărire. Acest lucru se acordă Domnului ușor, cîtă vreme despre credința lui vizirul nu are nicio bănuială, și altul n-a oferit o sumă mai mare de bani, și atunci marele vizir adresează sultanului un *talhîș* cam în chipul următor: «Deoarece Domnul actual al Moldovei N. N. între atîția ani ai domniei lui s-a arătat credincios împărăției turcești și în serviciile împăratului n-a refuzat să pue nici viața și nici averea, iar tributul obișnuit l-a trimes deplin în fiecare an la Poarta fericită a împărăției, apoi a guvernat pe boeri și pe ceilalți locuitori ai Moldovei așa de bine și de drept că ei, prin mai multe scrisori, au mărturisit că sînt mulțămiți cu domniea lui, și au rugat pe Măriea Ta să binevoești a-l întări în domnie. Eu cred că el este vrednic de bunătatea Ta, iar pentru celelalte aștept ordinul prea august al Măriei Tale».

Această scrisoare, după obiceiul ceremonios al Turcilor, este trimeasă la împărat prin *talhîșezi,* cum ai zice referendar, și dupăce sultanul a iscălit cu formula obișnuită *amel oluna,* să fie cum ai zis, o trimete înapoi la vizir prin acelaș talhîșezi.

Iar vizirul, macarcă a căpătat dela sultan voia de a întări pe Domn, totuș, ca să zmulgă mai mulți bani, se

face că n-a putut vorbi cu sultanul despre acea afacere, ba chiar chehaia, instrument șiret al lăcomiei vizirului, chiamă la dînsul pe rezidenții Domnului și îi înșală că din pricina machinațiunilor unora și a șoaptelor secrete ale funcționarilor interni, sultanul s-a arătat mai greu decît se crezuse, că stăpînul său vizirul deja de cîteva ori a adus vorba la împărat de afacerea lui, dar n-a primit răspuns despre ce este de făcut. Rezidenții, fie că primejdiea stăpînului lor este reală ori fictivă, se aruncă la picioarele chehaii și cer ca, cu orice chip, să binevoiască să stăruiască pentru stăpînul lor, însfîrșit măresc suma darurilor făgăduite lui și vizirului. Astfel își ascund ei de bieții Moldoveni ambițiea și lăcomiea, și atîta se tîrguesc până ce satisfac mîndriea nemăsurată, de care se conduc curțile și nesațiul de a avea mai mult.

Cînd în sfîrșit amîndouă părțile s-au înțeles despre toate cele, și chehaia vede că nu mai poate stoarce nimic, îi lasă să tragă nădejde de bun succes. A doua zi, prin unul din funcționarii vizirului, care nu trebue să se întoarcă cu mîna goală, anunță pe rezidenți că vizirul însfîrșit a obținut dela împărat ca să-i permită ca stăpînul lor să fie întărit în domnie, și poruncește ca ei să vie la curte.

Acolo, cum vin, mai întâiu sînt introduși la chehaia și îndată la însuș vizirul, și dupăce au aflat din gura lui grațiea împăratului față de stăpînul lor, sînt îmbrăcați ca de obiceiu cu caftane.

După cîteva zile vizirul trimete la Domn pe capugilar chehaiasi sau pe vreun alt funcționar împărătesc pe care-l vrea el, și-i dă să-i ducă Domnului diploma de domnie nouă și ordinul de stăpînire, care se chiamă *hiucm fermani*. Diploma de obiceiu este identică cu aceia care se dă Domnilor la întâia lor numire, numai că în loc de *Voide ligi Teudzih olumak iehsani humasum olimiszdur*, adică Că ai fost dăruit cu domniea, aceasta s-a făcut prin grație și milă, se scrie *Voide ligine tedzdid ve mucarer olunmak iehsani humajun olmiszdur*, Că domniea îți este înoită și întărită prin grație, etc.

Iar ordinul este conceput cam în acest fel: «Prea înălțate Domn N. N. din neamul Domnilor credincioși în

Iisus și prea puternice Domn din neamul magnaților nazarineni, Domn al Moldovei actuale. Ajungînd la tine ordinul nostru, să știi că recunoscînd serviciile tale evidente, și apreciind credința ta către noi, te-am socotit în totul vrednic de grațiea și mila noastră și pentru aceia am poruncit ca domniea Moldovei să-ți fie întărită și înoită. Așa dar ți-am concedat guvernarea și puterea absolută peste supușii moldoveni ai Maestății noastre. Acestora tu, cum ai făcut și mai înainte, să le împarți dreptatea, pe *boiari* și pe toți ceilalți locuitori de orice stare să-i ocrotești și să-i aperi, și de a da știre fară zăbavă strălucitei noastre porți de toate nevoile, năcazurile și asuprelile lor, să nu pregeți. Pe lîngă acestea, la împlinirea ordinilor care vor fi venit la tine, să fii gata, și rîdicînd poalele hainei tale *, să-ți pui toate puterile din tine ca *haraciu* (tributul) anual impus Moldovei să-l trimeți deplin la terminul fixat. Ferește-te de a crede și de a face altfel, și ai încredere în semnul nostru sfînt. Dat în Constantinopol, anul... luna...».

La acel ordin se adaugă și o scrisoare a vizirului, prin care notifică Domnului că el, cu rugămințile și insistențile lui, a obținut însfîrșit confirmarea domniei dela nemăsurata bunătate împărătească.

Inarmat cu acestea, capugibași pleacă la Iași cu cai care se chiamă de poștă, și cînd ajunge la Galați, printr-un calaraș trimes înainte, înștiințează pe Domn de venirea sa și de ziua cînd va sosi la Iași. La ziua anunțată Domnul cu toată curtea iesă întru întimpinarea lui capugibași la o mie de pași afară din tîrg. Unde se întîlnesc, stînd pe cai, se salută rînd pe rînd cu salutări reciproce. După aceia Domnul și capugibași, care trebuia să meargă la dreapta (care la Turci este un loc mai jos), se întorc în tîrg. Inaintea Domnului merge un funcționar al lui capugibași care duce în mîni ordinul împărătesc într-o pînză albă și ține în brațe caftanul destinat Domnului; urmează muzica împărătească și ciaușii care repetă la intervale aclamațiea

* Frază turcească care însamnă a servi pe cineva cu promptitudine și bunăvoință.

obişnuită. In această ordine se merge pănăla curte, unde dupăce Domnul cu toți boerii a intrat în spătăriea cea mare și s-a așezat pe tronul său, capugibaşi dă Domnului ordinul și Domnul îl dă lui divan effendisi să-l cetească. Aceste toate se fac în aceiaș ordine pe care am descris-o mai sus la facerea Domnilor.

Afară de această întărire, care nu se obișnuește să se facă decît la trei ani odată, și se chiamă *mucarrer* cel mare, mai este și o alta în fiecare an, care se zice *mucarrer* cel mic, care însă cere cheltueli mult mai mici decît cel mare, precum vom vorbi mai jos. In acea diplomă însă nu se înoește domniea, ci numai se trimete noul *hiucm ferman*, adică ordinul de domnie, și aceasta printr-un funcționar mai mic al vizirului, și de aceia el și este plătit cu daruri mai mici.

CAPITOLUL V

Despre scoaterea Domnilor

Dupăce am povestit facerea Domnilor Moldovei, cetitorul curios poate cere şi cu drept cuvînt ca să vorbim și de scoaterea lor. Vom proceda în ordinea observată mai sus si vom cerceta mai de aproape din documentele care ne stau la îndămînă cauzele scoaterii vechi şi actuale ale Domnilor.

In cele dintăi secole dela descălecarea Moldovei Domnii nici nu erau scoși și nici nu puteau fi scoși, căci ei își conduceau supușii ca regi după placul lor, și puterea lor o primeau mai degrabă prin ereditate dela părinți decît prin alegere dela boeri. Analele noastre menționează că conducătorii neamului moldovenesc au fost în adevăr alungaţi uneori, dar prin certuri interne, nu prin forța externă.

In adevăr, Moldova nu cunoștea acel drept de primogenitură care lecuia ţările europene de răni interne, și în acelaş timp legile ţării opreau ca domniea să fie împărţită, fiind lăsat la voia părintelui să hotărască prin testament

ca succesor la domnie pe fiul care-l voia el. Dacă cumva moartea neașteptată a Domnului îl împedeca să facă aceasta, ori ambițiea nemăsurată a fiilor o tulbura, nu se putea să nu se deschidă un cîmp larg pentru certuri interne, în timpul cărora cel care se arătase mai meșter în războiu punea mîna pe domnie, iar cel învins, dacă avea chip să fugă, se refugia fie în Transilvaniea fie în Poloniea (în care țări Domnii aveau de obiceiu moșii), și acolo așteptau momentul oportun de a-și recăpăta puterile și de a-și întări partida. Prin aceasta s-a făcut că scriitori poloni și unguri, conchizînd dela particular la general, să afirme că Domnii Moldovei au fost omagialii lor și se silesc să interpreteze legăturile de alianță ca supunere.

Pe lîngă aceasta s-a întîmplat uneori ca Domnul, fie din cauza vreunei fărădelege cu care asuprea pe boeri, să fie alungat de boeri conspirați ori chiar ucis. Afară de aceste cazuri, niciun alt motiv nu era ca Domnul să fie lipsit de domnie, ci acela care apucase odată domniea, o ținea fără ca cineva să i-o conteste până la moarte.

Aceasta ordine a fost tulburată mai întâiu în persoana lui Petru V Rareș, fiul natural al lui Ștefan cel Mare, pe care l-a alungat din domnie Suleiman I, împăratul Turcilor, fiindcă era învinuit că a dat foc Chiliei, și l-a înlocuit, fiind încă în viață, cu Ștefan VII, care se pretindea strănepotul lui Alexandru I.

A doua oară s-a întîmplat acest lucru cu Petru VI Șchiopul, pe care, deși ales de boeri după moartea grozavă a lui Ioan Armeanul, Turcii îndată l-au scos din domnie, dar nu mult în urmă, căindu-se de ceia ce făcuse, l-au pus în vechea demnitate.

Totuș mai rar, doar cînd era o răscoală pe față, Turcii obișnuiau să ucidă pe Domni, pănăce, după defecțiunea lui Miron Barnovski, răpind toate drepturile de alegere, domniea a fost dată, după placul lor, lui Ilie III, fiul lui Alexandru IV. Din acel timp nimărui, afară de Istratie Dabije și tatălui nostru Constantin Cantemir, nu i s-a întîmplat să moară în scaun.

Cine vrea să cerceteze aceste lucruri mai de aproape, binevoiască să consulte lista Domnilor Moldovei dată de noi mai sus în cap. II.

Scoaterea din scaun a Domnilor Moldovei se face astăzi cam în chipul următor: Indată ce vizirul a hotărît să scoată din scaun pe Domnul Moldovei şi a obţinut dela sultan congediarea lui prin *talhîş*, el ţine gîndurile sale în cel mai mare secret, şi nu înştiinţează pe nimeni de acel lucru decît doar pe Domnul nou desemnat, ca nu cumva rezidenţii Domnului care urmează a fi scos să afle şi să comunice stăpînului lor. Apoi, chehaia vizirului chiamă la dînsul pe noul Domn noaptea cu haine schimbate, şi porunceşte ca să-şi aleagă *caimacani*, adică locţiitori, şi să le comunice cele ce sînt de făcut din porunca împăratului. Dupăce s-au pregătit acestea vizirul rîndueşte pe un capugibaşi care să ducă Domnului ordinul [de scoatere] şi porunceşte să-l aducă la Constantinopol. Acestui capugibaşi îi dă Domnul cel nou ca tovarăş un funcţionar al său şi scrisoare şi ordine la caimacanii pe care i-a ales, şi universale la toate clasele ţării. Lui capugibaşi i se dau de asemenea două ordine împărăteşti, unul pentru Domnul care urmează să fie scos · şi unul pentru caimacanii aleşi de noul Domn.

Cuprinsul ordinului dintăiu care-l priveşte pe Domn este cam acesta: «Prea alesule Domn al neamului Mesiei, prea puternicule magnat al neamului sau congregaţiei lui Isus (căci Domnii scoşi sînt trataţi cu aceleaşi titluri de onoare caşi cei care domnesc), fost Domn al Moldovei, sfîrşitul tău să fie fericit. Venind la tine ordinul împărăţiei noastre luminate şi prea înalte, căreia se supune tot pămîntul, să ştii că Tu prin neglijenţa ta în împlinirea serviciilor şi în executarea ordinelor Maestaţii noastre împărăteşti, te-ai făcut vinovat de toate felurile de pedeapsă (cîteodată se adauge pedeapsa cu moarte). Dar fiindcă graţiea şi mila Maestăţii noastre faţă de tine este infinită, am poruncit numai ca domniea să-ţi fie abrogată şi N. N. să fie dat ca succesor. Pentru aceasta tu, cu toată familiea ta, cu slujitorii şi cu averea pe care vei fi avînd-o, să te grăbeşti să mergi la pragul prea înaltei Porţi ai Maestăţii noastre luminate. Fereşte-te de a cugeta sau de a face altfel, şi ai încredere în iscălitura noastră prea sfîntă Dădeam în anul.... luna...».

Cellalt ordin care privește pe caimacani este conceput de obiceiu așa: «Prea aleși magnați între neamurile Mesiei N. N. (de obiceiu se numesc cîte doi ori cîte trei caimacani și numele lor trebue să fie exprimate), sfîrșitul vostru să fie fercit. Indată ce ordinul de față al Maestății noastre împărătești va fi ajuns la voi, să știți că ne-am încredințat că actualul vostru Domn N. N. se poartă negligent în executarea ordinelor noastre, serviciile noastre le lasă în părăsire, grijă de soarta poporului și a statului are puțină, și pe supușii noștri nu-i apără cum se cuvenea, și nu se poartă cu dînșii după dreptate și cu blîndeță, ba chiar în toate chipurile îi asuprește și-i sărăcește. Din această pricină infinita noastră bunătate, dusă de mila de voi, a poruncit ca zisul Domn să fie scos și dus La Poarta cea luminată. Așadar voi să vă supuneți acestui ordin al nostru, pe zisul Domn scos, cu toată familiiea, cu slujitorii și cu averea, să-l dați lui capugibași trimes în acest scop, băgați de samă însă ca nu cumva cineva să se poarte cu dînsul necuviincios sau să îndrăznească să-i răpească din lucrurile lui vreun lucru fie cît de mic. Apoi, orice v-ar impune noul vostru Domn N. N., să lucrați sau să faceți din ordinul nostru, acele toate să le executați fără nicio împotrivire. Feriți-vă să cugetați sau să faceți altfel și aveți încredere în iscălitura noastră prea sfîntă. Dat N. N.».

Dacă Otomanii au oarecare teamă ca Domnul, auzind că este destinat pentru viața privată sau face răscoală sau fuge la Domnii creștini vecini, alte ordine sînt îndreptate la serascherul de Babadag sau la pașa de Bender, și aceia se-ngrijesc să dee lui capugibași un număr oarecare de soldați cu care el să poată prinde pe Domn și să-l trimeată la Constantinopol supt pază bună.

Dacă însă toate în toate părțile vor fi fost liniștite și nu se vede niciun motiv ca Domnul să-și lese averile, singur capugibași, înarmat cu cele două ordine, de care am vorbit mai sus, cu cai de poștă care se chiamă *menzil*, pleacă cît poate mai răpede la Iași. Pe drum, mai ales dupăce a ajuns la Galați, care este cel dintăiu tîrg al Moldovei spre Traciea, ascunde cauzele trimeterii

sale, și ca să prindă pe Domn pe neașteptate, împrăștie zvonul că el are un cu totul alt ordin. Apoi așa fel potrivește sosirea, încît să ajungă la Iași înainte de prînz, în care timp tocmai boerii toți sînt adunați la curte. Atunci merge drept la palatul Domnului, intră în divan, salută pe boierii adunați acolo, și caimacanilor instituiți de noul Domn, pe care îi arată cu degetul un slujitor al noului Domn ascuns în suita lui cu haine turcești, le întinde ordinul cu aceste cuvinte: «Domnul vostru este scos, voi să ascultați de ordinul împărătesc și de poruncile noului Domn». In acelaș timp, în numele noului Domn, acel slujitor travestit al Domnului care întovărășește pe capugibași, îi salută pe caimacani și le dă scrisoarea stăpînului lor. Apoi, dupăce toți boerii s-au adunat în spătărie, intră și capugibași, căruia Domnul trebue să-i iasă înainte până la ușă.

Dupăce se salută reciproc, capugibași poruncește ca Domnul să se sue pe tron și să asculte ceia ce-i poruncește din ordinul împăratului. Domnul, macar că, din aceste împrejurări nu cu greu poate să înțeleagă că va fi lipsit de domnie, totuș ascultă și se pune jos zicînd: facă-se porunca prea bunului și prea augustului împărat. După acestea capugibași dă Domnului ordinul împărătesc. Domnul dupăce l-a sărutat cu gura și cu fruntea, ca după obiceiu, îl dă lui divan effendisi al său să-l cetească, iar cînd acesta îl cetește Domnul, capugibași și toți boerii stau sculați în picioare. După ce s-a mîntuit cetirea, capugibași, în semn de onoare, îl ia pe Domn de supțioară, și scoborîndu-l depe tron îi poruncește să stee pe un scaun mai jos. Atunci și Domnul, întors spre capugibașa, obișnuește să-i spue că trebue să mulțămească foarte mult prea bunului împărat că pe netrebnicul său serv nu l-a pierdut, ci a voit să-l îndrepte cu o pedeapsă ușoară, că primește bucuros orice-ar fi hotărît Maestatea lui despre dînsul, că-și recunoaște vina și că nu disperează de bunătatea împăratului și este hotărît să dee orice pentru a obține grațiea magnaților otomanizi.

Indată ce Domnul și-a sfîrșit cuvîntarea, cabugibași recomandă boerilor pe Domn pentru trei zile și poruncește ca ei să pregătească cît mai răpede cară și toate lucrurile trebuincioase la drum. Dupăce a zis aceasta, el se duce

la gazda sa, care i se rîndueşte de caimacani, iar Domnul se retrage la curte. Acolo rămîne el trei zile după scoaterea hotărîtă a lui, şi în acel timp îşi păstrează puterea de a porunci şi de a opri toate cele caşi mai înainte. Deasemenea toţi boerii îi dau cinstea cu care-l venerase cînd şedea în scaun, şi dacă cineva ar fi îndrăznit să se poarte faţă de dînsul mai necuviincios, sau să-i atingă cinstea cu un cuvînt cît de mic, el poate să-i sfarme oasele, fără ca cineva să se împotrivească, cu măciuca sau *topuz*, pe care-l primise dela sultan la înscăunarea sa, ba chiar dac-ar fi străpuns cu sabia pe vreunul din boerii cei mari, numai s-o fi făcut cu mîna lui, nici într-un chip acest lucru nu poate fi considerat de sultan ca o crimă, căci Turcii au un proverb, că o piatră care a fost odată pusă la un edificiu, nu poate să nu fie considerată ca piatră de edificiu, şi se poate să vie odată vremea cind ea să fie iarăş găsită necesară pentru edificiu.

In cele trei zile oameni rînduiţi de caimacani ca să ducă pe Domn pregătesc cai, cară şi toate cele de trebuinţă la drum. Dupăce s-a sfîrşit aceasta, Domnul iesă pe poarta cea mică a cetăţii care dă spre miază-zi, însă mergînd în car nu pe cal, cu toată suita sa şi cu toată familiea şi averile, din care nimene nu îndrăzneşte să-i răpească sau să-i oprească ceva macar de o leţcae cîtă vreme el este de faţă, şi apucă drumul spre Constantinopol.

Boerii toţi şi toţi şefii militari îl întovărăşesc pănă la o milă şi acolo descalică depe cai şi în semn de cinste îi sărută mîna caşicum ar ţinea încă domniea ţării, şi-şi iau rămas bun. La rîndul său Domnul le mulţămeşte pentru cinstea arătată şi pentru timpul cît a lucrat cu dînşii, şi după politeţa obişnuită îi sfătueşte să asculte de ordinele împăratului şi a noului Domn.

După acestea boerii se-ntorc la Iaşi, însă îi dau cîte doi tovarăşi care să se îngrijească de gazde şi de hrana necesară.

Pe drum capugibaşi caută ca Domnul scos să nu se întîlnească cu cel nou, iar dacă aceasta se întîmplă, este obligat ca el să se dee înapoi şi să lese acestuia calea liberă.

Dupăce Domnul a trecut Dunărea el are voe să trimeată înainte la Constantinopol la vizir pe vreunul din funcționarii săi ori și pe prietini, dacă are, care să facă pe conducătorii țării turceşti mai favorabili pentru stăpînul lor. Aceștia, dacă au putut satisface cu daruri lăcomiea guvernanților, obțin ordin pentru capugibaşi ca să-l ducă pe Domn la palatele sale, dacă însă aceasta nu se poate obținea, capugibași, dupăce s-a mai apropiat de oraș, se opreşte, și înştiințează prin unul de ai săi pe chehae că el a adus până acolo pe Domn și acuma aşteaptă ceia ce vizirul poruncește să se facă cu dînsul. Dacă Domnul este acuzat de vreo crimă mai grea, sau Turcii vor să-i stoarcă o sumă mai mare de bani, se poruncește să fie ținut supt pază; dacă însă vor să se poarte cu el mai blînd, aceasta se face în casa chiar a lui capugibași ori a lui *baş bacîculi*, adică strîngatorul banului public; iar dacă împăratul a vrut să se arăte înfuriat, în cele şepte turnuri, căci nimene nu poate fi închis acolo fără de ordinul expres și precis al împăratului.

In orice fel de pază ar fi fost ținut, cu greu poate el să capete libertatea, dacă n-a răscumpărat-o cu mulți bani și cu mari daruri. Scăpat, el trăește apoi liber în palatul său, pănăce prinde ocaziea de a ocupa iarăș domniea. Mai departe, măcarcă scos din domnie, totuș cînd ascultă slujba la biserica patriarhală șede în tronul domnesc, pe care nimenea nu are voe să se sue, afară de vreunul din ceilanți patriarhi care s-ar afla în Constantinopol.

De acelaș privilegiu să bucură și soțiea lui, care are în porticul sfîntului lăcaș un tron special mai înalt decît celelante. Afară de asta el își face casă dnpă plac și o înpodobește cît se poate mai frumos, stă de vorbă liber cu miniștrii Domnilor europeni, Francez, Englez, Belgian și Venențian, căci Turcii cred că nu se poate întîmpla ca cineva să facă în Constantinopol ceva contrar intereselor statului turcesc; iesă escortat de patru și mai mulți servitori; umblă pe cal înpodobit cît vra de frumos; el și servitorii lui poartă îmbracămintea de orice coloare, cu deosebire că unui creștin îi este interzis să poarte haine verzi și încălțări galbene;

cînd vine la curtea vizirului scoboară depe cal la piatra dela scară, este salutat de chehae și de ceilanți cu titlul de Domn, i se oferă cafea și zaharicale, și i se dă toată cinstea cu care Turcii obișnuesc să trateze pe Domnitori.

Odinioară atît fiilor de Domni cît și Domnilor scoși le fusese destinată din visteriea împărătească diurne de cinci sau zece imperiali pe zi. Acest obiceiu a căzut însă în desuetudine, nu mai puțin însă și astăzi Domnul cu toată slujitorimea sa este scutit de dări, iar vin pentru curtea lui poate să-și aducă pe față, însa nu poate să vîndă. Acest lucru nu l-au dorit însă Domnii niciodată, căci orice fel de negustorie, afară de vinderea roadelor pămîntului produse pe propriile lor moșii, este considerat de oamenii desamă din Moldova ca un lucru de disprețuit și nedemn.

Se consideră cu totul fericit, și este acel Domn, a cărui vină de scoatere a lui nu are altă cauză decît lăcomiea vizirului, căci dupa obiceiurile Turcilor, vizirii se schimbă cît se poate mai des, și succesorul, ca să descopere viclenille și lăcomiea predecesorului, întâiu și întâiu cercetează ce lucru a fost zmuls de dînsul pe nedrept dela Domnii Moldovei și Munteniei, precum și suma de bani peste cea cuvenită. Ca să agraveze vina fostului vizir, foarte adeseori spală de vină pe un Domn nu așa de nevinovat, și acuză lăcomiea predecesorului ca el să-și facă un drum mai ușor să se îmbogățească.

CAPITOLUL VI

Despre boerii Moldovei și gradele lor

Fiindcă adeseori până aici s-a făcut mențiune de boerii Moldovei, iar în capitolele următoare se face și mai des, socotim că va fi de folos ca să informăm pe cetitorul curios despre condițiea și gradele lor.

Numele lor național de *boiari* este de origină slavonească și pare a fi corupt din *boliare*, cuvînt prin care limba veche a reușit să denumească pe toți magnații săi la popoarele slave; în limba latină însă denumirea de barones le-a dat-o nu autoritatea celor vechi, ci relațiile cu cu curțile vecine.

Origina lor este nesigură, şi din cauza negligenţii întemeetorilor istoriei moldoveneşti, obscură. Exemplele popoarelor vecine, Sîrbii şi Bulgarii, ne încredinţează totuş că boeriile sînt mai vechi decît chiar descalecatul Moldovei, macarcă vechii conducători ai Moldovei n-au împărţit deloc demnitaţi de curte nobililor săi de acelaş rang.

Că acele grade de demnităţi care există astăzi le-a înfiinţat Alexandru zis cel Bun, dupăce a obţinut dela Ioan Paleologu numele de despot şi diadema regilor, şi că toată curtea sa şi-a format-o după norma împărătească, se povesteşte în analele noastre.

La acea povestire uşor va da crezare acela care a comparat mai atent demnităţile de curte ale vechilor împăraţi ai Greciei, pe ca l-a descris Curopalates şi Georgios Codinos într-o carte specială, cu gradele actuale ale boerilor din Moldova. In adevăr, în amîndouă va găsi aceleaşi nume, aceleaşi demnităţi, aceiaş atribuţie de a asista pe Domn în darea şi executarea hotărîrilor, în ajutarea lui de a administra ţara, şi în procurarea acelor lucruri care se referă la trebuinţile şi la pompa curţii. Din aceste pricini, caşi odinioară la Greci, aşa şi azi la Moldoveni se deosebesc boeri *de sfat*, consilieri, şi boeri *de divan*, care s-ar putea zice asesori.

Boerii *de sfat*, adică cei care comunică Domnului sfaturile lor despre lucrurile care privesc ţara, sînt următorii şepte:

1. *Logofăt mare*, pe care cu drept cuvînt l-ai zice cancelarul suprem al ţării, îi întrece pe toţi ceilalţi în onoare şi demnitate, este preşedintele şi şeful tuturor sfaturilor.

Din ceilalţi consilieri el cel dintăiu propune cele ce Domnul a poruncit să vie în deliberare, şi dupăce strînge părerile lor, raportează Domnului ceia ce s-a hotărît, apoi dacă Domnul ar fi de solicitat pentru ceva în numele tuturor boerilor, în timp ce ceilalţi tac, el expune dorinţile celorlalţi. Acest fapt i-a dat numele grecesc de *logofăt*.

Pe lîngă acestea, dreptul de a defini hotarăle şi de a judeca procesele care se nasc pentru pămînt şi proprietăţi

și pentru servituțile lor, de dînsul atîrnă. Prezidează și pe *curteni*, aulici, adică acei nobili, a căror viță n-a ajuns încă la demnitatea de boerie.

Ca semn al demnității sale poartă la gît o pecete mai mare atîrnată de un lanț de aur.

Până cînd Moldova era înfloritoare. gradului lui îi era anexat și administrarea cetății Moncastron, care azi se chiamă *Acherman*; dar dupăce prin armele Turcilor acea cetate a fost luată dela Moldova, lui i s-a dat drept plată dijma ținutului Cernăuților.

2. *Vornicul de țara de gios*, procuratorul Moldovei inferioare, conduce toate treburile acelei părți de țară la curtea Domnilor; prezidează toate judecățile din acea regiune, ascultă procesele, le judecă, și pe cei vinovați de omor, pe furi, pe ucigași, pe profanatori și pe alți criminali de acest fel, chiar fără știrea Domnului, poate să-i pedepsească cu moartea.

Ca semn al puterii lui el poartă un băț poleit cu aur. Odinioară, până ce Basarabia era o parte a Moldovei, Chiliea era supusă puterii lui, dar dupăce acea cetate a fost zmulsă dela Moldoveni, lui i s-a dat administrarea Bîrladului, unde, fiindcă pe el felul slujbei și trebuințile țării îl cereau să stee totdeauna la curte, are ca locțiitori cîte doi vornici mai mici.

3. *Vornicul de țara de sus*, procuratorul Moldovei superioare, are acelaș drept în partea lui de țară, egal cu procuratorul Moldovei inferioare, și poartă ca semn al demnității sale un băț poleit cu aur. Lui îi este încredințată în special administrarea ținutului Dorohoiu.

4. *Haiman*, șeful întregii armate, slujbă pe care în vremea împăraților greci o avea marele domestic. Este șeful tuturor *calarașilor*, adică a călăreților, și are supt comanda lui armata de mercenari, atît călăreață cît și pedestră. Are administrarea ținutului Suceava și la curte poartă un băț poleit cu aur.

5. *Postelnic mare*, șeful suprem al curții, conduce toată curtea, și are supt comanda sa pe toți curtenii interni; este șeful curierilor militari de Constantinopol și de

Crimeia care se chiamă *beşlii*. In sfat la drept vorbind n-are nici scaun nici glas, este totuş admis foarte adeseori, şi aceasta cu acordul celorlalţi ori din porunca Domnului. In acel caz el este oarecum rezidentul Domnului și caută ca ceilalţi consilieri să decidă de trebuințile țării cît mai răpede și după dorințile Domnului. Are administrarea Iașilor și judecă pe cetățenii lui. Ca semn al demnității sale poartă la curte un băţ de argint.

6. *Spătar mare*, supremul purtător de sabie al Domnului, este șeful slujitorilor spătăriei, și are încredințată administrarea a jumătate din ținutul Cernăuților. In zilele de sărbători mai mari, care se chiamă δεσποτικαὶ (domnești), împodobit cu o haină aurită și cu un coif bătut cu pietre scumpe, cînd Domnul ascultă slujba în biserică ori stă la masă, obişnuește să-i ție sabiea.

7. *Paharnic mare*, supremus pincerna, în zilele de sărbătoare toarnă Domnului cel dintăiu pahar de vin, și are supt conducerea sa pe ceilalți paharnici. Poartă grija tuturor viilor Domnului, poruncește ca ele să fie lucrate și poama să fie culeasă la timp, și este șeful podgorenilor din toată Moldova. Nimărui în toată ţara nui-i permis să-și culeagă viea pănăce mai întăiu n-a căpătat dela dînsul voia pe care, dupăce primeşte un mic dar, el o dă la paisprezece ale lunii Septemvre, de unde de obiceiu are un venit destul de mare. Are apoi administrarea ținutului Cotnari.

La aceștia se numără și:

8. *Visternic*, marele tezaurar. Acesta strînge banii țării și-i ține la dispozițiea Domnului. Ţine socotelile veniturilor și cheltuelilor, și toți scriitorii tezaurului, care se zic *diachi de vesterie*, stau supt ordinele lui. Ţine cheile destinate ținerii sfaturilor, și numai pentru acest cuvînt capătă locul al optulea între consilieri, dar dealtfel între dînșii nu are nici scaun nici glas. Dacă însă în sfat se discută despre chestiuni bănești, el asistă, nu atîta ca să-și spue părerea, ci ca să asculte hotărîrile celorlalți și să le execute.

După acești opt consilieri vin boerii *de divan*, și sînt de trei ranguri.

In rangul dintăiu, al căror membri se zic *boiari mari* adică barones magni, șefiea o are

Stolnic mare, supremul bucătar, șeful întregii bucătării a Domnului și a tuturor servitorilor ei. In zilele de sărbătoare, ori dacă se întîmplă vreo solemnitate mai mare, stolnicul rîndueşte mîncărurile dela masa Domnului, și dupăce gustă mîncările, asistă la masă până la al treilea pahar. Afară de alte venituri, i se dă și anumite provizii din bucătăriea Domnului.

Comis mare șeful grajdiului, are în grija sa toate grajdiurile Domnului, uneltele și servitorii lui, fierarii și meșterii pentru a face cară. El este mai mare peste *Braniște*, un fînaț foarte mare pe rîul Hierasus, și are grijă ca să se cosească acolo fîn pentru treburile curții Domnului, din care lucru desigur îi este orînduit și lui un anumit venit. Apoi dela morile de apă, care sînt destul de multe pe rîul Hierasus, scoate în fiecare an douăzeci de galbini morărit.

Medelnicer mare, la solemnitățile mai mari toarnă Domnului înainte de masă apă ca să-și spele mînile, și se bucură de jumătate parte din venitul prefecturii de Ștefănești.

Clucer mare, cum s-ar zice șeful cămării, este mai mare peste toate cămările Domnului, în care se păstrează unt, miere, caș, sare și alte lucruri de acest fel, și are grijă ca ele să se adune la timpul lor și să se așeze în magazii, și de aici apoi dă pe rînd unde este nevoe sau unde a poruncit Domnul. Ca venit îi dau Domnii dijmele dela stînile pe care țăranii moldoveni le au în munți.

Serdar, campidux, în limbaj europenesc general locotenent, comandă cavaleriea din ținuturile Lăpușnei, Orheiului și Sorocăi, și păzește părțile de țară dintre Hierasus, Tyras și Basarabiea împotriva năvălirilor Tatarilor din Crimeia și Bugeac.

Marelui sulgiar, adică șeful casapilor, îi este încredinațată grija de a strînge vitele care se tae pentru masa Domnului și a curtenilor, și de împățirea cărnurilor acelora cărora li-i destinată porțiea zilnică dela curte, în numărul cărora intră pe lîngă ceilalți curteni și infanteriea de *Segbani*.

Jitniciar mare, șeful proviziilor, adună grîul din țară destinat pentru nevoia Domnului și are grija să-l așeze în magazii.

Pitar mare, este mai mare peste pitari, și are grijă ca să se pregătească făină și să se coacă în fiecare zi pîni proaspete pentru Domn și pentru cei cărora le este destinată porție zilnică.

Șătrar mare, poartă grijă de corturile Domnului, iar în expediții este mai mare chiar peste tunurile de războiu și orice altă mașină de foc, și alege locul taberelor, așa că deodată el împlinește și slujba de șeful artileriei și aceia de metatorul suprem al castrelor.

Armaș mare, este mai mare peste ceilalți armași, adică lictori, în număr de vreo șeizeci. Dacă cineva a fost condamnat la moarte, el are datoriea să aducă la împlinire hotărîrea Domnului; apoi are grijă de închisori și de muzica militară care se chiamă *tabulhana.*

Logofăt al doilea, ține locul marelui logofăt adică cancelarul, și în caz că el este împedecat de treburi mai importante, este trimes de dînsul ca să delimiteze hotarăle țarinilor și moșiilor.

Ușar mare, supremus janitor, este mai mare peste ceilalți *ușari,* și are grija capugibașilor și a celorlalți agă trimeși de vizirul dela curtea împărătească.

Aga, observă străjile Iașilor, comandă segbanii de scuteală, care în schimbul scutirii de dări fac serviciu militar fără plată; judecă pricinile mai mici ale cetățenilor ieșeni, dacă a găsit pe cineva cu fapte urîte sau beat pe stradă, ori de ce rang ar fi îl pedepsește și îndeplinește cam aceiaș slujbă care la Turci este a lui *ienghicer agasi.*

Postelnic al doilea, în lipsa marelui postelnic împlinește atribuțiile lui, și are grijă de toată curtea. Slujba lui specială și prin excelență este de a introduce la Domn pe boerii de rangul întăiu scoși din slujbă și pe toți funcționarii de starea doua, sau dacă ei ar avea ceva să-l roage, a duce Domnului cererile lor și apoi a le aduce răspunsurile.

Logofăt al treilea, adică secretar, pune pecetea cea mică pe scrisorile private ale Domnului, le scrie și arată Domnului unde trebue să iscălească. Este mai mare peste *uricari,* scriitori de hrisoave, și peste cancelarie; rezolvă

afacerile mănăstirilor; introduce la Domn pe mitropolit, pe episcopi și pe tot clerul; dacă au venit soli dela alți Domni, are grijă să se observe ceremoniile curții uzitate la primirea lor și ceia ce se chiamă audiență. Poartă o pecete atîrnată de un lanț de argint, cu care pecetluește hotărîrile judiciare iscălite cu mîna de marele logofăt.

Căpitani de darabani, comandă pe *darabani*, cu care cuvînt, derivat din germanul *drabant*, se denumește garda care păzește curtea Domnului, inspectează, rîndueşte și schimbă străjile ziua și noaptea, și în lipsa agăi împlinește toate atribuțiile lui.

Toți boerii menționați mai sus sînt considerați ca de primul rang și se numesc mari, și pe lîngă gradul demnității se bucură și de privilegiul că în toată Moldova, oriunde s-ar fi întîmplat să fie, au voe să asculte pricinile supușilor și să le judece, care drept este refuzat boerilor de rangul al doilea și al treilea.

Sărdarul, logofătul al doilea și al treilea, postelnicul al doilea precum și căpitanul darabanilor, macarcă în aceiaș categorie a boerilor mari, se consideră la ordinele lor, așa că sînt de pus mai degrabă la rangul al doilea, totuș fiindcă slujbele lor sînt mai în cinste decît la ceilalți, și ei înșiși trebue să se prezinte Domnului în fiecare zi cît mai des, au obținut scaun printre cei dintăi boeri și privilegii egale cu dînșii.

Pe lîngă aceștia tot de acelaș rang se consideră:

Vameș, șeful vămii, și *Camanar* care adună dijmele de ceară cuvenite Domnului. Și unul și altul totuș nu au în divan un anumit scaun, ci trebue să stee oriunde le-a poruncit Domnul. Mai sus însă decît sărdarul nu se pot sui.

Se consideră de rangul al doilea următorii:

Spatar al doilea, care la sărbători mai mici ține sabiea Domnului, iar în absența marelui spatar împlinește toate serviciile lui.

Paharnic al doilea, pentru acelaș motiv împlinește atribuțiile paharnicului și în special poartă grijă de viile Domnului care sînt la Huși, și observă ca ele să fie lucrate și culese la timpul cuvenit.

Visternic al doilea, după visternicul al treilea ține registrele trimestriale de veniturile și cheltuelile visteriei și dă socoteală de dînsele marelui visternic. Această rînduială se observă în toate celelante servicii care se ocupă de venituri și de cheltueli.

Stolnic al doile, în fiecare zi conduce bucătăriea, comandă ce bucate să se gătească pentru Domn și apoi le aduce la masa Domnului și le gustă el mai întâiu.

Comis al doilea, înlocuește pe cel mare, și are grijă în fiecare zi de grajdiul Domnului, și dacă Domnul a vrut să iasă, îi aduce și-i pregătește calul. Din veniturile marelui comis i se atribue lui a treia parte pentru hrană.

Medelniciar al doilea
Cluciar al doilea
Sulgiar al doilea
Jitniciar al doilea
Pitar al doilea
Şătrar al doilea, în acelaș fel ca și visternicul al doilea, îndeplinesc slujbele lor pe un trimestru după slujbașii respectivi de al treilea rang.

Armaş al doilea, ține registrele de cei închiși și care urmează a fi pedepsiți, le arată Domnului în fiecare zi de sîmbătă, și ceia ce el poruncește să se facă cu cei prinși, execută, apoi este trimes cu cîțiva simpli armași să prindă pe cei care sînt chemați la Domn pentru vreun delict.

Uşar al doilea, împlinește atribuțiile marelui ușar cînd el lipsește.

Boerii de rangul al treilea se chiamă:

Postelnic al treilea, care împreună cu ceilalți doi postelnici mai mici, trebue să se afle la curte zi și noapte. Treaba acestora este ca, dacă Domnul vra să poruncească ceva marelui postelnic, ei să ducă ordinele la dînsul, și au grijă ca ordinele domnești comunicate lor prin slujitori să se aducă la împlinire și să raporteze Domnului cele ce s-au petrecut. Din această cauză acestor trei chiar li se dă intrare liberă la marele divan, care celorlalți boeri este oprită.

Spatar al treilea, în fiecare zi ține sabiea Domnului, și pentru aceia pe lîngă boerie are loc între curteni.

Paharnic al treilea, poartă grija viilor din ținutul Bacăului și Totrușului, și observă ca vierii să strîngă și să calce poama la timp.

Visternic al treilea stă supt marele visternic, și-i dă socotelile slujbei sale.

Dupăce marele visternic a ținut registrele de cheltueli timp de un trimestru, dă administrarea lor visternicului al treilea, care poartă grija lor pe o lună întreagă, după trecerea căreia însă el le dă în grija visternicului al doilea, care după un trimestru, cum am zis mai sus, încredințează iarăș visternicului al treilea să administreze banul public, iar acesta după treizeci de zile dă iarăș marelui visternic registrele de socoteli încredințate lui

Astfel se învîrtește mereu între cei trei visternici administrațiea tezaurului public, că dacă cei doi mai mari au grija de dînsa trei luni, celui mai mic îi încumbă datoriea pe două. Aceiaș ordine se observă și în celelalte slujbe bănești, cum vom vedea mai jos.

Comis al treilea, aceiaș slujbă cași a celui al doilea.

Sulgiar al treilea și

Jitniciar al treilea, în aceiaș ordine administrează serviciile colegilor lor cu acelaș nume totdeauna în a patra lună, cași visternicul al treilea.

Camarașul de sulgerie, împarte carnea la cîntar.

Camarașul de jitniță, ține registrele și socotelile cerealelor care se depun în hambarele Domnului, și primește ca plată cîte treizeci de aspri de car.

Vornici de poartă, patru, au locuințile lor la poarta din afară curții, și acolo judecă pricinele de mai mică importanță, pe femeile publice le pedepsesc, pe fecioara deflorată cu voia ei ori cu deasila, dacă au fost din popor, poruncește să se cunune cu hotrul lor la biserică cu un preut, dacă însă una din cele două părți este de neam boeresc, raportează Domnului. Apoi asistă pe Domn cînd se află la judecată, poruncesc norodului să facă tăcere și introduc în divan pe litiganți. Dacă vreunul dintr-înșii s-a legat cu cuvînt că la ziua hotărîtă se va prezenta cu martur înaintea Domnului, ei îi notează în condicile lor, căci

acel care nu se va fi prezentat la termenul fixat, prin însuș faptul se face vinovat de neascultare față de porunca Domnului. Pentru aceste servicii drept plată ei au administrarea ținutului Romanului.

Pe toți acești boeri, pe care i-am enumerat până acuma, îi ține statul și stau la dispoziția Domnului. De aceia chiar cu greu și rare ori sînt aduși la demnități alții decît cei născuți de viță nobilă, macarcă Domnul are libertatea să dee slujbele oricăror persoane ar vrea, fie chiar de treapta cea mai de jos.

Jupînesele lor, dacă vin să salute pe Doamna, în odaia ei, adică în gineceu, se așază pe scaunele lor în aceiaș ordine cași bărbații lor.

Pe lîngă zișii boeri din afară curții sale, Domnul are încă slujitori administrativi din lăuntru ziși *boerinaș*, care se recrutează nu numai din nobili, ci chiar și din prizonieri și din robi, în acelaș fel, și prin însuș acest fapt dobîndesc drepturile și privilegiile nobilității.

Aceștia sînt:

Mare camerar. Acesta este mai mare peste slujitorii odăii mici, păzește averea privată a Domnului, care-i deosebită de visteriea țării; dă porunci curtenilor de cameră, nobili de un rang mai mic; prescrie negustorilor greutățile și măsurile cu care trebue să vîndă; are grija ca să nu se servească de o greutate ori de un cot fals, și pe cei prinși în fraudă îi pedepsește după legi. Supt ordinele lui stau și negustorii *șarhorodeni*, adică acei negustori care aduc marfă din tîrgurile Cazacilor și din Rusiea în Moldova

Vatavul de aprodzi de divan, șeful aprozilor divanului, au aceiaș slujbă în Moldova cași *ciauș. bași* la Turci. Este mai mare peste aprozii divanului; are grija ca aceia ce Domnul a pronunțat la judecată că este luat pe nedrept cuiva sau datorit pe drept să se restitue părții lezate; pe aceia care trebue să asiste pe Domn în divan, îi așază la locul lor. Ca semn al slujbei sale poartă în mîni un biciu pus într-un mîner de argint.

Vatavul de stolnicei, șeful bucatarilor, este mai mare peste stolnici. și cînd ei duc la masa Domnului bucatele

din bucătărie, el merge înainte ținînd un biciu, însă nu împodobit cu argint.

Vatavul de paharnicei, șeful paharnicilor, dă porunci paharniceilor care obișnuesc să umple paharăle boerilor cînd stau la masă la masa Domnului ori la ospețe.

Cupar, pincerna, în fiecare zi are în siama sa pivnițile cu vin ale curții Domnului; celor care vînd vin la crîșme le dă măsuri drepte și însemnate cu pecetea Domnului, și dacă găsește pe cineva vînzînd cu o măsură mai mică decît i-a dat-o el, îi pedepsește cu pedeapsa legiuită.

Ciohodar, are grijă ca să se pregătească ciubote și încălțări pentru trebuințile Domnului și a toată curtea, el chiar aduce Domnului ciubotele. Supt dînsul sînt toți ciubotarii din Iași.

Medelniceri, sînt trei sau patru, care pun masa Domnului în fiecare zi, și toarnă apă ca să se spele pe mîni, păstrează farfuriile, tipsiile. paharele și celelante vase de argint care se întrebuințează la mese, apoi fețele de masă, șervetele și orice alt lucru de masă.

Cameraşul de înuntru, adică camerarius internus, păzește hainele, pietrele scumpe și orice altă podoabă a Domnului, și este mai mare peste servitorii dela odaia cea mică.

Vatavul de copii, şeful servitorilor dela spătărie și divan; are supravegherea lor și plată din servìciile lor, căci ei sînt trimeși adeseori la boerii pe care Domnul îi chiamă să vie la dînsul dela ţară, și atunci, dacă, cum este obiceiul, boerul dă bacşiş servitorului șese galbeni, vatavul ia de aici unul pentru dînsul.

Camaraşul de dulceți, provizorul preparatelor dulci, are grija să se aducă la masa Domnului legume și alte poame zaharisite, și păstrează vasele de porțelan.

Camaraşul de rafturi, șeful frîelor, are supt mînile lui șelile, frîele împodobite cu aur și argint, și tot aparatul grajdiului domnesc.

Pivniciar, şeful servitorilor dela pivniță, el însuş este supt *cupar*, adică pincerna, Domnului, însă meșterii butnari și ceilalți care au a face cu pivnițile trebue să se supue lui. Drept plată are drojdie de vin, din care scot rachiu.

Logofăt de visterie, secretarul tezaurului, dă porunci la toţi scriitorii de visterie, şi ţine registrele de cheltueli, el însă este supus marelui vister.

Camaraşul de catastive, ţine toate registrele de cheltueli private ale Domnului, şi are catalogul soldaţilor, şi dacă armata este trecută în revistă, strigă pe toţi pe nume. Tot aşa face cînd se plătesc lefurile, şi atunci el dă fiecărui căpitan catalogul soldaţilor trupei lor iscălit cu mîna sa, şi pentru această slujbă el primeşte ca plată un galbăn dela fiecare.

Camaraşul de lumini, procurator candelarum, primeşte în sama lui darea de ceară şi său, care se chiamă *bezmen*, de unde s-a strîns, şi din aceasta are grijă să se facă lumînări şi lămpi pentru trebuinţa curţii.

Vornicul de tîrg, procurator fori, strînge dijmele dela toate cele ce se vînd în tîrg cu număr şi măsură. Acest fel de dare se chiamă la Moldoveni *mortasipia*. Apoi primeşte lumînările dela cameraşul de lumini şi le împarte la curteni. Tot el are datoriea să pregătească lemne pentru nevoia curţii şi să le împartă la timp prin odăi şi bucătării.

Vatavul de aprodzi de tîrg, inspector aprodorum forensium, care adună tributul şi celelate dări dela cetăţeni şi-l duc la visterie. Aceştia toţi cu şeful lor ascultă de poruncile marelui vister.

Vatavul de paici, şeful peichilor, are supt grija lui opt servitori ai Domnului care se zic *peichi*, împodobiţi cu cingători de argint şi cu săbii şi lănci, la mîner şi la vîrf sufiate cu argint.

Soţiei Domnului îi servesc:

Vornici doi, care tot odată au administrarea ţinutului Vasluiului.

Comis, care are grijă de grajdiurile, caii şi carăle ei, şi

Clucerii doi, care au datoriea să se ocupe de hrană şi de nutreţ atît pentru curteni cît şi pentru grajdiu.

După aceştia vin la rînd slujitori nobili ai Domnului şi ai curţii, care prin înseşi acele servicii ale lor se pregătesc pentru demnităţi mai înalte.

Cubicularii de divan, cinzeci, care asistă pe Domn la divan, și sînt puși să cheme pe boerl la Domn.

Cubicularii spătăriei, douăzeci și pătru.

Cubiculari la cabinetul cel măre 12.

Cubiculari la cabinetul cel mic 3.

Postelnici 7 de rang mai mare, douăzeci și patru ori și mai mulți, dacă Domnul găsește de cuviință, de rang mai mic.

Aprodzi de divan, cinzeci, a căror slujbă corespunde cu a ciaușilor la Turci, anume de a aduce pe acuzații care nu s-au prezentat la ziua fixată și a constrînge pe datornicii înșelători să plătească.

Păhărnicei 24, asistă la masă și dau musafirilor Domnului pahară de vin.

Stolnicei, 24, aduc bucatele dela bucătărie la masa Domnului.

Armașei 60, care sînt puși să prindă pe furi, pe boerii care caută să fugă ori pe cei acuzați de o crimă mai mare.

Ușarei, care duc la gazde pe Turcii trimeși dela Poartă și pe Tătarii dela hanul din Crimea, le procură hrana necesară și-i servesc în toate cele.

CAPITOLUL VII

Despre armata Moldovei

Dupăce am arătat numele boerilor Moldovei și slujitorii curții domnești, urmează să vorbim pe scurt despre armata pe care Moldova a avut-o odinioară și pe care o întreține acuma.

Analele țării relatează că armata Moldovei odinioară libere a numărat șeptezeci de mii, nu rar chiar o sută de mii de soldați. Despre acest lucru ușor se va încredința acela care va considera cu ce vecini puternici, Turci, Poloni, Cazaci, Unguri și Munteni, Moldova a purtat războiu odinioară, și contra încercărilor lor până în vremile lui Bogdan III nu numai și-a apărat libertatea, dar chiar și-a dus mai departe hotarăle.

Dar și puterile Moldovenilor, după cum supt Ștefan cel Mare și-au ajuns, apogeul, tot așa din acel timp au început cu încetul să scadă. In adevăr, cei dintăi domnitori ai țării după Bogdan III, care dădu Moldova Turcilor, fiind apărați prin suzeranitatea Turcilor de nedreptățile vecinilor, dezinteresîndu-se după obiceiul consaerat, au neglijat armata, și găsind că este inutil de a întreținea atîția oameni fără folos, ei permiteau ușor ca trupele lor să fie lipsite nu numai de vechea lor vitejie, dar chiar și de număr. Totuș cronicile Moldovei atestă ca până în vremea Movileștilor nu mai puțin de patruzeci de mii puteau fi mobilizați de Domnii noștri, dar după acele vremuri, atît din cauza certurilor interne cît și din cauza înșelăciunilor Turcilor, care, profitînd de ocazie de răscoala Domnilor, încercau să lipsească tronul Moldovei de orice strălucire, și până acolo a căzut puterea Moldovenilor, că acuma abia șese său opt mii de soldați pot opune vrăjmașului.

Aceștia se deosebesc însă în mercenari, care sînt angajați cu o anumită plată fixă, și soldați de *scuteală*, care în schimbul scutirii de dare, fac serviciul pe socoteala lor.

Șefii soldaților cu plată sînt:

Bașbuluc bași, el comandă zece *bulugbași*, adică căpitani, iar fiecare din aceștia au supt ordinele lor la o sută de *segbani*. *Segbani* însă în limba turcească se zic acei soldați care sînt angajați cu plată bună dintre Sîrbi, Bulgari, Albaneji și Greci pentru paza persoanei Domnului, și rînd pe rînd se schimbă totdeauna în curte, unde chiar au locuințile împrejurul zidiurilor.

Căpitani nemți patru, care odinioară aveau supt steagurile lor cîte o mie de soldați, acuma însă abia 25.

Căpitani cazaci patru, care odinioară comandau deasemenea o mie și mai mulți de soldați, acuma însă abia patruzeci sau cinzeci de oameni de ai lor și recrutați mai cu samă din oarda zaporovenilor.

Căpitani călăreți douăzeci, care comandă la o sută de călăreți și slujesc cu cîte trei galbeni pe lună.

Cei dintăi sînt la ordinele marelui căpitan, aceștia la ale hatmanului.

Căpitanii Tatarilor *Lipcani* (cu acest cuvînt se chiamă acei Tatari care locuesc în Lituaniea și sînt de religie mahomedană) patru ori mai mulți, cît găsește de cuviință Domnul.

Beşliagasi, care are supt dînsul doi căpitani de *beşlii,* iar *beşlii* sînt Turci ori Tatari care sînt puși de Domn ca să oprească jafurile trupelor turceşti și să pedepsească pe Turci dacă ar căuta să se poarte mai necuviincios, căci la Turci se consideră ca cea mai mare crimă ca un Mahomedan să fie pedepsit sau bătut de un necredincios, cum obișnuesc ei să numească pe creștini.

Șefii soldaților *de scuteală,* adică acei care fac serviciul în schimbul scutirii de dare, sînt:

Bulugbaşii cetăților, de care fiecare tîrg sau cetate prin raport cu ținutul are patru ori cinci, iar Iașii zece, toți aceștia fiind la ordinul agăi.

Capitani opt, cu cîte două sute de darabani, peste care este mai mare căpitanul zis kat, κατ'ἐξοχήν al darabanilor, iar acesta ascultă de ordinele agăi.

Căpitani de mie, hiliarhat, nousprezece, adunați din cele nousprezece ținuturi ale Moldovei. Aceștia aveau în regimentele lor cîte zece centurii, numite de Moldoveni *sutaş,* astăzi însă numărul lor este foarte scăzut. Odinioară ascultau de marii vornici ai Moldovei de sus și de jos, acuma însă toate trupele lor sînt date în grija și comanda hatmanului. Aceia dintre dînșii care se găsesc la graniță păzesc trecătorile munților și vadurile rîurilor, acei din garnizoanele din mijlocul Moldovei, și unde nu este nicio teama de vrăjmaş, sînt puși să facă gărzi la curtea hatmanului și sînt trimeși de dînsul unde vreo trebuință a țării i-ar fi cerut.

Că au fost mai înainte și *husari,* ne arată chiar numele din corpul acelora pe care-i chiamă *hinsari,* însă actualii hinsari din Moldova de sus și de jos, care țin de vornicul regiunii, nu mai fac serviciu militar, ci, cu toate că-și păstrează încă vechiul nume militar, se ocupă cu lucratul pămîntului, de unde la Moldoveni proverbul despre dînșii *dela arme la sapă,* ab armis ad ligonem.

In aceiaş ordine trebue să se citeze corpul de vînători, ai Moldovei, care cu al său *vatav*, comandant, ocupă un sat de vreo sută de case în munții Moldovei lîngă tîrgul Piatra. In timp de războiu trebue să urmeze totdeauna lagărele Domnului, în timp de pace însă se ocupă cu vînatul și aduc la masa Domnului diferite animale ucise, cerbi, boi, oi și alte animale sălbatice, parte vii pentru plăcere. Pentru această treabă, ei sînt scutiți de dare și primesc un salar anumit pentru praf de pușcă și pentru plumb.

Calaraşi de Ţarigrad, cursores constantinopolitani, 50, cu al lor *vatav*, adică șef, care toți ştiu turcește, şi la nevoe trebue să meargă la Constantinopol, pentru care treabă afară de scutirea de dare, primesc dela visterie douzeci de galbini.

Calaraşi de Galați, cursores galatienses, ascultă de un *vatav*, șef al lor, şi fac aceiaş slujbă cași cei de Țarigrad. Din visterie însă, dacă sînt trimeși undeva, nu primesc decît zece galbini. Sînt însă în număr de vreo cinzeci.

Imblători de Hotin, cinzeci, și tot așa

Imblători de Soroca, cursores soroccenses, sînt aleși din cei care știu limba polonă și rusească, și la nevoe sînt trimeși în Poloniea și Rusiea.

Şi unii și alții ascultă de *vatavii* sau șefii lor.

Fuștași, purtători de fuști, douzeci și patru. In timp de pace păzesc porțile gineceului și închisoarea dela curte, în care se închid curteni pentru delicte mai ușoare; lovesc cu toege pe cei ce trebuesc pedepsiți din porunca Domnului, escortează pe Domn cînd iesă în paradă ori de recreație ținînd fuști lungi de o parte și de alta, și aceiaş slujbă o fac și în expediție. Stau supt un șef al lor care se chiamă *vatav de fuştaşi*.

Aceste sînt trupele, pe care țara este ținută să le întreție pe socoteala ei pentru Domn. Dacă însă Domnul din banii săi dorește să angajeze mai multe, nimenea nu este care să-l împiedece, totuş în zilele noastre, afară doar de plănuesc vreo răscoală, cu greu încearcă Domnii să sporească armata, deoarece socotesc că este mai util să-şi pue banii în casete, decît să-i dee să-i mînînce unor soldați inutili şie.

CAPITOLUL VIII

Despre ceremoniile dela curte la eşirea şi la oaspeţele Domnilor

După cele spuse mai sus, socotim că noi vom face o operă nu inutilă și nici neplăcută cetitorului curios, dacă vom expune pe scurt pompa și ordinea la eșirea și la ospețele domnești, şi ceia ce se obişnueşte să se observe în biserică.

Orîdecîteori Domnul iesă afară din tîrg să viziteze vreo biserică ori vreo mănăstire, sau la vreo expediție, niciodată nu pleacă decît cu cea mai mare pompă și escortat de mai multe corpuri de soldați. Alaiul îl duc cîțiva conducători și exploratori ai drumurilor, soldați şi călăreți, destinați acestui serviciu. Urmează călărimea cu steagurile și căpitanii în frunte, așa că între fiecare corp să rămîe un spațiu, prin care ei să poată fi distinșî. Steagurile le închid de o parte și de alta sutașii, care au grija ca toți soldații să meargă în ordinea cuvenită și în linie dreaptă. După aceștia vin călărașii și îmblătorii cu vatavii lor, dupa care sînt duși caii de călărie în frunte cu două *tuiuri*, adică cozi de cal, pe care i le-a dăruit Domnului curtea otomană ca semn al puterii primite. Urmează fiii Domnului pe care însuş Domnul îi urmează puțin mai în urmă în mijlocul liniei.

De o parte și de alta și foarte aproape îl escortează peichii, a căror îmbrăcăminte și funcție le-am descris mai sus. Mai în urmă la dreapta, *comisii*, adică slujitorii dela grajdiu și vatavii slujitorilor dela curte; la stînga are loc marele postelnic cu ceilalți postelnici. In a treia linie dela Domn merg bulugbașii de o parte și de alta, cu cît mai bătrîni cu atît mai aproape de Domn.

In sfîrșit tot alaiul îl închee mai întâiu *segbanii*, adică soldații cu plata, de amîndouă părțile, care, ca să meargă cu un pas drept și egal, au grijă *ciaușii*, corporali, cum s-ar zice în limbaj european.

După Domn foarte aproape vine spătarul purtînd armele Domuului; urmează slujitorii de casă, camerașii, cu-

parii, ciohodarul și medelniciarii. După acestea primul șir îl ocupă *vatavul de copii*, adică șeful servitorilor, cu servitorii; al doilea şir paharniceii, al treilea stolniceii.

Urmează sangiacul cel mare [numit] *'alem*, prevăzut cu alte două semne, care-i fusese date Domnului de împărat la inceputul domniei. După stegari vine *tabulhana*, adică muzica turcească, după care se întind armașii la amîndouă aripile.

După aceștia vin în prima linie boerii cei mari, în a doua cei de rangul al doilea, în a treia cei de rangul al treilea, toți amestecați cu cei scoși din slujbă după gradul atribuțiilor lor.

Insfîrșit tot acest alaiu îl închide mulțimea amestecată de servitori ai boerilor, de cetățeni și de negustori.

Dacă Domnul a plecat într-o expediție urmează tunuri supt conducerea marelui șătrar și căpitanul de darabani cu *pușcașii*, adică soldații tunari, apoi lucrurile necesare pentru lagăre și bagaj. Dealtfel, toți aceștia merg printre ceilalți boeri în ordinele lor.

Intreg acest alaiu îl va înțelege cetitorul mai ușor, dacă nu-i va veni greu să privească tabloul alăturat*.

Ajungînd în această ordine la biserică ori la mănăstire, toată călărimea, după gradele lor se așază afară de ograda bisericii, și salută cu capul plecat pe Domnul care trece înainte, pedestrimea însă, cît poate încăpea, se așază în ogradă cît mai larg în chip de coroană.

Domnul cînd ajunge la piatra știută, se scoboară depe cal, în timp ce ciaușii îl aclamă cu strigătul lor obișnuit să trăiască întru mulți ani. Atunci îi iesă Domnului înainte și mitropolitul cu diaconi cadelnițînd și cu sfînta cruce și-i dă sfînta evanghelie s-o sărute. De aici în frunte cu mitropolitul și cu psalții care cîntă τὸ ἄξιον ἐστι, dupăce se închină cu evlavie la sfintele icoane, Domnul intră în amvon (pe care a-l păși este permis numai Domnului și preuților), și la mijlocul tîmplei își face cruce. De aici se duce la tronul său, și dupăce se sue într-însul, salută ple-

---

* [**Acest tablou nu se găsește în manuscris**].

cîndu-şi capul mai întâiu pe mitropolit şi apoi pe boerii care stau deja în scaunele lor.

Fiindcă însă ne-am propus să descriem ceremoniile curţii, nu va fi fără interes să spunem cîteva cuvinte despre ordinea boerilor care se observă în biserică.

La stîlpul drept al bisericii din lăuntru este tronul Domnului, înalt de trei trepte, avînd de jur împrejur grile sculptate şi aurite; de o parte şi de alta îl împodobesc insigniile domniei; pe deasupra îl acopere o cunună aurită, supt care se află icoana sfîntului pe care Domnul l-a ales ca patron.

In faţă, la stîlpul din stînga al bisericii, este un alt scaun, destinat fiilor Domnului, asemene cu cel al Domnului, însă numai cu două trepte.

La dreapta Domnnlui stă spătarul ţinînd sabiea Domnului pe umăr şi topuzul în mînă, la stînga, postelnicul, dinapoia căruia se înşiră şirul de postelnici cu beţele lor pănă la stîlpul din stînga, după care se înşiră ceilalţi suljitori ai curţii după gradele lor.

La dreapta Domnului înspre altar ia loc mitropolitul cu un episcop, după care urmează pănăla locurile psalţilor arhimandriţii şi igumenii mănăstirilor; la dreapta, [ceilalţi] doi episcopi cu arhimandriţii cercului lor stau în faţa mitropolitului în aceiaş ordine.

Şirul clericilor din dreapta îl închide marele visternic, ca să aibă gata pomana pe care Domnul obişnueşte s-o dee la ungerea cu mir, şi ca să nu se tulbure liniştea şi evlaviea ascultătorilor, dacă ar trebui să fie adusă de departe; la stînga, logofătul al doilea şi al treilea, cel dintâiu fiindcă poartă grija tuturor mănăstirilor şi a afacerilor clerului, al doilea fiindcă trebue să ţie şi să împartă *coliva*, dupăce a fost sfinţită de mitropolit sau de alt preut.

In colţul drept al sanctuarului este corul psalţilor moldoveneşti, în cel stîng al celor greceşti, care cîntă pe rînd cîntări bisericeşti în amîndouă limbile.

După tronul fiilor Domnului se înşiră boerii cei mari în şir pănă la stîlpul din afară, care se află în porticul bisericii. După aceştia urmează boerii scoşi din slujbe, apoi

căpitanii de mie, căpitanii și ceilalți cîți au putut să încapă în sfîntul lăcaș.

După tronul Domnului se înșiră soțiile boerilor care sînt în slujbă în dreptul bărbaților pănăla cel din urmă stîlp, care se află în partea dreaptă a bisericii din lăuntru, la baza căruia este rezervat soției Domnului locul, un tron suit pe trei trepte, iar fiicile ei, dacă are, se așază între mamă și soțiile boerilor.

In dreapta Doamnei stau servitoarele și fetele de boeri care îi servesc; la stînga, cîte doi vornici ai ei, care observă ca norodul să nu se îmbulzască la locurile femeilor.

In sfîrșit în porticul din afară iau loc soțiile boerilor scoși din slujbe în dreptul bărbaților.

La părete, de jur împrejurul bisericii, sînt așezate scaune pentru aceste persoane, însă nimene nu îndrăznește să stee decît doar la denii, cînd se cetesc viețile sfinților sau psalmii lui David.

Numai Domnului îi este permis să stee în biserică cu capul acoperit, și nu-și scoate pălăriea decît cînd se cîntă τὸ ἅγιος θεὸς, cînd se cetește evangheliea, simbolul nicean al credinții creștine și tatăl nostru, sau cînd se poruncește de preut cuvintele Domnului cu care s-a făcut sfînta împărtășanie.

Cînd se ajunge la κοινωνικόν, cel dintăiu mitropolitul se duce în sanctuar să sărute sfintele icoane, apoi și Domnul, iardupă ce el s-a scoborît depe tron, toți boerii iesă dela locurile lor, și atunci cînd se întoarce, îl salută cu plecăciune.

Dupăce s-a mîntuit slujba, mitropolitul oferă Domnului, soției lui, fiilor și fiicilor ἀντίδορον, iar boerii care sînt în slujbă toți primesc acelaș lucru din mîna mitropolitului care șede în tron, iar logofătul al treilea le dă colivă ca să guste.

Dupăce s-au mîntuit aceste ceremonii, boerii iesă din biserică înaintea Domnului, și suindu-se pe cai afară de ograda bisericii, așezați după rangul lor, salută cu capetele descoperite pe Domn cînd trece, și îndată în aceiaș ordine, pe care am descris-o mai sus, merg la palat. Acolo lasă caii în ograda din afară (căci nimărui nu i-i permis a intra călare în cea din lăuntru), și la mijlocul ogrăzii din

lăuntru, stînd în picioare după rangul lor, salută pe Domn cînd se dă jos depe cal, iar dupăce a suit scara curţii, Domnul, întors spre boeri cu capul descoperit, îi salută iarăş, şi apoi se duc fiecare la casele lor.

In zilele, în care nu are loc nicio solemnitate, masa de amiază se serveşte Domnului în odaia cea mică, de multe ori chiar în sofrageriea cea mare sau în odaia Doamnei.

La masă stau totdeauna cîte doi boeri mari și tot atîția mici, iar locul cît rămîne liber îl umplu şefii armatei, căpitanii, ba chiar uneori şi soldați veterani; la masa de sară nimenea nu poată să șadă dacă nu este legat cu Domnul prin sînge ori prin vreo favoare specială față de dînsul ori printr-o linguşire de curte, ori dacă n-ar fi meşter în conversație plăcută.

Soțiea Domnului uneori ia masa cu Domnul, uneori poruncește să i se pregătească o masă aparte în odaia Doamnei, și acolo are servitori de odae, medelniceri și *cupar*, adică pincerna, fete alese din fiicile nobililor și boerilor.

Dacă însă este o zi de sărbătoare, masa se pune în divanul cel mic. Sunetul de surle şi de dobe arată că bucatele sînt gata și stolniceii, în frunte cu vatavul şi stolnicul al doilea, le primesc dela bucătărie și le dau marelui stolnic să le pue pe masă.

Indatăce Domnul a sosit, mitropolitul zice rugăciunea obișnuită şi binecuvîntează bucatele, iar marele medelniciar toarnă apă de spălat mînile. Dupăce Domnul şi-a ocupat locul, şi ceilalți toți se așază după rangurile demnității lor, consilierii însă şi boerii cei mari asistă și-și împlinesc atribuțiile lor.

Marele stolnic mai întâiu gustă bucatele puse înaintea Domnului, după care, îndatăce Domnul a întins mîna ca să scoată mîncare, tunurile bubue și cîntă muzica și cea creștinească şi cea turcească.

Cea dintăi cupă o aduce marele paharnic şi vinul turnat dintr-însa într-un pahar mai mic îl gustă, ceia ce în limba moldovenească se chiamă *credință*. In acest timp pentru mitropolit și episcopi, cărora, findcă după canoanele

lui Vasilie cel Mare nu le este permis să mînînce carne, se pun pe masă pește și lăptării, și toți boerii se scoală în picioare și cu capul plecat se închină Domnului care bea. La celelalte cupe nu se mai scoală, însă îl salută pe Domn cu fruntea plecată și sobru, macar de ar fi și beți.

Boerii cei mari asistă la masă pănăce s-a băut a treia cupă. După aceia marele spătar dă sabiea Domnului celui de al doilea spătar, paharnicul al doilea dă cupa de băut, și ceilalți boeri de rangul al doilea iau rîndul celor mari. Apoi Domnul, în semn de onoare, dă dela masa lui la fiecare în parte o farfurie, pe care ei, dupăce au sărutat mîna Domnului, o iau și o duc în odaia vecină, unde le este pregătită masă aparte. Aceiaș onoare o arată Domnul chiar și altor boeri de un rang mai mic care asistă, bulugbașilor și căpitanilor, cu aceleași ceremonii.

Dupăce toți au mîncat și au băut, se întorc la serviciile mesei domnești, și au grijă ca paharnicii să dee boerilor cupe, stolniceii să iee și să pue pe masă bucatele, servitorii să schimbe farfuriile, și toate să fie observate după cuviință și regulă.

Armașii asistă cu topuzul ca pentru paza Domnului la capătul mesei (căci masa se întinde în lung).

După cîteva cupe, cînd capul s-a înfierbîntat, cea dintăi cupă mai mare se bea pentru grațiea și mila dumnezeiască, iar a doua în sănătatea împăratului, fără însă a se pronunța un nume, căci a bea pentru prosperitatea Turcilor, este pentru Moldoveni un lucru nepotrivit și urît, iar a închina pentru regii creștini și ortodocși, este un lucru plin de primejdie.

Al treilea pahar, precedat de o cuvîntare, îl ridică mitropolitul în sănătatea Domnului, la auzirea numelui căruia îndată toți boerii se scoală dela masă și se așază după rang în mijlocul divanului. Dupăce a mîntuit cuvîntarea, mitropolitul îi face Domnului cruce și îl binecuvîntează, iar cînd Domnul duce paharul la gură, toate tunurile dimprejur bubue, amestecate cu sunetul muzicii, din care însă nu se aude decît ca un ecou din locurile cele mai îndepărtate ale tîrgului.

După Domn mitropolitul bea cu o cupă de argint de vreo sută de dramuri, dar locul nu-l schimbă, ci numai se

scoală în picioare. Boerii ceilalți toți, și cei care stau la masă și cei care asistă, cîte doi doi deșartă paharele oferite, apoi, ținîndu-i marele postelnic de supțiori, sărută mîna Domnului și se-ntorc la scaunele lor.

După acest pahar, dacă vremea ori bețiea le dă răgaz se închină cupe în sănătatea soției, a fiilor și a fiicilor Domnului.

Domnul nu obișnuește să se scoale dela masă mai înainte de a se fi adus lămpile, iar după ce acestea au fost puse pe masă de marele medelnicer, oaspeții toți se scoală în picioare și salută pe Domnul lor. Semnul sculării dela masă este șervetul pus de Domn pe masă. Observînd aceasta, marele postelnic, cu bățul de argint, pe care îl ține în mînă, lovește în pămînt, la care semn toți cîți se pot ținea pe picioare, se scoală deodată, iar cei cărora bețiea le-a muiat picioarele, sînt ridicați; medelnicerul toarnă apă Domnului în picioare, și-i dă prosopul să-și șteargă mînile; mitropolitul mulțămește lui Dumnezeu, iar după aceasta Domnul se întoarce spre boeri și cu capul descoperit ia sara bună dela dînșii.

Indată ce s-a întors cu spatele, funcționarii de curte care asistă și servitorii iau depe masă cît poate fiecare, căci consideră ca o onoare mîncarea pe care au luat-o dela masa Domnului. Insă pentruca vasele de argint să nu se piardă, sînt opriți a duce ceva afară din odae, iar dacă mai mulți împreună vor să mînînce aparte, trebue să arăte șefilor argintăriei cîte farfurii au luat, cu obligațiea de a le da înapoi pe număr.

Pe ceilalți boeri îi acompaniează muzica Domnului până la casele lor.

A doua zi toți se adună în sala de primire, și primiți să sărute mîna Domnului, mulțămesc pentru onoarea pe care au primit-o, și cer iertare pentru greșelile făcute la beție.

CAPITOLUL IX

Despre vînătorile Domnului

Obiceiul de a goni fiarele la vînat, precum este plăcut celor mai mari domnitori depe pămînt, așa și Domnilor Moldovei este foarte obișnuit. Pe lîngă imagina războiului

pe care o dă vînătoarea, iar un popor foarte dedat la arme o consideră mai bună decît toate celelalte exerciții fizice, ea se recomandă Moldovenilor și prin faptul special că se credea că chiar ea a dat prilejul de a căuta și de a întemeia patriea.

Cu vremea însă și în această privință Domnii au trecut măsura, și bieților țărani care locuiau pădurile bune de vînat și șesurile frumoase, deabia le lăsa atîta timp cît le ajungea să-și agonisească hrana. De aceia adeseori s-au produs răscoale.

Oamenii mai înțelepți au observat chiar că Domnii prea dedați vînatului au neglijat administrarea țării și au lăsat-o toată în sama prietinilor și tot timpul destinat pentru treburi l-au dat acestor petreceri.

Dîndu-și samă de aceste inconveniente, Domnii următori au pus o astfel de măsură acelui exercițiu, ca nici țăranul să nu fie prea obijduit, nici Domnii să nu fie lipsiti de acele plăceri. S-au rezervat numai patru timpuri pe an și anume acele care precedă posturile bisericii orientale, în care toate păturile țării, boeri, militari, nobili, cetățeni și negustori, trebue să se intereseze de vînătoarea Domnului.

In acele zile se strîng cîteva mii de țărani din satele vecine cu porunca de a intra în păduri și de a stîrni fiarele. In șesurile dimprejurul pădurilor stau la pîndă vînătorii, parte cu cîni de vînat, parte ținînd plase, și prind ușor vînatul spăriat de strigătele țăranilor.

Ca să ațîțe zelul gonașilor, de fiecare fiară este hotărît de Domn o răsplată. Cine a prins un iepure capătă douzeci și cinci de aspri *bacșiș* (căci așa se numesc cu un cuvînt turcesc acele daruri mici); cine a prins o vulpe șeizeci; un mistreț se plătește cu un imperial, un urs cu un galbăn, o căprioară cu obzeci de aspri.

După ce s-a mîntuit vînătoarea, animalele curate, care sînt bune de mîncat, parte sînt aduse la bucătăriea Domnului, parte se împart între boeri ori între șefi militari; cele necurate, vulpi, lupi, mîți sălbatice hylaces, și alte vietăți de acest fel care se găsesc în munții Moldovei, se dau la *peichi*, adică servitorilor Domnului, care din pieile lor nu puțin cîștig își procură.

Afară de aceste patru vînători obișnuite pe an, Domnul

oricînd vrea poate să strîngă locuitori și să-i ducă la gonirea fiarelor (căci, dupăcum arătat mai sus, nimene nu este în Moldova care să-i prescrie lui legi sau să-i pue frîu dorinților lui), totuș pentru aceia va auzi vorbindu-se de rău și va imprima numelui lui o pată veșnică de pomenit chiar de posteritatea îndepărtată, și nici nu poate fi sigur că nu se vor face pîri în numele boerilor la curtea otomană despre acele asupreli.

Din aceste cauze, dacă cumva, sedus de frumuseța vremii ori a locului, a vrut să se lese în voia gustului său, el pune la cale o vînătoare împreună cu funcționarii săi dela curte și cu ostașii care sînt ținuți sa-l însoțească totdeauna, dar nu așa de des, încît să fie consacrat vînatului tot timpul, în care ar trebui să lipsească dela treburile statului.

CAPITOLUL X

Despre îngroparea Domnilor

Precum în viață Moldovenii se închină Domnului lor cu cea mai mare venerație, tot așa și la moarte i se dă cinstea cuvenită.

Indată ce Domnul s-a petrecut din viața, dacă s-a întîmplat în timpul verii, imediat este îmbălsămat, și este ținut neîngropat în palat pănăce toți boerii, nobilii, episcopii, arhimandriții și igumenii tuturor mănăstirilor, chiar călugări, dacă sînt cunoscuți prin sfințeniea vieții, și preuți de frunte se adună la Iași.

In acest timp Domnul este înpodobit cu hainele și insigniile domnești, boerii, nobilii și ceilalți funcționari asistă și îl venerează cașicum ar fi viu. Tot poporul, în semn de doliu, umblă prin tîrg cu capul gol, și în toate acele zile, în care se pregătește îngroparea, clopotele se trag ziua și noaptea.

Venind ziua hotarîtă de îngropare, se pregătește aceiaș pompă cu care, până era în viață, obișnuiau să-l escorteze atunci cînd eșia. In frunte merg preuții cîntînd cîntările de îngropare uzitate în biserica orientală, iar de o parte și

de alta îl escortează trupele, însă cu steagurile și armele întoarse în jos, toți purtînd înaintea sa tristeța în față și în îmbrăcămintea corpului, tristeță pe care o comunică chiar și cailor, din ochii cărora fac să curgă lacrimi cu zamă de ceapă.

Sicriul îl duc pe umeri boerii cei mari, pe care apoi pe drum îi schimbă colegii de un rang inferior până ce ajunge la cei din urmă, ca chiar prin această procedare să mărturisească că ei sînt gata și pregătiți la cele cuvenite cînd el este mort nu mai puțin ca atunci cînd erà viu.

Convoiul îl închide în sfîrșit muzica militară însoțită de dobe, care cu sunetul lor anume interceptat, dau un glas jalnic.

In această ordine este dus la mitropolie, și cît timp se celebrează sfînta leturghie, este pus în fața tronului pe care-l ocupa cînd era în viață. După slujbă predicatorul se sue în amvon, arată meritele răposatului printr-o cuvîntare lungă, enumeră calitățile lui, și arată ce-a pierdut țara în persoana lui, în sfîrșit mîngîie pe auditori de pierdere și-și exprimă speranța că aceleași calități se vor găsi în fiul sau urmașul lui.

După mîntuirea cuvîntării, toți episcopii, igumenii, boerii, nobilii și cei care fusese în serviciile de curte ale lui, merg la sicriu și sărută mîna dreaptă a răposatului și crucea pe care o ține în mînă.

După ce i-au adus acest ultim omagiu, dacă a poruncit să fie îngropat în tîrg, cu aceiaș pompă cu care fusese adus la biserică, este dus la locul destinat, și este scoborît în mormînt de boerii cei mari cu funii de mătasă. Mitropolitul cel dintâi aruncă țărînă peste sicriu, iar cînd se face aceasta, tunurile bubue și sunetul instrumentelor muzicale amestecate cu dangătul clopotelor, face un huet confuz care nu încetează până ce groapa n-a fost umplută.

Dacă el a lăsat să fie îngropat într-o mănăstire departe de tîrg, cîțiva boerii cu toți curtenii trebue să-i ducă acolo rămășițele lui cu cea mai mare pompă. Pe drum aceștia se poartă cu aceiaș deferență față de cadavru ca-șicum ar fi viu, și dacă au de trecut prin vreun tîrg sau

prin vreo cetate, scot cadavrul din car și-l pun pe umerii lor și îl poartă așa pănăce iesă la cîmp afară din tîrg. In sfîrșit ajungînd la mănăstirea destinată îngropării, cu aceleași ceremonii, pe care le-am descris mai sus, îl pun în mormînt, atîrnînd insigniile domniei la păretele apropiat al bisericii și zugrăvind chipul lui pe acelaș părete.

CAPITOLUL XI

Despre legile Țării Moldovei

Ce legi vor fi fost din vechime în Daciea, ne oprește de a ști tăcerea istoricilor de acele lucruri, dar, judecînd după obiceiul asămănător al celorlalte neamuri barbare, se poate presupune că putere și autoritate de lege scrisă au avut-o voința Domnilor și drepturile naturii.

Dupăce însă Decebal a fost biruit de împăratul Ulpiu Traian, și neamul Dacilor a fost stîrpit și prefăcut în provincie romană, și Daciea a fost sămănată cu sămînță romană și a primit legi romane dela noii coloniști. Ele-au fost în vigoare în acea provincie atîta timp cît ea a ascultat de poruncile împăraților romani și constantinopolitani. Dar dupăce năvălirile barbarilor o făcură rară de locuitori și siliră pe stăpînii Constantinopolei să părăsească provinciea și să gîndească la păreții (casei) lor, și drepturile romane la locuitorii Daciei au început să se strice și să se schimbe așa fel, încît atunci cînd Moldova a fost descălecată prin îndrăzneala fericitului Dragoș, cu greu puteau ei găsi judecători care să judece.

Indemnat de aceste inconveniente Alexandru întâiu, despotul Moldovei, pe care, pentru calitățile lui însemnate ai noștri l-au numit cel Bun, primind diadema regilor de la impăratul din Constantinopol, a primit și legile Grecilor care sînt cuprinse în cărțile τῶν ϐασιγικῶν și din acele volume vaste a extras el dreptul de care se folosește acuma Moldova.

Totuș diversele obiceiuri, pe care le apucase din greșelile lor și din contactul cu neamurile vecine, relativ la succesiune, la testamente, la împărțirea moștenirii, la delimitarea pămînturilor și la servituți, cum au mai toate

națiunile depe pămînt, n-au putut fi abolite. Iată cum de aici s-a născut la Moldoveni un drept dublu, unul scris care provenea din edictele împăraților romani și greci și din decretele conciliilor, și unul nescris, cum ai zice obiceiul poporului, care se chiamă la moldoveni, cu un cuvînt național de origină slavonească, *obîca*, care înseamnă mos sau cosuetudo.

Dar fiindcă aceste obiceiuri, nefind scrise, erau adeseori întoarse dela adevăratul lor înțeles de judecători corupți și trase la nedreptate, Vasile Albanezul, Domnul Moldovei, în secolul trecut, a poruncit ca toate pravilele și scrise și nescrise să fie adunate la un loc de bărbați vrednici și competenți în legile naționale, și din ele a făcut un codice deosebit, care și până azi este norma de a judeca drept în Moldova.

CAPITOLUL XII

Despre judecata Domnului şi a boerilor

In tot cursul anului, afară de zilele pe care biserica le-a destinat postului care se chiamă mare, de trei sau patru ori pe săptămînă Domnul ascultă public în divan pricinile litiganților.

Pentru *divan* însă, cuvînt turcesc prin care Moldovenii înțeleg pretoriul, este destinat un loc în mijlocul curții domnești. Acolo, la păretele din fund, se pune Domnului un tron, împodobit la partea superioară cu icoana lui Isus Hristos venind la judecată, pe care o luminează veșnic o candelă aprinsă; în partea stîngă, fiindcă, după obiceiurile Turcilor, la Moldoveni partea dreaptă se ține mai în cinste, este scaunul mitropolitului, după care vin boerii în slujbă după rangurile lor; în față, la păretele din dreapta a sălii, stau, boerii scoși din slujbe; la mijloc, și foarte aproape de Domn, stă marele spătar, ținînd sabiea domnească; puțin mai încolo și în aceiaș parte marele postelnic, escortat în lung de un șir de postelnici. Ceilalți, ale căror servicii sînt necesare în divan, ca aprozi și armașei, stau în fața Domnului, așa ca să poată fi văzuți de dînsul.

Indatăce Domnul, făcînd mai întâiu rugăciuni la judecătorul Hristos, s-a așezat pe tron, se face tăcere, și din

norodul împricinat, care este adunat la poartă, se introduc cîte doi sau cîte trei la poruncile vornicilor de către aprozii dela ușă. Dupăce pricinile lor au fost ascultate și judecata n-a poruncit ca ei să fie reținuți supt pază, ei sînt scoși pe o altă ușă a divanului, care dă in curtea mică, iar alții vin, pănăce nu mai rămîne nimenea care să aibă ceva de reclamat. Dacă însă a venit ceasul de amiază, celălalt norod care va fi fost rămîne să vie la altă zi de judecată.

Așa de severă este însă acea judecata și așa de lipsită de προσωποληψεία [părtinire], încît chiar marele logofăt, dacă vreun țăran se plînge contra lui, îndată ce aude că se face chemarea numelui lui, trebue să se scoale dela locul lui, și pănăce procesul a fost dezbătut, să stee la stînga țăranului.

Pricinile mai grele le judecă însuș Domnul, cele mai ușoare de instruit le lasă în sama boerilor. Boerii cărora li se încredințează acest lucru, judecă pricinile acasă și aduc hotărîrea care li s-a părut lor. Dacă au fost mulțămiți de dînsa și reclamantul și acuzatul, ea are aceiaș putere, pe care ar fi avut-o pronunțată în divanul Domnului; dacă însă vreuna din părți se va fi socotit lezată, ea poate apela la tribunalul Domnului. Acolo pricina se dezbate din nou, și dacă se dovedea că boerul, dus de mituirea adversarilor sau de favorizarea lor, sau chiar din ignorarea legilor, a dat o hotărîre nedreaptă, el era pedepsit cu o pedeapsă severă. Dacă însă i se pare Domnului că apelantul a fost condamnat pe drept, el este bătut cu toege, findcă a nesocotit judecata boerului, și ispășește după placul Domnului pedepsele meritate de o însărcinare domnească nesocotită, și este silit să plătească de două ori cheltuelile.

Pricinile însă mai grele și de omor, dacă însuș Domnul a vrut să le asculte, el poruncește ca amîndouă părțile, și reclamantul și acuzatul, să se prezinte în fața divanului și fiecăruia dintre dînșii i se dă libertatea de a spune cele ce ei cred necesare pentru apărarea lui ori pentru a dovedi vina celuilalt.

După ce s-a dezbătut pricina, mitropolitul și toți boerii *de sfat*, adică consilierii, își spun părerea cu glas tare, chiar dacă știu că Domnul gîndește altfel, și pe acuzatori ori

îl iartă ori îl declară vinovat. Boerilor scoşi din slujbe nu li-i permis să spue ceva sau să-şi dee părerea decît dacă sînt întrebaţi de Domn.

Dupăce s-au ascultat părerea tuturor, dacă acuzatul este găsit vinovat, Domnul întreabă pe mitropolit ce pedeapsă i se cuvine după legile civile şi sacre. Mitropolitul mui întăiu ceteşte textul legii, iar după aceia cere clemenţa Domnului, căruia nu i se poate prescrie o măsură, ceiace tot odată obişnuesc să facă toţi boerii. Apoi Domnul îşi dă părerea, şi pe acuzat ori îl iartă ori îl condamnă la moarte ori la altă pedeapsă.

Cei acuzaţi de vreun omor sînt daţi marelui armaş să-i închidă, iar cei opriţi pentru datorii. sînt daţi vatavului de aprozi.

Felul de pedepse este diferit. Tâlharii sînt spînzuraţi, sacrilegii sînt arşi, ucigaşii nobili sînt decapitaţi, iar cei ţărani suferă o moarte înceată şi mai grea printr-o ţapă vîrîtă prin coaste.

Acele crime cu greu pot obţinea vreo îndurare a Domnului, dacă ucigaşul nu s-a înpăcat cu rudele celui ucis, şi ei nu declară public faţă de Domn că-i iartă vina şi pedeapsa, şi dacă nu mai cer ca sîngele să fie răzbunat cu sînge şi moartea cu moarte. Dacă ucigaşul a putut căpăta aceasta, el poate spera ceva dela îndurarea Domnului. Sigur însă de viaţa lui el nu poate fi. Dacă însă din viaţa lui anterioară Domnul ştie că răutatea lui nu s-a putut îndreapta prin nicio pedeapsă ori există alte motive, pentru care Domnul vrea ca el să fie scos dintre oameni, obişnueşte să răspundă că macarcă pîrîşii şi rudele ucisului pot ierta crima, pe care el a făcut-o faţă de sufletul celui mort, el însă nu vra ca ucigaşii sau oamenii răi să trăiască în ţară şi cu punoiul lui să contamineze membrele sănătoase ale ţării, şi pentru aceasta consideraţie el condamnă pe criminali la moarte sau la ocnă.

Boerii, dacă au întrebuinţat pentru trebuinţile lor private ceva din visteriea statului. ori dacă au pus la cale vreo conspiraţie împotriva Domnului, ceia ce din pricina firii nestatornice a Moldovenilor, nu rar se întîmplă, fără să se mai consulte ceilalţi boeri, ei pot fi pedepsiţi de Domn

cu viața și cu averile lor. Dacă însă din întîrziere nu este de temut vreun rău, și nici nu este teamă că ceilalți conjurați, din necesitatea schimbată în virtute, ar urma sfaturile lor, Domnul, ca să arăte dreptatea judecății sale, și ca să inspire spaima în ceilalți, poruncește ca răzvrătitul să fie adus în divan, și dacă din scrisorile interceptate ori din alte dovezi, se convinge de trădare, îi hotărăște pedeapsa capului ori altă pedeapsă.

Dacă este condamnat la moarte, el nu poate să sufere alt fel de moarte decît tăiarea capului; dacă trebue pedepsit cu bătaia, nimărui nu-i este permis s-o facă decît Domnului, și aceasta sau cu *topuz* (ghioagă domnească), ale cărei lovituri măcarcă mai grele, totuș nu sînt dezonorante, căci se consideră ca foarte nedemn să fie bătut cu toege sau bice.

Celelalte procese nu zăbovesc mult la judecăți, ci cele mai adeseori o pricină se dezbate în una și aceiaș zi, ori dacă va fi fost prea încurcată, se dezbate în trei sau patru ședinți, și se pronunță hotărîrea.

Dacă, fie din cauză de boală, fie din cauza altor treburi, Domnul nu poate veni în divan, atunci boerii toți, așezați în scaunele lor, ascultă pricinile împricinaților si le rezolvă cașicum Domnul ar fi de față, însă hotărîrile lor împreună cu povestirea pricinii le comunică Domnului prin scrisoare.

Apoi, cînd Domnul se duce la biserică sau aiurea pentru recreație, oricui îi este permis să-i dee plîngerile sale, pe care toate le strînge spătarul al treilea, și odată Domnul întors la palat, i le pune pe masă. Vine îndată logofătul al treilea și cetește în fața Domnului dorințile suplicanților, și pe dosul scrisorilor scrie hotărîrea Domnului; iar scrisorile acelora pe care le socoate că au cerut ceva împotriva adevărului și dreptății, le rupe. Pe toate apoi spătarul le dă suplicanților, iar șeful aprozilor are grijă ca voința Domnului să fie adusă la îndeplinire.

Niciodată nu s-a auzit fie macar din zvon că judecata Domnului a fost vițiată ori că a deviat dela dreptate favorizînd pe cineva, măcarcă s-a observat că acest lucru boerilor li s-a întîmplat de mai multe ori.

Aceasta este procedarea, în care plîngerile litiganților

sînt deferite și îndreptate la judecătorul suprem al Moldovei, zic Domnul.

Va trebui acuma să spunem ceva și despre judecătorii mai mici. Aceștia sînt ori universali, adică a întregii țării, ori particulari, adică locali.

In toată Moldova dreptul de a asculta și de a judeca pricinile este acordat tuturor consilierilor Domnului și boerilor de divan de întâiul rang, odată ce au eșit din capitala Iași. Cea mai mare putere este însă dată celor doi vornici mari. Judecata acestora nu o poate refuza niciun cetățean al părților de țară supuse lor, pe cînd pe ceilalți boeri, dacă vreuna din părți nu vrea, poate să-i respingă, și înainte ca hotărîrea să fi fost dată, să apeleze la Domn.

Totuș, dacă hotărîrea unuia sau celuilalt vornic n-a convenit vreunuia din litiganți, îi rămîne libertatea să apeleze la tribunalul Domnului. Acolo însă, cum s-a prezentat, nu se mai discută despre felul faptului, dar se cercetează numai dacă pricina, așa cum este expusă în scrisoarea de mărturie pe care vornicul o dă părții învingătoare, a fost judecată drept și după legile țării.

Tot numai acesta se cercetează și în caz că cineva apelează la Domni împotriva hotărîrii unui boer, la a cărui judecată venise mai întâiu. Dacă hotărîrea boerului se va fi găsit nedreaptă, ceia ce nu-i rar, atunci cel căzut în greșală este pedepsit cu pedepse foarte aspre; dacă însă la cercetare se va fi constatat că judecata a fost pronunțată drept, și că apelantul, dus de mîncărime de sfadă, a lovit cu ușurătate onoarea boerului, unul ca acela este pedepsit cu bătaia și este ținut să plătească părții adverse cheltueli îndoite.

Dealtfel chiar în tîrgul Iașilor, boerilor mari le este permis de a asculta și de a judeca neînțelegerile litiganților, dacă părțile au convenit, căci dela tribunalul Domnului nimenea nu poate fi oprit.

Dacă vreun boer va fi judecat în pretoriul Domnului cauza deferită lui, sentința sa împreună cu motivele de hotărîre trebue să le prezinte marelui logofăt prin scriitorul divanului. Acesta, dacă găsește că ea este dreaptă și conformă, după felul pricinii, cu legile civile sau sacre, scrie cu mîna lui

‚s-a cercetat’ și o dă logofătului al treilea s-o întărească cu pecetea divanului, iar după aceasta ea devine nestrămutată. Dacă însă i se pare că boerul a pronunțat-o nedrept, atunci el rupe actul și trimete procesele la tribunalul Domnului.

Afară din curte însă nici logofătul cel mare nu poate cerceta sau reproba sentința vreunui boer, însă un boer de grad mai mic nu poate niciodată strica judecata unuia de grad mai mare.

Fiindcă însă boerii mai mari mai totdeauna trebue să stee la curte, și nu toți pot judeca procesele tuturor din din toată țara, pentru a împărți dreptatea locuitorilor Moldovei au fost instituiți judecători în fiecare tîrg și cetate, care în unele locuri se chiamă *pîrcalabi*, în altele *vornici* și *camarași*.

Sînt cîte doi pîrcalabi de Hotin, de Cernăuți, de Suceava, de Neamț, de Soroca, care, fiindcă acele cetăți ale Moldovei sînt mai mari, au numele chiar de comandanți; apoi cîte doi de Roman, de Batașani (tîrg care stă supt ascultarea soției Domnului) de Orhei, de Chișinou, de Lăpușna, de Fălcii, de Galați, de Tutova, de Putna. Tîrgurile celelalte de mai mică importanță, ca Bacău, Tîrgul frumos, Hîrlău, Cohurlui și Vaslui, au fiecare cîteun pîrcalab.

Cîte doi vornici, locțiitori ai marelui vornic de țara de jos, împart dreptatea la Bîrlad, și deasemenea la Dorohoiu. Delegați ai marelui vornic al Moldovei de sus, sînt doi la Cîmpullung și unul la Vaslui. Peste saline la Ocna sînt mai mari cîte doi camarași.

Aceștia toți pot să asculte pricinile și să judece chiar pe cele mai ușoare. Pe cele mai grele însă trebue să le trimeată ori la marele vornic al țării ori, dacă s-a interpus un apel, la Domn. In acest caz se fixează litiganților un *soroc*, adică o zi în care amîndouă părțile trebue să se prezinte Domnului.

Acest lucru se face așa: pîrcalabul scrie o scrisoare, în care zice că Stan și Bran, avînd sfadă între dînșii pentru cutare lucru, au apelat la Domn și s-au înțeles ca la cutare *soroc*, adică termin, să se afle în fața Domnului. Dacă cumva unul dintre dînșii nu s-a prezentat la ziua hotărîtă, el trebue să plătească *heria*, adică amendă,—țăranul douzeci

și cinci de galbini, nobilul o sută și boerul șese sute. Și nicio scuză nu se admite, afară doar dacă a fost împedecat de boală ori de un serviciu la Domn ori reținut de o treabă poruncită de stat și de superiori.

CAPITOLUL XIII

Despre veniturile vechi și actuale ale Moldovei

Că toată Moldova de odinioară, de cînd a fost descălicată de Dragoș, a fost patrimoniul unui singur Domn și analele țării și diplomele vechilor Domni arată destul și prea destul.

In adevăr noii locuitori ai Moldovei n-au putut să-și aleagă posesiuni, ci precum fiecare strălucea cu mai multe calități, așa era dăruit de Domn cu un titlu de boerie, și pentru a-și menține demnitatea pe care o primise, cu sate și pămînt.

De adevărul acestui lucru vorbesc toate diplomele vechilor familii din Moldova, în baza cărora ei stăpînesc satele lor, și care nu le arată altfel decît ca un dar și o liberalitate a Domnului.

Ca să ilustrăm mai bine lucrul, ne va ajuta să inserăm aici hrisovul dat strămoșului nostru Teodor Cantemir de Ștefan cel Mare, al cărui cuprins este cam așa: «Fiindcă Teodor Cantemir, pîrcalab de Chiliea și de Smil, la apărarea acelor cetăți împotriva năvălirilor Turcilor și Tătarilor, s-a arătat slujitor credincios și ostaș viteaz pentru Cruce, iar după aceia, cu voia lui Dumnezeu, toate acele locuri fiind devastate și ocupate de Turci, el a fost silit de forța lor să părăsească proprietățile sale părintești, pe care moșii și strămoșii lui, grație serviciilor prestate cu credință, le-a obținut ca dar dela predecesorii noștrii de fericită pomenire, Noi, mișcați de pietatea și clemența creștinească, pe zisul Teodor Cantemir îl dăruim cu trei sate în ținutul Fălciilor și cu toate pădurile, șesurile, rîurile și iazurile care țin de ele, și îl facem mai mare peste tot *codrul* (pădurea) Chigheciului și mare căpitan al călareților chigheceni (care

pe acea vreme, după mărturiile istoricilor, erau în număr de opt mii), etc.».

Tot așa sună și celelalte diplome date altor familii. De aici chiar vine că mai niciun neam nobil nu este în Moldova care să nu-și tragă numele dela satul pe care cel dintâiu întemeetor al lui îl primea ca dar dela Domn. Astfel, Cantemir după aceia, dela numele satului a fost chemat *Silișteanu;* Racoviță dela Racova; dela Urechești, Ureche, etc.

Fiindcă însă cu vremea numărul boerilor se prea sporea, și donațiile lor păreau că vor absorbi tot venitul țării, Domnii, din motive de utilitate obștească, despărțiră veniturile care mai înainte se strîngeau la un loc și pentru nevoile Domnului și pentru trebuințile statului.

Pentru susținerea curții lor ei rezervară tîrgurile și cetățile toate ale Moldovei, cu douzeci de sate împrejur, salinile, vămile, dijmele de oi, de porci și de stupi, pe care le au țăranii și nobilii mai mici, căci boerii și până acuma au fost totdeauna scutiți de acea dare.

Toate celelalte le-au lăsat statului și boerilor, și au hotărît ca în timp de pace să se plătească în folosul statului de fiecare gospodărie țărănească, care se chiamă *fum*, obzeci de aspri, adică un florin, iar în caz de războiu un imperial, adică o sută douzeci de aspri, iar la nevoe mai mare un galbăn, care pe atunci valora două sute de aspri.

Cîtă sumă de bani s-a adunat din acestea, cetitorul binevoitor va putea ușor să presupue din aceia că eá ajungea pentru plata a patruzeci de mii de soldați moldoveni și a altor paisprezece mii de străini, recrutați dintre Germani, Cazaci, Sîrbi, Bulgari, Albaneji și Greci. Numai venitul Domnului trecea pe an de șese sute de mii de imperiali, și numai din Cîmpullung se constată din casetele statului că s-au adunat douzeci și patru de mii de oi ca dijmă.

Azi însă Moldova a ajuns, vai! la atîta sărăcie și nenorocire, că cu greu poate da a șesea parte din venitul de altă dată. Adevărat, din vămi și din percepții se strîng vreo treizeci de mii de imperiali, din saline zece, din tîrgurile și cetățile unde sînt pîrcalabi cinsprezece, din dijmele de

oi de obiceiu zece, iar în cel dintâiu an al domniei, cînd și boerii sînt ținuți să plătească dijmele, douzeci; din dijmele de stupi și de porci douzeci și cinci, dela curteni ori dela nobilii mai mici cinsprezece mii. Toate acestea socotite fac ceva mai mult de o sută de mii de imperiali. Din aceste venituri Domnul, pentru nevoile lui și ale curții lui, poate uza și abuza după plac, iar cuantumul tezaurului este determinat nu de puterile supușilor, ci de nevoe și de lăcomiea Turcilor, căci nu se poate refuza ceia ce ei vor fi cerut și nici Domnul nu poate fi obligat să dee din averea sa pentru stat.

Grija întregii averi publice este încredințată la șepte boeri mari, boeri *de sfat*, cărora singuri li se permite a intra în *visterie* (odae destinată consiliilor care discută cele mai înalte chestiuni). Dintre aceștia numai marele vistier are loc, fiindcă are grija tezaurului și ține cheile visteriei.

Dacă deci se poruncește ceva dela curtea turcească, ori Domnul socotește să facă ceva de utilitate publică, atunci el poruncește printr-un ordin scris ca cei șepte boeri să discute despre acel lucru. Aceștia se adună la visterie și după ce toți își dau părerile, ce cred că trebue de făcut raportează Domnului prin visternic. Dacă Domnul a aprobat sfatul, el poruncește ca într-atîtea zile lucrul acela să fie împlinit. Atunci doi ori trei ori chiar mai mulți, dacă nevoia ar cere-o sînt trimeși în provincii să adune bani ori provizii ori orice alt ceva li s-ar fi poruncit, și le dau visternicului, dela care iau chitanță de primire. Tot celor șepte boeri consilieri este ținut visternicul să dee samă la fiecare trei luni de încasări și de cheltueli.

Se adună în acea visterie, dacă timpurile au fost liniștite ,la treizeci sau patruzeci de mii de imperiali.

Dacă însă un nou Domn este trimes de Poartă, ori cel vechiu este întărit in domnie cu o nouă diplomă, trebue să se strîngă cam cinzeci de mii de imperiali, iar aceste toate sînt zmulse și stoarse în orișice chip dela bieții supuși pentru a umplea lăcomiea nesățioasă a curții otomane. De aceia, cu numărul de calamități și de nenorociri care crește pe fiecare zi, primejdiea unei dezolări extreme este iminentă.

CAPITOLUL XIV

Despre tributul și darurile pe care Moldova le plătește curții otomane

De cînd s-au arătat pe malurile Dunării armele Otomanizilor, până pe vremile lui Ștefan cel Mare, Moldovenii își apărară cu vigoare libertatea și nici de vorbe blînde ori de făgădueli mari, nici de exemplul vecinilor Munteni n-au putut fi ademeniți ca să-și plece grumajii la un jug străin.

Faptul pe care-l relatează analele țarii, că uneori s-au dat Turcilor de către Domnii Moldovei niscai bani, nu este o contrazicere, căci Domnii mai înțelepți după exemplul vrednic de laudă a înțelepciunii conducătorilor prea vestiți ai republicii venețiene, puteau să răscumpere greutățile țării cu bani, preferînd să aibă pagubă de o pungă decît de țara lor și de supuși. Un tribut însă, care să fie perpetuu și constant, până în vremile sus zisului Ștefan, n-a putut fi impus vreodată.

Fiul acestuia, Bogdan Chiorul, a închinat Moldova sa Turcilor, măcarcă, precum se spune, după testamentul tatălui său, cu aceste condiții ca în fiecare an să plătească ca dar patru mii de galbini, patruzeci de cai și douzeci și patru de șoimi, nu însă cu titlul de tribut, ci numai ca recunoaștere de feud, iar dacă sultanul însuș ar trebui să meargă în vreo expediție, să trimeată în lagărele turcești patru mii de Moldoveni ca să deschidă căile și să dreagă podurile.

Acele condiții de feud au subsitat aproape un secol, și Turcii mulțămiți că au pus frîu taurului moldovenesc, n-au îndrăznit să-l strîngă înainte de a-l fi îmblînzit.

In urmă însă, după răscoala lui Ioan Armeanul, forțele Moldovenilor au fost aproape sfărmate și Turcii au început să ceară dela succesorul său Petru zis Șchiopul dousprezece mii de galbini cu titlul de tribut, *haraciu*. Măcarcă boerii au admis aceasta, totuș Petru n-a vrut să treacă la posteritate ca cel dintâiu care a impus Moldovei tributul, și

de aceia, părăsind scaunul domnesc, s-a refugiat în Transilvaniea, unde-și avea averile.

Succesorul trimes de către Turci, Iancul Sasu, om crud și tiran, Sardanapal al Moldovenilor, ca să apuce domniea, a dat cu ușurință ceia ce Turcii cereau, căci nu-i era teamă să mînjască un nume bun, pe care înainte nu-l avusese.

Cu vremea, măcarcă Domnii au vrut de mai multe ori să scuture acel jug, totuș mai ales din cauza neînțelegerilor din lăuntru, Turcii au găsit atîtea ocazii de a spori tributul, încît, dela douăsprezece mii de galbeni, el s-a suit la șeizeci și cinci de mii de imperiali, care azi trebue să se plătească în tezaurul statului turcesc.

Ca să primească acest tribut, dacă nu se întîmpla vreun războiu între Otomanizi și ceilalți Domni ai Europei, în fiecare an este trimes în Moldova unul din intimii funcționari ai împăratului și anume *hazne agasi*, șeful tezaurului. Acesta este dus în tîrg de Domn cu mare pompă, și dupăce i-a numărat banii, îi dă iarăș Domnului și poruncește să fie trimes la Constantinopol. Pentru această treabă el primește dela Domn șepte mii cinsute de imperiali și o blană de samur, uneori chiar o sumă de bani mai mare trebue să i se dee, dacă așa a poruncit vizirul prin scrisoare ori dacă hazne agasi este știut că se bucură de o favoare specială pe lîngă împărat.

Dupăce rezidenții Domnului au numărat tributul la visteriea împărătească, iau dela hazne agasi o chitanță de primire, pe care o prezintă lui *maden halfasi*, șeful minelor, și dela dînsul capătă o altă chitanță prin care se spune că tributul pe acel an a fost plătit deplin. Amîndouă aceste chitanțe le duc lui *mektubci effendi*, primul scriitor al marelui vizir, adică secretarul intim, care, dupăce ia amîndouă chitanțele, le dă un certificat de suma plătită.

Dacă a văzut acest certificat, prezentat lui de rezidenți, vizirul poruncește ca rezidenții Domnului să fie îmbrăcați cu caftan, și el singur, precum și tefterdarul, scrie Domnului o scrisoare măgulitoare cam în sensul următor: *Userinize edasi vadzib olan dziezieni zum mali, bu senmei mii bari kede meomur olan chazine agasinun marifetiile bab alidemula zimet de olan Capuki et hadaralariniz bitteman*

velà cukur edave teszlim elemisz lerdur. Aferin berhodar vlasin szevkietlu Padiszah effendi muz chaziretlerinum jet megi sena helal olsun. Giorein seni bundan boile dachi, sair chidimuti Padıszahiede etok dermian idup var cudıetini sarf eileiesin chilafinden ichtyraz idup Sadakkatu isticamet de sabit caden olasin, ve esselam, adică Banii pe care voi trebue să-i plătiţi în fiecare an, în acest an fericit deplin şi fără lipsă s-au adus şi s-au dat prin şeful orînduit de noi al tezaurului şi prin rezidenţii tăi, care stau perpetuu în slujbă la prea înalta Poartă. Bravo! Să fii îmbelşugat în toate cele; pînea prea luminatului, împărat, stăpînul nostru sfînt, să-ţi priască (adică să-ţi fie de bine!). Am să te văd. In acelaş fel pe viitor şi pentru celelalte servicii ale împăratului nostru, ridicînd poala hainei tale, să-ţi pui toate puterile ce sînt în tine, iar a face ceva nedrept sau altfel decît ţi-a fost porunca, să te fereşti, şi cu credinţă şi fidelitate statornică să păşeşti totdeauna şi pacea să fie cu tine! Dat, etc.

Afară de tributul anual de care am vorbit, Moldova trebue să plătească împăratului la *bairam*, adică Paştile Turcilor, un tribut numit *pişcheş*, adică dar, douăsprezece mii cinsute de imperiali şi două blăni, una de samur de 1500 de mperiali, şi una de rîs (lynx); sultanei *valide*, mama împăratului, cinci mii de imperiali şi o blană de rîs; pentru ceară la lumînările palatului împărătesc şese mii, pentru său de uns corăbiile de războiu douăsprezce mii de imperiali; lui *cîzlar agasi*, arhieunuc, două mii cinsute de lei şi o blană de samur; vizirului cinci mii de imperiali şi o blană de samur mai de preţ; chehaei două mii cinsute şi o blană de samur; tefterdarului o mie de valenţi şi o blană de samur; lui reis effendi cinsute şi o blană de samur.

Celelalte daruri care se împart funcţionarilor dela curtea împăratului şi ai vizirului, ca pînzături, mătăsuri, blăni de samur mai ieftine, pe care ei le numesc *pacé*, findcă se fac din picioare de samur, abia rare ori fac la un loc mai puţin de patruzeci de mii de imperiali.

Pe deasupra, dacă izbucnind un războiu cu Polonii ori cu Ruşii, vizirul porunceşte să se facă pod peste Dunăre sau să se strîngă cai pentru grajdiul împărătesc

sau chiar pentruca să tragă tunurile mai mari de războiu sau să adune provizii, toate aceste lucruri trebue să fie pregătite de țară cu cea mai mare îngrijire. Cheltuelile însă toate se scad din tabloul anual.

Dacă trebue să se facă un Domn nou, nu se plătește totdeauna aceiaș sumă, căci măsura ei este determinată de lăcomiea vizirului și de ambițiea candidatului. De obiceiu însă se dă împăratului douzeci și cinci de mii de imperiali mamei sultanului cinci mii, vizirului cinsprezece mii, chehaei o jumătate din ceia ce se dă vizirului, tefterdarului o mie, lui reis effendi cinsute de imperiali.

Darurile celorlalți funcționari și curteni, cași pișcheșul de bairam,se sue la patruzeci de mii de imperiali. Ischemne agasi, care duce pe Domn la scaun, primește un onorar de zece mii de lei.

Cele mai adeseori acele cheltueli fac la un loc suma de trei sute de mii de lei, pe care nu le dă Domnul din banii săi, ci statul.

Și confirmarea domniei cere cheltueli, iar ea este, cum am zis mai sus, una mai mică și una mai mare, — mai mică, cînd se dă numai un *hiucm fermani,* adică ordin de confirmare a domniei, se răscumpără cu douzeci și cinci de mii de imperiali, uneori chiar cu mai puțin, dacă vizirul este bine dispus față de Domn; și mai mare, cînd se înoește diploma de domnie, și care trebue să se facă dupăce Domul a domnit trei ani, și cere aceleași cheltueli cași la facerea unui Domn nou.

Apoi, dacă capugibași ori vreun alt funcționar dela curtea împăratului este trimes la Domn cu un ordin, nu trebue să plece fără daruri.

CAPITOLUL XV

Despre nobilimea moldovenească

Cei ce vor să cerceteze origina nobilimii moldovenești, nu au nevoe să recurgă, după exemplul altor popoară, la tradiții nesigure și obscure.

Scriitorii greci și latini, care sînt luați în considerație de

toți oamenii de cultură din lume, ne revarsă o lumină mai clară decât soarele la amiază.

In adevăr, nu se va găsî cineva, credem, care să tăgăduiască că au fost cetățeni și soldați romani aceia pe care Traian, dupăce a învins pe Decebal și a supus toată țara Dacilor, i-a dus în Daciea ca colonii nouă.

Dacă ne-ar lipsi nouă vreo mărturie care să pomenească că Hadrian, după moartea lui Traian, în timp ce lăsase barbarilor celelalte provincii asiatice, a fost oprit de a părăsi Moldova din acest singur motiv că se temea să piardă atîtea mii de cetățeni romani care erau acolo, ar ajunge unui cetitor cunoscător al antichității, pentru cercetarea adevărului acestui lucru, obiceiul constatat la Romani prin care era oprit de a primi pe cineva în legiuni, dacă nu era cetățean, și prin însuș acest cuvînt, nobil.

Așa fiind, credem că ideia lui Aenenas Sylvius, prin care pretinde că Moldova a fost locul Romanilor exilați, nu merită să fie combătută, căci niciodată mărturiea unui scriitor contemporan nu poate să facă loc opiniei unui altuia care după o mie de ani debitează orice i-a venit în minte.

Ca însă neamul roman s-a propagat și s-a conservat în Daciea neîntrerupt în atîtea veacuri cîte s-au scurs între Traian și noi, a arata pe larg nu este scopul de fată*. Celor ce se îndoesc de aceasta, le vom aduce un singur argument, limba moldovenească, care, întru cît se asamănă cu limba latinească mai degrabă decît oricare alta, ne afirmă pe întemeetorii neamului nostru mai lămurit decît să poată fi contrazis.

Nu sîntem însă noi aceia care să credem că aceleași familii principale de nobili, care azi sînt în floare în Moldova, și odinioară erau la Romani cînd erau în Daciea, au întrecut pe cele de o samă cu ele printr-o demnitate, căci noi cunoaștem schimbarea lucrurilor omenești, și nu ignorăm că de Dragoș, descălecătorul Moldovei, grade superioare de onoare au fost atribuite și servicii civile și militare au fost repartizate nu acelora care puteau dovedi mai multe titluri ale strămoșilor, ci care prin vitejie și credință

* Căci credem că acest lucru este arătat în cartea despre soarta Romano Moldovenilor.

întreceau pe ceilalți, și mai știm că pe aceleași meleaguri ale Moldovei, pustiite de năvălirile Tătarilor, le-a sămănat cu colonii nouă de țărani alungați din Poloniea, și satelor întemeiate de dînsul le-a dat numele lor sau, ceia ce este mai probabil, au adoptat numele satelor ca semn de nobilitate.

Cu vremea, cînd împărățiile Sîrbilor și Bulgarilor au fost distruse de Turci, și capitala Grecilor a căzut în puterea străinilor, este sigur că mulți născuți din familiile cele mai nobile ale acelor neamuri s-au refugiat în Moldova, ca la un loc obișnuit de scăpare a acelui timp, și pentru credința lor au cîștigat dreptul de indigenat și demnitatea de boerie.

Tot așa unii Tătari de familii mai nobile, fie că căzuse în captivitate, din pricina războaelor aproape necontenite dintre Tătari și Moldoveni, fie că se dăduse Domnilor de bună voe din cauza certurilor din lăuntru, se făcuse creștini și fusese admiși în serviciile civile și militare ale țării.

Apoi, și mai ales în veacul de curînd trecut, cînd Domnii au început să fie trimeși în Moldova din Constantinopol, mai mulți servitori cercheji și abazi au fost cumpărați de Domni, pe cînd trăiau la Constantinopol ca persoane private, și dupăce au dat dovadă de credință prin îndelungate servicii, au fost ridicați mai întăiu la serviciile de curte, în curînd și la boerii, și prin însuș acest fapt au obținut prerogativa nobilității.

Chiar și pe unii Poloni i-au primit Domnii în rîndul nobililor, mai ales aceia care simpatizau cu țara, dupăcum și invers mai mulți Moldoveni au fost cooptați în nobilimea poloneză.

Din această cauză, fiindcă numărul nobililor moldoveni se mărea prea tare, Domnii au găsit de cuviință să despartă toată nobilimea în trei clase.

Locul dintăiu s-a dat boerilor, acelora anume care fie că erau ridicați chiar de Domni la serviciile mai înalte ale statului, fie că erau născuți din sîngele acestora.

Ei se deosebesc de ceilalți nobili de o condiție mai joasă cam în acelaș fel ca *boiarski rod* din imperiul rusesc.

De a doua clasă se consideră *curtenii*, adică aulici,

care au primit dela strămoși ca moștenire vreun sat două care la Ruși se chiamă *dvoriane*.

De a treia stare sînt *calarașii*, călăreții, care în schimbul folosului depe moșiile pe care le-au dat Domnii, sînt obligați ca totdeauna să-l urmeze la războiu pe socoteala lor.

Cei din urmă sînt *răzășii*, pe care putem să-i numim mai bine coloni liberi decît nobili, corespund cam *odnovorcilor* dela Ruși, nu au însă gospodării de țarani, ci mai mulți împreună locuesc un sat și-și lucrează pămînturile ei singuri ori cu slujitori tocmiți.

Familiile de boeri, de care pomenește istoriea moldovenească dela început, toate există până acuma, și printr-o soartă minunată, cu atîtea războae și cu atîtea prădăciuni ale Tătarilor, până acuma niciuna din vechile familii de nobili moldovenii n-a perit, afară doar de familiea lui Vasile Albanezul, Domnul Moldovei, care odinioară întrecea în mărime pe toate celelalte, iar azi s-a stins cu totul.

Măcarcă unele familii ale Moldovenilor au ajuns la atîta sărăcie, încît din cinci mii de curți, pe care le posedau odinioară, abia cinci au mai păstrat, totuși vița însăș se păstrează intactă.

Va fi de folos acestei povestiri să însemnăm numele acelor familii, și aceasta deoarece toate între ele se considerau egale în demnitate, în ordinea alfabetică:

Abazeștii
Arburеștii
Asanii care se trag de la Asan, fratele lui Ioan, Domnul Valahilor, menționat de Honiates.
Arapeștii
Bantașeștii
Bașoteștii
Bogdăneștii
Bohușeștii
Balșeștii, două familii.
Bouleștii
Bozerenii
Burgheleștii
Cantacuzenii, Greci, dela Ioan Cantacuzen, împăratul Constantinopolei.

Cantemirii, originari din Hersonesul tauric.
Carabaceştii
Carpeştii
Catargieştii
Hrişoverghii, Greci, familie împărătească.
Clucereştii
Constachieştii sau *Gavriliţeştii*
Costineştii, Sîrbi.
Crupienschieştii, Poloni.
Ciabaneştii
Ciaureştii
Cerchezeştii, Cercheji.
Cifeştii
Ciogoleştii
Darieştii
Doniceştii
Durăceştii sau *Doneştii*
Frăticeştii
Găneştii
Ghengheştii
Goianeştii
Hăbăşeştii
Hînceştii
Hisăreştii
Isăceştii
Chiriaceştii
Mihuleştii
Micleştii
Mileştii
Mireştii
Movileştii
Mozoceştii. Această familie numără 5 Domni.
Murguleştii
Năculeştii
Neculeştii, Greci.
Paladieştii, Greci.
Petraliphii, Greci.
Pilateştii
Pisoschieştii, Poloni.

Prăjeştii
Racoviţeştii
Razii, Greci.
Ropceneştii
Ruseteştii, Greci.
Şepoteneştii
Stîrceştii
Sturdzeştii
Şeptiliceştii
Şoldăneştii
Tălăbeştii
Tălpeştii
Tomăşeştii
Tanschii
Tăutuleştii
Totoeştii
Tudorieştii, Greci,
Turculeţeştii
Vîrlăneştii
Uricheştii
Zoreştii
Zorileştii.

Era un obiceiu din vechi la Moldoveni, care prin practica zilnică a căpătat putere ca de lege, și prin care tinerii născuți chiar de familie nobilă erau opriți dela serviciile publice, dacă nu dăduse dovezi de credință în serviciile mai mici și nu fusese supuși unei practici îndelungate a lucrurilor și experienții.

Din această cauză boerii de un rang mai mic pe copiii, lor, îndată ce eșise din vrîsta copilărie îi dădeau ca servitori la un boer mai mare, de al căror serviciu ei nu puteau însă să uzeze altfel decît să servească la masă și să păzească odaia stăpînului.

Pe aceștia, după ce timp de trei luni învățase obiceiurile de curte și se deprinsese cu maniere mai frumoase, acelaș boer îi ducea apoi la Domn, și prin stăruința sa obţinea ca să fie primiti printre servitorii de odae ai divanului cel mare, de unde, după un an, erau mutați la divanul cel mic și de aici la spătărie.

Acolo, dacă vreunul dintr-înșii dăduse probe de un

caracter bun și de moravuri cinstite, încît să se poată face de dînsul vre-o speranță, era cooptat între cubicularii cabinetului cel mare. De aici, după cîțiva ani, prin stăruința vreunui alt boer, căci se considera ca un lucru necuviincios ca părinții să recomande Domnului pe fiul lor, era orînduit să fie *postelnicel*, adică postelnic mai mic, de felul căruia sînt doisprezece și care obișnuesc să poarte în fața Domnului bețe albe și supțiri, lungi cît statura lor. In această slujbă, dacă va fi probat Domnului credință și îndămînare, era primit si la alte servicii ale curții din lăuntru.

Dupăce-și trecea astfel tinereța, era ridicat mai întăiu la boeriea de starea a treia și în sfîrșit la aceia de primul rang. Dar dacă Domnul observase la cineva vreun spirit deosebit, în cîțiva ani putea să-l sue pe un nobil dela treptele cele mai mici chiar la slujbele cele mai mari.

Azi însă, în timp ce mîndriea crește cu săraciea, un nobil crede că este o pată adusă nobilității sale, dacă servește la vreun boer. Findcă însă ambițiea nu-l lasă să trăiască izolat, încearcă în toate chipurile ca prin trecerea rudelor sale să fie primit dintr-odată printre funcționarii interni, care se chiamă *boerinaș*, adică boeri mici.

Această clasă find oarecum pepiniera întregului stat, din care de obiceiu se umple numărul de boeri, cu greu se poate zice ce monștri de oameni sînt ridicați foarte adeseori la cele mai mari slujbe. Și aceasta este cauza pentru care de multe ori printre boerii mari vei vedea oameni trufași, aroganți, prezumțioși, incapabili nu numai de a administra statul, ci chiar și de disciplina moravurilor, oameni în care nimic nu vei găsi de lăudat, decît doar că natura, lipsită de educație și instrucție, a dat unuia sau altuia vreo calitate.

Aici poate nu va fi nepotrivit să povestesc în ce chip și cu ce solemnități se fac boerii Moldovei de Domn.

In ultima zi a lunii Dechemvre, în ajunul sărbătorii Sfîntului Vasile, după vecernie, toți boerii, la porunca marelui postelnic, își lasă în *spătărie*, adică în auditorul Domnului, insigniile slujbei lor. In ziua următoare, la zîntăiu Ianuar, cu trei sau patru ciasuri înainte de zorii zilei toți boerii, atît cei care sînt în slujbe cît și cei scoși, se adună

la curte și întovărășesc pe Domn la biserică, la utrenie, dar fără insignii, întocmai cașicum toți ar fi fără slujbe. Dupăce s-a mîntuit slujba, Domnul întră în spătărie și acolo se așază în tron, iar boerii stau toți fără grad în divanul cel mic.

Atunci Domnul prin camerarul său intim poruncește să fie chemat marele postelnic, dacă a vrut să-l confirme în slujbă, dacă nu, pe acela pe care l-a orînduit ca succesor. Venind la dînsul, Domnul i se adresează cu o scurtă cuvîntare, îi amintește serviciile aduse statului fie de părinți fie de el însuș și-i arată cauza pentru care ori îi conferă acea demnitate ori i-o confirmă, și-l îndeamnă la credința ulterioară, atrăgîndu-i atențiea asupra răsplăților și asupra pedepselor, și-i arată ce are de făcut. Dupăce a zis acestea, îi dă un băț de argint, pe care el îl ia sărutînd mîna Domnului și poala hainei, apoi se dă puțin înapoi și în acelaș timp este îmbrăcăt cu caftan de marele camerar.

Cel dintăiu care-și primește insigniile slujbei lui este marele postelnic, nu findcă este mai mare în grad decît ceilalți boeri, căci în ordine, cum am zis mai sus, este al cincilea, ci findcă ceilalți boeri trebue să ţie introduși de dînsul.

Așadar îndată ce acesta a fost confirmat, la porunca Domnului, chiamă pe acela pe care Domnul a vrut să-l onoreze cu demnitatea de mare logofăt, căruia Domnul, după o scurtă cuvîntare, îi dă un băț poleit cu aur, iar marele postelnic îi pune pe umeri un caftan, și ținîndu-l ușor de supțioară, îl aduce la sărutarea mînii și a poalei hainei Domnului.

Acelaș lucru îl face cu ceilalți consilieri și cu boerii de primul rang. Boerii de al doilea rang sînt chemați de postelnicul al doilea și sînt îmbrăcați cu caftan, cei de al treilea rang de postelnicul al treilea, însă nu sînt onorați cu caftan, ci sînt confirmați în slujbele lor din porunca singură a Domnului.

După acestea toți împreună urmează pe Domn care merge la sfînta leturghie, iar în biserică boerii cei noi ocupă locul celor scoși, iar cei scoși rămîn în porticul din afară a bisericii împreună cu ceilalți colegi ai lor.

Dupăce slujba s-a mîntuit, Domnul chiamă la masă pe

cine vrea, iar spre sară dă în dar fiecărui consilier și fiecărui boer mare cîte două cupe de argint, care cuprind cam două livre, iar la boerii de rang al doilea un pahar, pe care apoi ei toți le beau pline cu vin în fața Domnului.

Soțiile boerilor mari sînt dăruite în aceiaș zi de soțiea Domnului cu o singură cupă și aceia mai mică de fiecare.

A doua zi boerii iarăș se adună în auditoriul Domnului, mulțămesc Domnului pentru binefacerea primită, și fiecare îi oferă prin postelnic un dar oarecare, un cal frumos sau orice alt lucru de preț vor fi avut.

Aceiaș onoare și cu acelaș fast o fac soțiile boerilor în pretoriul gineceului soției Domnului.

In restul anului mai rar obișnuesc Domnii să schimbe ceva în serviciile publice, măcarcă nimic nu-i împiedică, în orice timp ar vrea, să demită pe vechii boeri și să poată face alții noi. Dar deoarece încă din vechime s-au obișnuit ca totdeauna la începutul anului să se facă și să se schimbe boerii, conduși poate de o regulă a unui obiceiu vechiu, au destinat acelor ceremonii acel timp, pe care străbunii l-au socotit că le convine cel mai mult.

CAPITOLUL XVI

Despre ceilalţi locuitori ai Moldovei

Cu greu credem că vreo altă țară, strînsă în hotară așa de înguste cum este Moldova, să conție atîtea neamuri așa de diferite. Afară de Moldoveni, ai căror strămoși s-au întors din *Maramoriş*, locuesc în Moldova mai mulți Greci, Albaneji, Sîrbi, Bulgari, Poloni, Cazaci, Ruși, Unguri, Germani, Armeni, Evrei și mulți Țigani.

Grecii, Albanejii, Sîrbii și Bulgarii trăesc acolo liber și parte se ocupă cu negoțul, parte slujesc cu plată Domnului.

Germanii, Polonii și Cazacii sînt puțini și sînt soldați ori slujbași la curte. Unii Poloni au ajuns chiar, deși rar, la rangul de boerie.

Armenii sînt considerați ca sudiți, ca cetățenii și ne-

gustorii din alte tîrguri și cetăți ale Moldovei, și plătesc Domnului acelaș tribut cași dînșii. Ei posedă și lăcașuri sfinte, care deși țin cu totul de religiea romană, nu sînt nici mai mici nici mai puțin înzestrate ca bisericile ortodocșilor, și se bucură de liberul exercițiu al ritului lor.

Evreii sînt socotiți ca sudiți și sînt ținuți să plătească un tribut anual special, de obiceiu mai mare. Altă meserie afară de negoț și de crîșmărit nu exercită. Sinagogi pot să aibă oriunde, însă de lemn nu de piatră.

Rușii și Ungurii au fost sortiți în Moldova la o veșnică robie.

Țiganii sînt împrăștiați în toată țara, și mai nu este boer care să nu aibă mai multe familii de Țigani supuse lor. De unde și cînd a venit acel neam de oameni în Moldova, nici ei nu știu și nici analele noastre n-o spun. Intrebuințează o limbă care este obișnuită tuturor Țiganilor din acele părți, și este amestecată cu multe cuvinte curat grecești și cu multe chiar persane. Altă meserie, afară de fierărie și arămărie, cu greu au. Natura li-i aceiaș cași în alte țări, au aceleași moravuri, și suprema lor virtute și diferența specifică este furtul și lenea.

Turcii trăesc din negoț, în mare număr la Iași, dar și în celelalte tîrguri. Acestora nu le este permis nicidecum să cumpere pămînt ori casă în vreun tîrg ori sat, cu atît mai puțin să-și zidească lăcaș sfînt, ori să facă rugăciuni publice după superstițiea lor, și nici curtea otomană n-a pretins vreodată ca Domnii Moldovei să permită acest lucru. De-ar da Dumnezeu să tacă pe vecie!

Moldovenii curați, afară de nobili, ale căror clase le-am povestit mai sus, sînt cetățeni și țărani. Cetățeni numim pe aceia care trăesc în tîrguri și cetăți, și țărani pe aceia din sate.

Acei din cetăți nu sînt supuși nimărui afară de Domn și ei singuri îi plătesc tributul. Practică toate meșteșugurile, însă rar negustor este Moldovan, căci este înnăscut la Moldoveni acea trufie sau indolență ca să considere orice fel de negustorie ca ceva nevrednic, afară de vinderea produselor lor, pe care le obțin dela moșiile lor. Aceasta este, cred, cauza cea mai puternică, pentru care în Moldova rar

se va găsi un cetăţean bogat, aşa că ţara noastră, măcar că exportă mult mai multe decît importă, totuş lipsa de bani se simte veşnic.

Negustorii străini, Turci, Evrei, Armeni şi Greci, pe care de obiceiu îi numim *gelepi*, din cauza indolenţii alor noştri, au acaparat tot comerţul Moldovei, şi turme întregi de oi şi de vite cumpărate în Moldova pe un preţ ieftin le duc la Constantinopol şi în alte tîrguri, şi acolo le vînd cu un preţ îndoit şi întreit. Fiindcă însă partea cea mai bogată dintre dînşii nu pot poseda în Moldova pămînt şi case, cea mai mare parte din banii lor se cheltueşte afară din ţară, iar la Dunărea vin puţini înapoi şi deabia ajung de plătit tributul datorat Turcilor şi celelalte sarcini publice.

Ţăran curat moldovenesc nu este niciunul. Acei care se găsesc sînt de origină rusească ori transilvănească, ori cum se zice la noi, *ungurească*. In adevăr, în cel dintăiu veac al descălecării Moldovei, Dragoş, găsind noua ţară deşartă de locuitori, a împărţit-o toată le tovarăşii săi de expediţie. Find însă că se părea nedrept ca un nobil să lucreze la alt nobil, căci toţi fusese născuţi din sămînţa romană şi se considerau egal de nobili, iar un popor de războinici considera lucrul cîmpului ca ceva nedemn, devotaţii lui Dragoş au fost nevoiţi, de conivenţă cu Domnul, să facă prădăciuni în ţările vecine, unde era deja introdusă sclăviea locuitorilor, şi pe muncitorii de pămînt răpiţi de aici, să-i ducă la locuinţile lor.

Că acesta este adevărul, o arată chiar etimologiea cuvîntului ţăran, care în moldoveneşte sună *vecin*, adică vicinus, şi care arată că mai înainte ei au fost vecini, pe care apoi succesul armelor moldoveneşti i-a silit la munca cîmpului.

Din aceiaş cauză, în Moldova de sus, care a început mai întăiu să fie lucrată de Dragoşiazi, sînt multe gospodării de ţărani; în cea de jos, care a început să fie locuită mai în urmă, nu sînt decît ori ale acelora pe care i-au cumpărat boerii din acele părţi cu un preţ mai mare şi le-au prefăcut în averi ale lor, ori din răzăşi, dupăce, din cauza sărăciei, şi-au vîndut proprietatea părintească, şi nedreptatea boerilor i-a silit să îndure jugul supunerii.

De aici şi în judecată, dacă vreunul a fost cerut de un boer la supunere, este uşor să hotărăşti despre starea lui, căci dacă acuzatul va fi arătat fie că strămoşii lui au stăpînit cîndva vreo bucată de pămînt, macarcă a pierdut-o din pricina sărăciei ori din vitregiea vremurilor, fie că au fost primiţi între calaraşi, curteni şi aprozi, este declarat cu totul liber, căci numai liber în acest chip poate el îndeplini funcţiuni, dacă nu, trebue ca el să fie silit la supunere acelui boer.

Cei care au fost aduşi din Poloniea în Moldova de mijloc, au uitat cu vremea limba lor şi au adoptat-o pe cea moldovenească; cei însă care locuesc la hotarăle Poloniei vorbesc şi până acuma ruteneşte şi leşeşte.

Ungurii, precum au fost mai tenaci în ce priveşte biserica romană, tot aşa au fost ei şi în ce priveşte limba naţioală. Toţi însă ştiu moldoveneşte.

De orice neam ar fi ei, ei trebue să muncească cu sîrguinţă la stăpînii lor. Nicio măsură de cît să lucreze nu le este fixată. Stă la bunul plac al stăpînului cîte zile să lucreze. A-i lua însă cu forţa banii ori vitele, nu-i este permis, şi dacă un ţăran a cîştigat bani mulţi, nicio parte din ei nu se cuvin stăpînului, iar dacă acesta i-ar stoarce, la judecată va fi condamnat să-i dee înapoi aceluia care a reclamat.

Dacă însă stăpînul a vrut să se poarte hrăpareţ, atîta îl bate, pănăce ţăranul îi dă dela sine cele ce stăpînul a dorit. A-l ucide însă este oprit de legi, şi dacă într-un chip oarecare i-a rîdicat viaţa, stăpînul nu numai că va fi condamnat la moarte, dar trebue şi să dee libertate soţiei şi copiilor ucisului, căci nimărui nu-i aparţine dreptul de viaţă şi de moarte asupra vreunui Moldovan decît numai singur Domnului.

Boerului îi este permis şi de a vinde pe un supus al Moldovei, dar nu afară din satul în care s-a născut. Dacă însă a vîndut pămîntul cu ţărani cu tot, vînzarea aceia se consideră bună şi definitivă.

Plătesc atîta tribut cît a hotărît Domnul, însă nu i se prescrie nici măsură nici termin.

Dintre toţi locuitorii depe pămînt, eu aş zice că

ţăranii moldoveni sînt cei mai nenorociţi, dacă bogăţiea pămîntului şi sămănăturilor nu i-ar scoate din sărăcie aproape fără voia lor.

Sînt foarte leneşi şi nu pot suporta osteneala. Puţin ară, puţin samănă, dar recoltează mult. N-au grijă să aibă ceia ce pot agonisi cu muncile lor, ci să mulţamesc să pue în coşere atîta cît le ajunge să se hrănească un an sau până la pînea nouă, cum obişnuesc ei să zică. De aceia, dacă cumva se întîmplă vreun an rău ori o forţă vrăjmaşă împiedecă secerişul, uşor sînt în primejdie de foame.

Dacă un ţăran a avut o vacă două, el crede că a câştigat destul ca să se poată hrăni pe sine şi pe copii, căci sînt care dau zilnic patruzeci ori cel puţin douzeci şi patru de livre de lapte.

Dacă a avut douzeci de stupi, din venitul lor poate plăti uşor tributul pe tot anul. Şi nu mai zic că fiecare stup, dacă vremea ajută rugăciunile ţăranului, ajunge să dee alte şepte în fiecare an, că fiecare stup retezat dă două sau mai multe măsuri de miere, iar o măsură se vinde cu un imperial.

Cei care locuesc la munţi au din belşug oi, miere şi poame; cei de la şes sămănături, boi şi cai.

Cea mai mare nenorocire a tuturor acestora este că au vecini pe Tătari, care nu numai pe ascuns le fură orice pot, dar chiar uneori supt pretext de expediţie în Poloniea, findcă a nu trece prin Moldova nu pot, nu numai că fac prădăciuni, dar uneori şi duc pe toţi locuitorii satelor în captivitate şi-i vînd la Constantinopol drept Ruşi.

Acele năvăliri au fost oprite de mult şi adeseori de ordinele repetate ale sultanului, dar cine este acela care în această privinţă să se poată feri de înşelăciunile Tătarilor.

Cei pe care soarta i-a dus la Constantinopol sînt totuş norociţi, căci acolo rezidenţii Domnilor pe un captiv Moldovan, ori unde l-au aflat, pot că-l capete fără preţ şi să-l pue în libertate.

Cele ce am zis mai sus despre supuşii Moldovei nu sînt de atribuit locuitorilor a trei centre din Moldova, care nu sînt nobili, dar nu ascultă de niciun boer şi constitue un fel de stat.

Cel dintâiu este *Cîmpullung* în ținutul Sucevii, încunjurat de un lanț neîntrerupt de munți foarte înalți. Cuprinde vreo cinsprezece sate, care toate uzează de legi și judecători proprii. Uneori primesc chiar cîte doi vornici trimeși de Domn. Nu arare ori însă, dacă ei au ofensat sufletele țăranilor, ei sprijiniți de întăriturile pe care natura le-a dat, îi alungă. Ei nu știu să sape pămîntul, care in munții lor nu-l au deloc. Toată ocupația lor stă în păstorit. Tribut anual plătesc nu cît a vrut Domnul, ci cît dăduse vechilor Domni, și acest pact îl înnoesc trimețînd soli oridecîteori un nou Domn este dat Moldovei.

Dacă Domnul a vrut să se poarte cu dînșii mai aspru și să le impue noi sarcini, nu stau mult de vorbă, ci refuzînd cu totul tributul, se retrag la locurile mai grele ale munților. Deaceia niciodată Domnii nu le-au cerut mai mult decît ce era de datorie.

Uneori ațîtați de unii turbulenți, s-au lăsati de Domnii noștrii și-au primit protecțiea Polonilor. Aceste lucruri au dat ocaziea unor istorici poloni să afirme că Moldova a fost tributară Poloniei. Se știe însă de toți, și după mărturiea lui însuși Piasețkie, episcopul de Premisla, cu toată contrazicerea lui Dlugoș, Sarniție și Orihovie, că Moldova, înainte de a se fi supus Turcilor, a fost aliata Poloniei, iar dupăce a început să plătească Turcilor tribut, Polonilor nici nu le-a trecut prin minte să constrîngă Moldova la supunere, cu toate că unii regi au încercat de cîteva ori s-o aducă la vechea libertate.

Al doilea stat în Moldova, mai mic, este *Vrancea* în ținutul Putnei, aproape de hotarăle Munteniei, încunjurată de pretutindeni de munți prăpăstioși. El numără douăsprezece sate si cîte două mii de gospodării, și din acelaș motiv cași Cîmpullung, ocupate cu păscutul oilor, nu știu de plug. Locuitorii tot așa plătesc Domnului în fiecare an un anumit tribut fix. Altfel, se conduc după legile lor, și atît poruncile cît și pe judecătorii Domnului îi disprețuesc în chip absolut.

Al treilea stat este *Chigheci*, în ținutul Falciilor, o pădure situată la hotarăle Tătarilor bugeceni, cea mai puternică întăritură a Moldovei între apele Hierasului și

Basarabiea. Locuitori plătesc Domnului în fiecare an un mic tribut. Toţi sînt *calaraşi*, adică călăreţi. Odinioară erau în număr de opt mii, azi abia două mii trăesc în lagăr. Dealtfel ei întrec în vitejie pe toţi locuitorii Moldovei, aşa că de obiceiu se zice vorba, cinci Tătari din Crimeia bat zece Tătari din Bugeac şi cinci Moldoveni bat zece Tătari din Crimeia, iar cinci *Codreni* (silvatici, căci aşa se numesc de obiceiu în Moldova Chighecenii) zece Moldoveni'. Amănunte despre aceştia am dat mai sus, partea I capitolul al şeselea.

CAPITOLUL XVII

Despre moravurile Moldovenilor

Cei care vor să descrie moravurile Moldovenilor, lucru dealtfel cunoscut de puţini străni ori chiar de nimeni, iubirea de patrie insistă şi porunceşte să încărcăm cu laude acel popor în care ne-am născut şi să recomandăm pe locuitorii unei ţări care ne-a dat viaţa. Se opune însă spiritul de adevăr şi ne oprcşte să afirmăm cele ce dreapta judecată ne sfătueşte că sînt de reprobat. In adevăr va fi mai folositor pentru patrie ca să se pue sincer supt ochii locuitorilor ei acele defecte de care sînt plini, decît să fie înşelaţi cu o linguşire măgulitoare şi cu o scuză ghibace, încît să creadă că sînt împlinite de dînşii corect cele ce toată lumea depe glob crescută în moravuri mai fine condamnă.

Invinşi de aceste argumente, noi vom spune curat că în moravurile Moldovenilor, afară de credinţa ortodoxă şi de ospitalitate cu greu putem noi găsi ceva care să merite lauda. Toate defectele obişnuite celorlalţi muritori, dacă nu totdeauna în număr mai mare, desigur însă nu în număr mai mic îi stăpînesc pe Moldoveni. Calităţile dimpotrivă sînt rare, şi findcă buna creştere şi deprinderea virtuţilor sînt părăsite, cugr eu vei găsi pe cineva care să strălucească prin calităţi, decît doar dacă l-a ajutat o înclinare particulară a naturii.

Aroganţa şi trufiea le este mamă şi soră. Dacă un Moldovan are un cal frumos şi arme mai bune, el va crede

că nime nu-i este superior, şi nu va da înapoi să se bată şi cu Dumnezeu, dacă aşa ar veni întîmplarea.

In general sînt desfrînaţi şi iuţi la sfadă, dar îndată se liniştesc şi se împacă cu partea adversă. Cuvîntul duel la dînşii este necunoscut. Ţăranii dela vorbe rar se scoboară la arme, dar cu beţele, cu fuştile şi cu pumnii opresc gurile mai libere ale prietenilor. Tot aşa fac şi soldaţii, însă nu rare ori dela bătăi ajung la arme, dar acea îndrăsneală dacă s-a întîmplat, trebue s-o ispăşescă cu pedepsele cele mai aspre.

Sînt glumeţi şi veseli, au o inimă nu departe de gură, dar precum uită uşor de vrăjmăşie, tot aşa nu ţin minte mult nici de prietinie.

Beţiea nicì n-o urăsc, nici n-o iubesc prea tare. Consideră ca un deliciu de a face petreceri mari, dela şese ciasuri din zi pănăla trei de noapte, uneori chiar pănăla zorii zilei, şi a se umplea cu mult vin pănăce varsă, dar acest lucru nu obişnuesc să-l facă în fiecare zi, ci nmai la sărbători ori iarna cînd frigul închide pe locuitori în păreţii casei şi îndeamnă a încălzi mădularele cu vin.

Rachiul nu-l iubesc decît soldaţii, ceilalţi nu beau decît un singur pahar şi acela mic înainte de masă.

Cei din Moldova mai ales de jos şi dela hotarăle Munteniei sînt mai iubitori de vin. S-au pus odată la încercare Moldovenii şi Muntenii care ar fi mai tari la băut. Duşi pe podul Focşanilor, care este hotarul dintre Moldova şi Munteniea, luptătorii atît s-au luptat unul cu altul cu cupele pănăce Munteanul, umflat de enorma cantitate de vin, şi-a dat duhul. Ca o răsplată a acestei victorii Moldovanul a fost dăruit de Domnul său cu boeriea.

arcul Săgeata o întind foarte bine, şi suliţa ştiu s-o mînuiască, dar totdeauna s-au servit mai mult de sabie. De puşcă nu se folosesc decît vînătorii, căci au considerat ca necinstit de a întrebuinţa împotriva vrăjmaşului acest instrument, în întrebuinţarea căruia nu poate fi nicio parte de dexteritate ori de vitejie.

La primul atac au fost totdeauna foarte cruzi, la al doilea deja mai moi, şi dacă au fost respinşi dela acesta, rareori au îndrăznit să atace a treia oară. Au învăţat însă

dela Tătari să se întoarcă din fugă, şi cu acest meşteşug nu odată au zmuls lauri dela vrăjmaşul învingător.

Faţă de învinşi, după firea lor nestatornică, vor fi cînd blînzi, cînd cruzi. A ucide însă pe un Turc şi pe un Tatar, ei consideră ca o datorie de creştin, şi-l vor judeca ca pe un lepădat de lege pe acela care se va fi purtat cu dînşii mai blînd. Ce cred ei în această privinţă, au arătat îndeajuns în timpul ultimei devastări a Bugeacului, cînd, după bătăliea dela Viena, Petriceicu a năvălit în Basarabiea.

N-au nicio măsură a inimii. La bucurii se îngîmfă, la năcazuri îşi pierd curajul. La prima vedere nimic nu li se pare greu. Dacă însă cea mai mică împotrivire a intervenit, se tulbură şi nu ştiu ce să facă, iar dacă văd că încercările lor sînt neputincioase, sînt apucaţi de o căinţă tărzie a greşelilor.

Acesfe lucruri fiind astfel, nu se poate atribui decît singurei şi nespusei providenţi divine că imperiul otoman, aşa de mare şi aşa de temut, dupăce a răsturnat cu armele toată stăpînirea Romanilor din Asiea şi dintr-o parte nu mică a Europei, Ungariea, Serbiea şi Bulgariea, şi alte nenumărate ţări le-a trecut supt sabie, şi pe prea înţeleptul popor al Grecilor l-a supus, pe un popor aşa de incult şi de slab ca Moldovenii n-a putut să-l silească să primească supunerea cu sabiea, şi macarcă de atîtea ori a îndrăznit să scuture jugul primit de bunăvoe, totuş i-a lăsat intacte şi nestricate legile civile şi sacre.

Dealtfel Moldovenii nu numai nu sînt iubitori de învăţătură, dar mai toţi o urăsc. Ei ignorează pănă şi cuvîntul de artă şi de ştiinţă. Cred că oamenii învăţaţi nu pot să nu fie lipsiţi de minte, aşa că dacă vor să laude învăţătura cuiva, zic că de prea multă învăţătură a eşit nebun. In această privinţă circulă la Moldoveni o vorbă urîtă, anume că ştiinţa de carte este treaba preuţilor, pentru un mirean este destul să ştie să cetească şi să scrie ca să ştie să se iscălească şi să poată nota în izvod boul alb, negru, cornut, caii, oile, vitele, stupii şi alte lucruri de acest fel, toate celelalte sînt de prisos.

Femeile, macarcă nu sînt oprite cu aceiaş grijă ca la Turci dela privirea bărbaţilor, totuş dacă sînt de o con-

diţie ceva mai de samă, rare ori umblă pe afară de casă. Cele nobile sînt frumoase, dar mult inferioare în frumuseţa celor de ţărani; ţărancele întrec prin exterior, dar cele mai adeseori sînt lascive şi pline de moravuri mai urîte.

Unele între păreţii lor beau vin mult, în public însă numai rare ori se va arăta vreo femee măritată beată, căci cu cît o femee mînîncă şi bea mai puţin la ospeţe, cu atîta este considerată şi mai cinstită. De aceia numai rareorî vei vedea că ea duce la gură o bucăţică de pîne, şi nici nu-şi va deschide buzele ca să se poată vedea dinţii, ci vîră mîncarea în gură cît poate mai ascuns.

Nimic mai urît, cred ei, decît ca părul femeilor măritate şi văduve să se vadă, şi se consideră ca o crimă a descoperi în public capul unei femei. Dimpotrivă pentru fetele mari este o dezonoare de a-şi acoperî capul cu o broboadă fie cît de subţire, căci capul gol se consideră ca un semn al castităţii.

Dealtfel precum climatul este diferit în diferitele provincii ale Moldovei, tot aşa nici moravurile nu sînt aceleaşi pretutindeni.

Locuitorii din Moldova de jos, deprinşi cu practica îndelungată a războaelor cu Tatarii, sînt şi mai buni soldaţi şi mai cruzi, apoi iuţi şi nestatornici, şi dacă a lipsit vrajmaşul de afară, uşor sînt corupţi de timpul liber şi fac răscoale contra şefilor lor, nu arareori chiar contra Domnului însuş.

La lucrurile divine sînt puţini dedaţi. Cei mai mulţi dintre dînşii şi populaţiea de jos aproape toată, cred că oricărui muritor îi este hotărîtă dinainte de Dumnezeu ziua morţii, şi că dacă ea n-a venit, nimeni nu poate să moară sau să cadă în războiu. Acest lucru le dă lor aşa curaj, încît uneori se năpustesc asupra vrăjmaşului caşi turbaţi, şi cred că a omorî sau a jăfui pe un Turc, pe un Tatar şi pe un Evreu nu este niciun păcat, şi mai puţin un homicidiu.

Cei care sînt mai aproape de Tatari fac necontenite furturi şi prădăciuni, iar dacă au năvălit în ţara Tatarilor, zic că n-au răpit lucruri străine, ci şi le-au luat inapoi

pe ale lor, deoarece Tatarii nimic nu posedă azi care să nu fi fost zmuls cu forța dela strămoșii lor.

Adulterele sînt rare la dînșii. Ca tinerii însă, până se însoară, să se ocupe cu amoruri ascunse, cașicum ar fi deslegați și orice reguli, ei consideră ca un lucru nu de dojană, ci de laudă, de unde adeseori vei auzi la dînșii acest proverb: fătul mieu, ferește-te de furt și de prădăciune, căci dela furcă nu te-oiu putea scăpa, dar de împreunarea oprită, cîtă vreme vei plăti bani de *șugubınat* (așa se chiamă acela care umblă după fete stricate și femei publice), nicio primejdie de moarte nu te paște.

Este apoi de lăudat și de relevat cu necontenite laude ospitalitatea pe care o arată drumeților și străinilor. In adevăr, macarcă din cauza vecinătății Tatarilor sînt foarte săraci, totuș pîne și gazdă nu refuză niciodată unui oaspe, și îi hrănesc cu cai cu tot timp de trei zile fără plată.

Pe cel care vine îl primesc cu fruntea veselă și cu fața voioasă, cașicum ar fi venit un frate sau o rudă. Sînt și care întîrzie masa până la ciasurile nouă din zi, și ca să nu mînînce singuri, pun servitori la drum ca să poftească la masă și la gazdă pe oricine i-ar găsi acolo călători. Singuri Vasluenii se exceptează dela această laudă. Ei nu numai că închid oaspelui casa și cămările, dar și dacă văd pe un oaspe că vine, se retrag în ascuns și îndată se întorc îmbrăcați în zdrențe și cer de pomană dela însuș călătorul ca cerșitorii.

Locuitorii din Moldova de sus sînt mai pașnici și nu sînd dedați armelor, ci în timpul liber preferă să-și cîștige pînea în sudoarea frunții. Sînt foarte religioși și aproape pănăla superstiție. Numai în singur ținutul Sucevii sînt șeizeci de biserici de piatră, iar în toată Moldova de sus vei număra mai mult de două sute de mănăstiri mai mari și făcute din piatră. Munții sînt plini de călugări și de schivnici care acolo își dau lui Dumnezeu viața lor singuratică și departe de vălmășagurile lumii.

Furturile la ei sînt puține ori chiar deloc. Domnului s-au arătat totdeauna credincioși, și dacă i-au zguduit unele tulburări interne, focul nu le-a fost comunicat decît dela boerii din Moldova de jos.

Castitatea și moravurile cinstite le păzesc chiar înainte de căsătorie, ceia ce la Moldovenii din țara de jos mai rar vei găsi.

La administrarea statului sînt mai capabili decît ceilalți. Poartă foarte bine grija casei; afacerile încredințate lor sînt scoase la capăt cu cea mai mare sîrguință. Față de oaspeți sînt însă mult mai economi decît locuitorii din țara de jos.

Felul jocului moldovenesc este cu totul altfel decît la celelalte neamuri, căci nu dansează cîte doi sau cîte patru, ca Francejii ori Polonii, ci mai multe persoane deodată fac un cerc ori un șir lung, și aseasta nu este ușor decît la nunți.

Dacă toți prinși între ei cu mînile joacă în cerc și se mișcă cu un pas egal și regulat dela dreapta spre stînga, jocul se chiamă *hora;* dacă însă sînt așezați într-un șir lung, și prinși de mîni așa încît capetele să rămîe libere, și se învârtesc cu diferite mișcări, acest joc se chiamă cu un cuvînt polonez *danț*.

La nunți, înainte ca binecuvîntarea preutului să uncască pe logodiți, este obiceiul de a juca în ogrăzi și pe străzi, și anume în două șiruri, unul al bărbaților și unul al femeilor. Se alege un conducător și al unuia și al celuilalt, un bărbat bătrîn și respectabil, care ține în mînă un băț poleit cu aur ori împestrițat cu alte colori, la capătul căruia este înfășurată o nafrantă împodobită cu lucrătură frigiană. La primul mers unul din conducători trage pe cei care-l urmează dela dreapta la stînga, iar cellalt dela stînga la dreapta, așa că fața să privească fața, apoi în ordine inversă se întoarce dosul la dos, în sfîrșit fiecare șir se învîrtește în mișcări sinuoase și așa fel ca să nu se confunde, și așa de încet că abia observi că șirul se mișcă. In fiecare șir fiecare își ocupă locul destinat după gradul demnității, femeile și fiicile boerilor sînt considerate cu aceiaș onoare, cu care sînt bărbații și părinții. Cel dintâiu loc îl ocupă însă conducătorul jocului, al doilea nunul, al treilea mirele. La acelaș loc se găsesc în șirul femeilor nuna și mireasa, macar că ar fi mult inferioare celorlalte în grad. După cununie însă, amîndouă bandele se amestecă și se învîrtesc împrejur

așa că cei însurați țin cu mîna dreaptă pe soțiea lor, iar holteii pe fetele de aceiaș nobilitate, și se învîrtesc. Uneori se fac chiar figuri în triunghiu, în dreptunghiu și în forma oului, ori alte figuri neregulate, după placul și ghibăciea conducătorilor.

Afară de aceste feluri de jocuri care au loc la festivități, este un altul mai superstițios care trebue să se compue dintr-un număr nepăreche de jucători, șepte, nouă și unsprezece. Se chiamă *călucenii* și se adună odată în an, îmbrăcați cu haine femeești, cu o cunună pe cap, împletită din frunze de pelin, presărată și cu alte flori, imită glasul femeesc și, ca să nu poată fi cunoscuți, își acopăr fața cu cu o pînză albă. Toți poartă în mîni săbii goale, cu care îndată ar fi străpuns orice profan care ar îndrăzni să le scoată acoperitura feței lor, căci acest privilegiu li l-a dat un vechiu obiceiu, așa că din această cauză nici la judecată nu pot fi acuzați de omor.

Conductorul bandei se chiamă *stariță*, al doilea *primicher*, a cărui treabă este ca să întrebe ce fel de joc vrea starița să se joace și să spue colegilor în ascuns, ca norodul să nu audă numele jocului mai înainte de a-l vedea cu ochii, căci au peste o sută de cîntece diferite și jocuri compuse pentru ele, unele așa de meșteșugite, încît cînd joacă abia dacă ating pămîntul și parcă zbor în aer.

Astfel timp de zece zile, dela Inălțarea Domnului și pănăla Rusalii, sînt ocupați întruna, și cutrieră toate tîrgurile și satele jucînd și alergînd. In tot timpul acela ei nu dorm niciodată decît supt acoperișul unei biserici, căci cred că dacă s-ar culca în alt loc, îndată ar fi apucați de *aneraide*, pe care ei le numesc *frumoase*. Apoi, dacă o bandă de căluceani s-a întîlnit pe drum cu o alta, ele trebue să se bată, și cei învinși dau cale celor învingători, și dupăce s-a făcut pacea, timp de nouă ani trebue să recunoască că sînt inferiori celeilalte bande. Dacă într-o astfel de luptă a fost vreunul ucis, nu se face judecată și nici nu se cercetează de judecător cine a fost acela.

Cine a fost odată primit într-o astfel de bandă, timp de nouă ani în fiecare an trebue să facă parte dintr-însa,

iar dacă n-ar face aceasta, ei zic că el este răpit de duhul rău şi apucat de frumoase.

Norodul superstiţios le atribue puterea de a alunga bolile cronice. Vindecarea se face aşa: Dupăce bolnavul este întins pe pămînt, ei încep jocurile lor, şi la un anumit loc al cîntecului îl calcă rînd pe rînd dela cap pănăla călcă,iu apoi îi şoptesc la ureche nişte cuvinte anume compuse şi poruncesc ca boala să iasă. Dacă au repetat aceasta de trei ori în trei zile, adeseori răspunde succesul speranţei, şi boli foarte grele, care înşelase mult timp arta medicilor celor mai cunoscători, sînt alungate astfel cu puţin lucru. Aşa putere are credinţa în superstiţie.

CAPITOLUL XVIII

Despre ceremoniile pe care Moldovenii le observă la logodne şi la nunţi

Dupăce am descris spiritul şi moravurile Moldovenilor, nu va fi neplăcut cetitorului curios dacă vom arăta pe scurt acele rituri pe care Moldova le observă la facerea logodnelor şi a nunţilor.

Pe copiii lor Moldovenii îi căsătoresc la acei ani ai vrîstei, cînd însoţirea este poruncită de sfintele canoane. Ca o fară mare însă să dorească un bărbat se consideră drept un lucru urît, şi obiceiul ţării a făcut ca tînărul să-şi caute nevasta şi niciodată ca părinţii fetei să-şi caute ginerele.

Aşadar dacă unui tînăr i-a plăcut o fată, el trimete la părinţii iubitei persoane care s-o ceară în căsătorie, care se chiamă cu un cuvînt latinesc corupt *peţitori*, adică petitores. Aceştia sondează mai întăiu gîndul părinţilor pentruca nu cumva un afront public să urmeze un refuz public. Dacă însă ei observă că părinţii nu refuză propunerea, atunci se adună consîngenii din toate părţile ale mirelui, şi se duc la casa fetei.

Atunci şeful peţitorilor, care se chiamă *starostă*, pregăteşte o alocuţie, pe care, deoarece se spune pretutindeni cam în aceiaşi termini, nu vom pregeta de a o transcrie

aici: «Mai marii noștri, moși și strămoși, umblînd la vînat în păduri, au nimerit țara aceia pe care o locuim noi azi, și în care acuma trăim și sîntem hrăniți și desfătați cu laptele și mierea ei. Ispitit de pilda acestora prea nobilul Domn N. N., umblînd la vînat pe șesuri, în păduri și în munți, a dat peste o ciută sau căprioară, care fiind rușinoasă și tenace la onoarea ei, nu i-a dat nicio privire, ci a luat fuga și s-a ascuns în ascunzișul ei. Noi ne am luat pe urmele ei, și duși de ele am ajuns în această casă. De aceia trebue ca acest vînat, pe care noi l-am găsit cu muncile și sudorile noastre în locuri pustii, ori să ni-l dați ori să ne arătați încotro a trecut».

La aceste cuvinte oratorul adauge dela dînsul alte alegorii și metafore pe care i le sugerează spiritul său.

Părinții mai întâiu tăgăduesc că atare vînat a intrat în casa lor, că s-a greșit la urme, poate că căprioara este ascunsă la vecini. La insistența pețitorilor ca vînatul să le fie arătat în orice chip, se aduce o servitoare bătrîioară, diformă, îmbrăcată in zdrențe, și ei sînt întrebați dacă aceia este ciuta pe care o caută. Pețitorii tăgăduesc și răstăgăduesc aceasta, și zic că vînatul lor a fost cu părul de aur, cu ochii de șoim, cu dinții înșirați în chip de mărgăritare, cu buzele întrecînd cireșile în roșață, cu mijlocul ca de leoaică, cu pieptul de gîscă, cu gîtul de lebădă, cu degetele mai curate ca ceara, iar la față mai strălucitoare decît soarele și luna.

Părinții tăgăduind din nou că atare vînat s-a arătat vreodată la dînșii, pețitorii răspund că ei s-au folosit de niște cîni foarte ageri, care nu i-au înșelat niciodată, și că ei le-au arătat cu semne foarte sigure că ciuta dorită este ascunsă aici.

In sfîrșit cînd pețitorii amenință cu forța și cu armele, părinții aduc pe fată gătită cît le îngădue puterile lor, pe care, cum o văd, pețitorii îndată zic că este ciuta căutată.

Apoi este chemat un preut, ori dacă el este reținut de alte treburi, oameni mai bătrîni din vecini, în fața cărora logodnicii își schimbă inelele.

Dupăce s-a mîntuit această ceremonie, fata este îndată ascunsă de părinți, și se așterne o masă pregătită,

iar înainte de a se despărți de dînsa, se hotărăște ziua anumită pentru nuntă.

Dacă cei care se angajează la căsătorie sînt copii de boeri, nici logodna nici cununiea religioasă nu poate să se facă fără voia Domnului și mărturiea episcopului. Prin această se caută ca să nu contracteze o căsătorie cei opriți de legea divină și bisericească, și în același timp ca nu cumva, împotriva voii Domnului, mai multe familii de nobili să se unească cu legături mai strînse.

Indatăce s-a hotărît vremea nunții, în Lunia precedentă rudele se adună după leturghie în casele și ale miresei și ale mirelui, și aduc muzicanți din partea locului, care de obiceiu nu sînt decît Țigani, și în timp ce aceștia cîntă cîntarea obișnuită și din gură și din instrumente, ei iau răpede o masă intimă.

După masă servitoarele și celelalte femeiuște din casă cern făina destinată pentru masa de nuntă, din care cauză această zi se chiamă de obiceiu ziua cernutului.

Apoi, dacă casele tinerilor sînt în acelaș tîrg ori sat ori la o distanță care nu trece de două sau trei zile, chiar masa de nuntă o încep în Joia următoare și într-un loc și în celălalt, și o continuă pănă Sîmbătă.

Duminică, la aducerea miresei, toți cosîngenii și rudele mirelui se adună și trimet dinainte delegați care să anunțe sosirea mirelui. Cei adunați la mireasă le pregătesc acestora curse pe drum, și caută ca, înainte de ajunge la casele ei, să-i prindă, iar ca să se păzească, delegații obișnuesc să se folosească de cai foarte iuți. Dacă însă au fost prinși, sînt legați strîns și fără milă la oamenii de condiție infeferioară, și puși pe cal întorși, iar la nobili sînt duși ca supt escortă încunjurați de protectorii miresei pănăla casa ei.

Cum au ajuns aici, întrebați ce vor, ei răspund că sînt trimeși să declare războiu, și că îndată va veni o oaste suficientă să atace cetatea. Dupăce a zis acestea, crainicul este poftit înlăuntru și silit să bee cîteva cupe mai mari pline cu vin, și așa înbătat este trimes înapoi cu cîțiva oaspeți ai miresei. Cum văd ei că vine mirele, trimet un delegat nu fără glume, și se întorc acasă cu fuga, iar

dacă tovarăşii mirelui pot să-i urmărească şi să-i prindă, obişnuesc să-i lege fără milă şi să-i ducă cu dînşii.

In sfîrşit cînd invitaţii din amîndouă părţile s-au strîns la casa miresei, se institue o alergare de cai, şi se dă ca premii, la cetăţeni, o năframă brodată frumos, la cei mai bogaţi, o bucată de pînză sau de mătasă mai de preţ. Dupăce au trimes înainte oameni care să însemne capătul, se dă semnalul alergării de către crainic, la glasul căruia acei care cred că au cai mai buni, îi strînge în pinteni. Invingăiorul primeşte dela mireasă premiul destinat, iar calului i se pune o cunună de flori frumos împletită

Insfîrşit după vecernie, cu cel mai mare alaiu, logodnicii sînt duşi la biserică la cununiea religioasă. In mijlocul bisericii se aşterne un covor, pe care stau mirele la dreapta şi mireasa la stînga. Pe cînd stau, li se pun supt picioare şi unuia şi altuia galbini, la cei de jos lei, şi prin aceasta se arată că ei trebue să-şi iee rămas bun dela lume şi să calce în picioare fastul.

La spatele lor stau nunul şi nuna ţinînd două lumânări de aceiaş formă şi mărime.

In acest timp preutul zice rugăciunile destinate cununiei religioase şi schimbă vergile de trei ori. Insfîrşit dupăce a pus cununile pe capul celor doi tineri, îi poartă în mijlocul bisericii ca în danţ, iar psalţii cîntă tropariul Ισαΐα χόρευσε [Isaia dănţueşte].

In timp ce se face aceasta, rudele aruncă la asistenţi cu bani mărunţi, cu nuci, cu strafide, arătînd cu aceste simboluri că belşugul poamei şi a nucilor este cerut de la Dumnezeu, dătătorul vieţii, iar bogăţiile şi toate farmecele lumii sînt aruncate.

In sfîrşit preutul dă amîndurora să guste de trei ori pîne unsă cu miere, semn al iubirii şi al însoţirii veşnice, dar ca sa provoace rîsul la cei care asistă la vesela sărbătoare, înainte de a le pune bucăţica în dinţi, îi înşală de trei ori, făcîndu-i să caşte gura.

Dupăce s-au mîntuit aceste ceremonii, toţi, în aceiaş ordine în care venise, se-ntorc la casa miresei. Faţa miresei însă o acopere cu un văl de mătasă roşă supţire prinsă cu două bolduri, pe care apoi, cînd mireasa este dusă în

odaia nupţială, fraţii sau rudele fetei le bat în părete, deasupra capului căsătoriţilor, cu un arc din partea de jos a mesei.

In acest timp se petrece cu mîncare şi vin până la miezul nopţii, iar după această oară bucătarii pun pe masă un cucoş fript cu pene cu tot, iar unul dintre dînşii se ascunde supt masă, şi imitînd cîntatul cucoşului, anunţă că s-a făcut ziuă.

Dupăce se dă bucătarilor un dar, toţi se scoală dela masă, însă mirele ţinînd mireasa la dreapta stă în mijlocul odăii. Atunci un scriitor ceteşte cu glas tare din izvod zestrea, ale cărei părţi toate, care mai înainte fusese aranjate într-o odae ca să fie expuse la privirea tuturor, se pun în cară şi se duc la mire.

Dupăce s-a făcut aceasta, un protector al miresei, în numele ei, se adresează părinţilor ei, aminteşte naşterea, creşterea şi celelalte faceri de bine pe care le-a primit dela dînşii, le mulţămeşte pentru ele şi cere binecuvîntarea. Părinţii, fie ei înşişi fie printr-un interpret, îi dau binecuvîntarea lor, şi roagă pe Dumnezeu şi pe îngerul păzitor să dee celor doi căsătoriţi iubire casnică şi pat curat.

Insfîrşit, dupăce li se dă un pahar de rămas bun, care se chiamă *pahar de cale albă*, adică poculum viae albae, îi pornesc din casă. In momentul cînd vor să iasă pe poarta casei, fraţii, ori în lipsa lor, unchii miresei, postaţi dea curmezişul canaturilor uşii, îi opresc cu săbiile scoase şi le barează trecerea, iar ca să-i împace, mirele le dă în dar un cal sau altceva ce au pregătit, şi atunci singură mireasa (căci nu este permis să ducă cu dînsa din casa părintească vreun servitor ori servitoare), împreună cu mama ori cu o soră a mirelui, se sue în car şi urmează pe bărbat care merge înainte.

Cum a ajuns la casa mirelui, după cîteva cupe repetate, este dusă de mire în odaia de nuntă. Mirele se îngrijeşte însă foarte tare ca în ziua următoare părinţii fetei să nu poată afla ceva despre fiica lor.

In adevăr, împreună cu toţi consîngenii lor, părinţii sînt ţinuţi a treia zi după nuntă să-şi viziteze fiica, care drum se chiamă *cale premare*, adică via permagna, fiindcă

din ceia ce a rezultat de aici, se produce părinților ori multă cinste ori mare rușine. In adevăr, dacă fata a fost găsită fecioară, nu numai că toate sînt cu liniște, dar părinții sînt primiți și cu cinste și cu ospăț strălucit, iar după al doilea fel de bucate se arată tuturor cămeșa cu semnele, prin care fiica a fost recunoscută fată mare, pusă pe o tabla, în care fiecare obișnuește să arunce un ban cît de mic. Aceasta nu se întîmplă însă decît la cei de jos, căci la cei nobili nu este permis a privi cămeșa decît socrilor.

Dacă însă fiica a făcut o greșală printr-un culcat ilicit, mirele a doua zi convoacă pe consîngenii lui și le spune că pe mireasa sa a găsit-o necurată (căci cu acest cuvînt numesc ci pe cele stricate), îi pregătesc o căruță foarte proastă cu hățuri rupte, la care, în loc de cai, înhamă pe părinții care venise la ei, și cu bătăi îi silesc să-și iee acasă fata pusă deasupra ca o curtizană.

Nimenea nu poate opri această căruță în stradă ori pe drum, și dacă cineva va fi îndrăznit să libereze pe părinți, pe lîngă bătăi, va fi chiar pedepsit de judecător ca infractor al legilor și obiceiurilor țării.

Mirele reține apoi toată zestrea, și dacă va fi făcut cheltueli la nuntă, le scoate prin hotărîrea judecătorului dela părinți pentru neglijențele siluitei.

Așa își bat joc de bieții părinți la țărani; nobilii însă, precum își păzesc fiicile mai strîns, decît așa ceva să li se poată întîmpla ușor, dacă au înțeles că fata lor a fost găsită violată, sau compensează, prin alții, castitatea fiicii, dîndu-i sate ca zestre ori cu bani mulți, iar dacă ginerele tot n-a vrut să se liniștească, o iau pe fată acasă, și lui îi dau libertatea de a-și lua altă nevastă.

Dacă nun a fost însuș Domnul, ospățul de nuntă se face la curtea Domnului. Mirele primește dela Domn o pălărie asemenea cu cea domnească și un cal, și la masă șede totdeauna la dreapta lui și cu caplul acoperit. Toți funcționarii de curte asistă cașicum ar fi Domn, și dacă s-a dus la biserică ori se întoarce acasă, tot alaiul de curte, și dobe și alte instrumente muzicale, atît creștine cît și turcești, îl întovărășesc pe dînsul ca pe Domn. A

treia zi, ca să mulțămească pentru onoarea arătată, împreună cu mireasa merge nu fără daruri la Domn și la soțiea lui.

CAPITOLUL XIX

Despre înmormîntarea Moldovenilor

La cei trecuți din viață Moldovenii le dau toate cele ce sînt orînduite de canoanele bisericii orientale.

Indatăce cineva a murit, este spălat cu apă fierbinte, și înainte ca trupul să se înțepenească, este îmbrăcat cu hainele nouă și mai bune pe care le-a avut, și așa pus în sicriu este așezat în mijlocul atriului casei, însă nu este îngropat în ziua dintăi, ci se așteaptă pănăla a treia zi, ca nu cumva bolnavul, cuprins de un leșin, cînd are înfățișare de mort, să fie îngropat de viu.

La înmormîntare vecinii se adună prin tragerea clopotelor, și-și exprimă durerea împreună cu rudele care asistă. In sfîrșit la ziua hotarîtă pentru îngropare, se adună toți vecinii, și dupăce 'au ascultat slujba, cu preuții, în frunte, urmați de consîngeni, mortul se duce la biserică, și dupăce s-au mîntuit ceremoniile religioase, îl îngroapă în ograda sfîntului lăcaș.

Dacă răposatul a fost vreunul din șefii militari, caii lui îi acopere cu o pînză neagră, și deasupra lor pun hainele mai de preț pe care le-a avut. Inaintea mortului poartă o suliță, de care atîrnă o sabie goală cu mînerul în jos, iar pe mort îl escortează de o parte și de alta cîțiva soldați îmbrăcați cu torace și cu coif. Apoi, pun în ochii cailor zamă de ceapă ori praf de pușcă ca să pară că plîng cași oamenii moartea stăpînului lor.

Sicriul unui boer mort de obiceiu îl întovărășește Domnul cu tot alaiul de curte. Dacă a fost din cei mari, insignea slujbei lui este purtată înaintea mortului pănăla mormînt, iar de aici se depune la *spătărie*, adică la auditoriu. Scaunul și locul lui trebue însă să rămîe vacant cel puțin trei luni.

In ce privește doliul, obiceiul nu este acelaș la toți.

Dacă mortul este un țăran, fiii lui sînt obligați să umble cu capul gol timp de șese luni chiar în mijlocul ierniii și să-și lese netuns părul și barba, și nu le este permis să-și pue ceva pe cap, chiar dacă ar merge la un drum cît de lung. Tot așa obișnuiau să facă altă dată și cei mai nobili timp de patruzeci de zile, acuma însă au părăsit acele superstiții, mulțămindu-se să poarte haine de doliu și să-și lese părul mare.

Sora unui țăran, dacă a murit frate-său, obișnuește să tae o cosiță din părul ei și s-o atîrne la crucea care se pune la mormînt, și s-o păzească un an întreg ca să nu cadă sau să fie luată, iar dacă aceasta se întîmplă, atîrnă iarăș o altă cosiță de păr.

In general toți mai în fiecare sîmbătă, un an întreg, se adună la mormînt și plîng pe morții lor. Cei mai bogați duc femei bocitoare, care zic mai multe bocete, în care descriu năcazurile și șubriditatea vieții, omenești, cum se poate vedea din aceste versuri, cu care se încep de obiceiu:

A lumii cînt cu jele
Cumplita viață,
Cum se rupe și se tae
Ca cum ar fi o ață,

adică nundi cum moerore canto pessimam vitam, quomodo rumpitor et abscinditur, uti filum.

După acestea introduc persoana mortului ca cum ar fi de fața, o întreabă despre multe lucruri, și-și închipue că el, cuprins de ură pentru această lume, nu vra să răspundă la întrebări, însfirșit că, ostenit de rugămințile alor săi, izbucnește în oarecare cuvinte și arată ce trebue de făcut și ce de evitat, și declară că el nu va mai vorbi de acuma înainte și nici nu se va întoarce, deoarece deja a gustat din plăcerile raiului, pe care Dumnezeu le-a pregătit credincioșilor etc., și cîte alte jălanii de femei guralive.

PARTEA A TREIA

DESPRE STAREA BISERICEASCA SI LITERARA A MOLDOVEI

CAPITOLUL I

Despre religiea Moldovenilor

Ce religie au stăpînit pe vechii locuitori ai Moldovei, înainte ce soarele dreptății să fi răsărit la orizontul nostru, din cauza dezinteresării strămoșilor noștri, nu se știe.

Dacă totuș vom crede că Dacii cei vechi au trebuit să se nască din Schiți, părere care este comună tuturor istoricilor cîți îi cunoaștem, ne va fi permis poate să facem presupunerea nu falșă că ei s-au închinat la aceleași zeități pe care analele Rușilor le povestesc că au fost sfinte și la celelalte națiuni schitice, zeităților: *Peruna* a tunetelor, *Volos* a vitelor *Pohvist* a aerului, *Lado* a veseliei, *Kupalo* a sămănăturilor, și altor idoli de acest fel: *Osliado, Horsa, Dașuba, Striboi, Semargle* și *Mocosoi.*

Apoi, Romanii, dupăce au ocupat Daciea, întru cît acel popor, în ce privește superstițiea, n-a fost mai pre jos de niciun altul, nu numai că n-au abolit vechile culturi, dar chiar se pare că le-au sporit, după obiceiul lor, cu altele nouă.

Acest lucru îl va recunoaște ușor acela care va con-

sidera că Romanii, oridecîteori și-au supus o nouă provincie făceau sacrificii zeilor poporului învins nu mai puțin decît celor ai lor, ba chiar, că dupăce Egiptul, mama fecundă a răscoalelor, a fost supus, au dus de aici la Roma mai mulți idoli și că s-au închinat lor.

Se adauge și părerea comună a tuturor cîți se închinau la idoli că zeii lor sînt lari și tutelari nu numai fiecărei țări, ci chiar și familiei, și că ei le poartă o grijă particulară, și pe care, dacă nu i-a liniștit, nimenea nu poate să conducă țara cu fericire și nici să trăiască în casă în pace.

Cînd însă a încetat în Moldova superstițiea originară, și poporul s-a creștinat, nu se poate arăta prin mărturii lămurite ale istoricilor, totuș este probabil că cultul public al religiei creștine n-a fost introdus în Daciea decît supt imperiul lui Constantin cel Mare, căci actele sinodului dela Sardica probează că supt Constanțiu, fiul lui Constantin cel Mare, amîndouă Daciile și-au avut episcopul lor, macarcă mai mulți, poate cu mult înainte, impresionați de cuvîntările pline de sînge ale martirilor, urmase steagurile lui Hristos.

Azi tot poporul se declară creștin și membru al bisericii de răsărit. Despre niciun capitol al credinții nu cultivă păreri străine; nimic nu lasă din cele ce ea i-a impus; nimic nu face din cele ce ea a oprit.

Vreun eretic ori vreo erezie n-a apărut niciodată în Moldova, cu atît mai puțin a putut ea lua desvoltări, poate unde poporul n-a vrut să primească teologiea scolastică și doctrinele sofistice ale, dialecticilor, și a crezut că simplicitatea evangheliei și învățătura sfinților părinți ajunge și fără școală pentru mîntuirea sufletului.

Nicio altă religie nu o urăsc mai mult decît pe cea romană, macarcă Ungurii, supușii lor, mai toți țin de ea și au episcopul lor la Bacău. In adevăr, ei zic că celelalte erezii sînt cunoscute prin ele însele, și că deosebirea lor de adevărata biserică se poate observa ușor, dar că papistașii (căci pe catolici nu-i cunosc decît ea discipoli ai bisericii de răsărit) își ascund firea lor de lup în piele de oae, că celor care țin de biserica grecească le dau numele

cînd de confrați, cînd deschismatici și ἀκεφάλων [fără cap], fiindcă pe capul vizibil al bisericii, pe papa, nu-l venerează, uneori și de eretici. De aceia se întîmplă că poporul de jos cu greu poate cunoaște adevărul de minciună și să se ferească de veninul lor.

Cel mai tare argument însă împotriva oricărui neoterism, ca să vorbim în treacăt, nouă ni se pare că se ascunde în acea statornicie în care Moldovenii aderă la biserica de răsărit. In adevăr, se constată la toți cîți cunosc istoriea eclesiastică că Transilvaniea și Ungariea, care înainte de descălecarea Moldovei era locuința conaționalilor noștri, niciodată n-au fost supuse tronului constantinopolitan, ci totdeauna celui roman, și că deci, înainte ca sectele lui Luther și Calvin să fi invadat acele țări, toți locuitorii lor au fost fii ai bisericii de apus. Fiind însă că cei care au venit cu Dragoș au păstrat totdeauna religiea pe care ei o profesase acolo (nici nu s-a pomenit vreodată că ei, părăsind simbolul bisericii de apus, să fi dat riturilor numele celui de răsărit), se vede clar că ea se potrivește cu cea de răsărit în toate punctele, că din timpuri vechi a fost în vigoare în apus acea doctrină pe care acuma singur răsăritul o păstrează, și că deci cu vremea apusul nu răsăritul s-a desfăcut dela adevărata credință a lui Hristos. Dar să închidem paranteza și să ne căutăm de drum.

Simbolul credinții, așa cum a fost conceput de părinții sinodului de la Nicea, se zice la slujbe simplu, iar adausul papistaș *et a filio* [și de la fiul] îl resping. Despre purcederea sfîntului Duh cred celea ce a zis Sfîntul Ioan Evanghelistul cu cuvintele lui Hristos. Precum însă, după cuvintele Sfintei Scripturi, nu vor să admită purcederea dela fiul, tot așa nu primesc nici formula introdusă în slujbe de Palama *dela tatăl singur.*

Recunosc șepte taine. Leturghiea o fac după norma sfinților părinți Vasilie cel Mare și Ioan Hrisostom. Pentru ea se servesc de pîne dospită și o împărtășesc în amîndouă felurile.

Icoanele le onorează nu sculptate, ci pictate, iar latriea o fac numai lui Dumnezeu.

Ei cred că sfinții n-au ajuns încă la perfecta fericire, ci o așteaptă împreună cu Paul la ziua aceia, adică la ju-

decată de apoi. In acest timp însă ei cred că speranța neclintită a acelei zile și credința le umple inimile și le face o bucurie nespusă, așa că cu drept cuvînt nimic nu le lipsește.

Purgatoriul nu-l admit, cred însă că păcatele mici chiar după moarte pot fi iertate cu rugăciuni la biserică și cu pomeni.

Sfînta Scriptură o primesc din traducerea celor șeptezeci de interpreți și cetesc în biserică, vulgata însă și celelalte traduceri le resping.

Afară de Miercuria și Vineria, postesc de patru ori pe an la timpuri anumite. In postul cel mare însă și în cele dintăi zile ale lui August, consacrate Fericitei Fecioare Mariea, se abțin și dela pește. Sînt și de deaceia care, duși de o mare superstiție, și Lunia nu mînîncă carne, și țin și alte posturi, ca ale Sfîntului Atanasie, Grigore, Dumitru, ba chiar unele femeiuște, macarcă nu îmbracă haina călugărească, totuș, printr-o făgăduință voluntară, se abțin dela carne toată viața.

Insfîrșit, cași în cele mai multe țări pe care o literatură mai cultă încă nu le-a ilustrat, tot așa poporul de jos este înclinat la superstiție și în Moldova, care nu s-a spălat așa de desăvîrșit de vechile sale necurățenii, ba chiar la nunți, la înmormîntări și la anumite timpuri ale anului celebrează cu versuri și cîntece oarecare nume necunoscute și care mirosă a culturi vechi ale Daciei. Astfel sînt *Lado* și *Mano, Dzîna, Drăgaica, Doina, Heoile, Stahia, Dracul în vale, Ursitele, Frumoasele, Sîmgenele, Gioimaricele, Papaluga, Chiraleisa, Colinda, Turca, Zburătorul, Miadză-Noapte, Striga, Tricolici, Legătura, Dislegătura, Farmec, Descîntec, Vergelat,* și altele de acest fel.

NOTĂ

Lado și *Mano*, a căror nume se invoacă de mamele de familie mai ales la nunți, de unde se naște bănuiala poate nu falșă că prin aceia sînt indicați *Venus* și *Cupido*, care prezidează la amorul nupțial.

Dzîna, care cuvînt vei bănui că se derivă dela denumirea *Diana*, Totuș rareori o celebrează la numărul singular, ci cele mai adeseori se servesc de pluralul *Dzînele*, și zic că sînt fecioare foarte frumoase și dătătoare de frumuseță.

Dragaica. Pare că este numită *Ceres*. In adevăr, în acel timp

al anului cînd sămănăturile încep să se coacă, se adună, oricîte vor fi fost, fetele din satele vecine și se aleg dintre ele una mai frumoasă și mai zdravănă supt numele de *Dragagica*. O duc în țarini cu mare suită și gătesc cu o cunună împletită cu spice și cu mai multe năframe brodate cu lucrătură frigiană și-i spînzură de mînile ei cheile dela coșere. Așa gătită Dragaica, cu mînile întinse și cu năframele scuturate de vînt, cașicum ar zbura, se întoarce din țarină acasă și pe toate satele, oricîte ar fi venit în acea societate, le cutrieră cîntînd și jucînd, încunjurată de toate celelalte colege, care o numesc pe dînsa cît mai des, cu cîntece compuse destul de frumos, soră și stăpînă. Fetele mai de jos ale Moldovenilor sînt mai ales foarte doritoare de această onoare, măcarcă după obiceiul general cîntă că aceia care a fost Dragaică nu se poate mărita trei ani.

Doina. Se pare că a fost numele uzitat la Daci al lui *Mars* sau *Bellona*, căci se pune înainte la toate cîntecele care povestesc fapte de războiu și servesc de text la preludiile cu care neamul moldovenesc obișnuește să le moduleze înaintea cîntecului.

Heolle. Se întrebuințează în cîntecele de jele, dar nu ca interjecție, ci probabil pentru a numi așa pe o anumită persoană.

Stahia. Iși închipue că este o femee de o statură uriașă care păzește și conduce case vechi și pustii, ba chiar și comori.

Dracul în vale. Numesc pe dracii care cred că locuesc în ape.

Ursitele. Cred că sînt două fete mari care asistă la nașterea copilului și-i împart după plac daruri sufletești și trupești, și-i zic dinainte toate cele fericite și cele nefericite care trebue să i se întîmple în tot cursul vieții.

Frumoasele. Cred că sînt niște nimfe din văzduh adeseori cuprinse de iubire pentru tinerii mai frumoși. Din această cauză, dacă vreun tînăr este cuprins deodată de paralizie ori de apoplexie, această fărădelege o atribue nu altuia decît acestor *frumoasele* și zic că prin aceasta, schimbînd iubirea în ură și furie, pedepsesc neascultarea iubiților lor.

Sîmgenele. Este numele Sfîntului Ioan Botezătorul. Sînt convinși că în ziua, în care se sărbează acest sfînt, soarele nu-și face cursul său în mod continuu, ci tremurînd. De aceia în această zi toți oamenii mai de jos din Moldova se scoală înainte de revărsatul zorilor și privesc cu ochi ficși răsăritul soarelui, și pe cînd ochiul care nu poate suporta această lumină este silit să vibreze și să tremure, acestă mișcare tremurătoare pe care o simțesc în ei înșiși, o atribue soarelui și bucuroși de noul spectacol se-ntorc acasă.

Giolmaricele. Numesc niște femei care în Joia de dinaintea Paștilor dins de dimineață merg la focurile care în acea zi obișnuesc să se aprindă pretutindeni la case în Moldova, și dacă au găsit vreo femee dormind, cred că îi dau acea pedeapsă că după aceia să nu poată suporta osteneala.

Papaluga. Vara cînd din cauza secetei se pare că sămănăturile sînt în mare primejdie, oamenii mai jos dintre Moldoveni îmbracă pe o copilă care n-a împlinit înca vrîsta de zece ani cu o cămeşă ţesută de frunze de copaci şi de alte ierburi. După dînsa merg toate copilele şi toţi băeţii de vrîsta ei, şi cu toţii cîntînd şi jucînd cutriera toată vecinătatea, şi ori la cine s-ar duce, babele obişnuesc să le toarne pe cap apă răce. Cuprinsul cînteoului este cam acesta: Papalugă, sue-te la ceriu, déschide porţile dă drumul ploilor ca să crească grîul, alacul, meiul, etc.

Chiraliesa. Corespunde şi-şi datoreşte, originn expresiunii uzitate în rugăciunile creştinllor κύριε ἐλέησον. Anume, la 5 Ianuar, la aprinsul luminilor, fiecare taiă de familie face o cruce de lemn, pe care o învălesc foarte frumos, după darea de mîna a fiecăruia, cu o pînză albă, cu mătasă şi cu sirmă, şi după vecernie, în chip de procesiune sacră, fiind încunjurată de o mulţime de copii, o poartă prin toate casele şi repetă cît mai des cuvîntul *kyiraleisa*.

Colinda. Corespunde calendelor vechilor Romani şi de obiceiu se celebrează la începutul fiecărui an nou de toţi Moldovenii fie nobili, fie de jos, cu rituri particulare.

Turca. Un spectacol care pare a fi fost scornit în timpurile vechi din cauza urii contra Turcilor. In adevăr, în ziua sfîntă a naşterii Domnului adaptează o mască de cap de cerb cu coarne şi prinsă cu o pînză colorată şi destul de lungă ca să acopere picioarele celui care o poartă. Pe această mască astfel făcuta încalecă altul purtînd mască de bătrîn ghebos, şi cu mare mulţime cutrieră toate uliţile şi casele jucînd şi glumind.

Zburătorul, adică volatilis, cred că este un spectru, un flăcău foarte frnmos, care noaptea dă busna la fete mari, mai ales la neveste tinere, şi deoarece nu poate fi văzut chiar de cei care păzesc, toată noaptea se scaldă în moravuri oprite. Am auzit însă că unii bărbaţi, cărora Titan le-a făcut diafragme din lutul cel mai bun, au înţeles ce fel de zei sînt zburătorii, şi descoperind că sînt făpturi omeneşti, le-au dat o pedeapsă meritată.

Miadză-Noapte, adică media nox. Spun că este un spectru care umblă dela apusul soarelui pănă la miezul nopţii la răspîntii în chip de diferite animale, şi apoi dispare.

Striga, dela cuvîntul grecesc στρίγλη, însamnă şi azi la Moldoveni acelaş lucru caşi la Romani, anume o babă bătrînă vrăjitoare, care cu o putere diabolică ucide prin mijloace necunoscute pe copii nou-născuţi. Superstiţiea aceasta este foarte curentă mai ales la Ardeleni. Ei zic că, atunci cînd striga umblă după pradă, copiii, chiar fără nicio boală de mai înainte, sînt găsiţi inăduşiţi în leagăne. Dacă bănuesc pe vreo babă de această crimă o aruncă legată de mîni şi de picioare într-un rîu, şi dacă se cufundă în apă, este considerată nevinovată, iar dacă ptuteşte,

atunci cred că este destul de descoperită, şi fără nicio altă cercetare, o ard de vie în toc, ori cît ar striga baba nevinovăţiea ei până la cea din urmă răsuflare.

Tricolici, acelaş lucru cu *loup-garou* la Franţuji. Cred că cu o artă magică oamenii pot fi prefăcuţi în lupi şi in alte animale vorace, şi că aşa de mult îmbracă natura lor, încît năvălesc şi sfîşie oameni şi chiar turme.

Legătura. Zic că este un fel de farmec, prin care bărbatul nu poate avea contact cu femeia. Cred chiar că prin aceasta lupii şi alte animale sălbatice pot fi paralizate să nu facă rău turmelor de oi şi boi.

Dislegătura, este deslegarea acestei *legături* de farmec conjugal, pe care cred că pot s-o obţie prin alte mijloace vrăjitoreşti mai tari.

Farmec. Este un fel de incantament uzitat la ţărani, prin care femeile crad că pot să ataşeze pe ibubiţii lor ori să-i înnebunească pe cei pe care-i urăsc.

Descîntec. Alt fel de incantament, prin care cred că pot lecui toate boalele care nu sînt mortale. Nu voiu pregeta să povestesc aici ceia se eu însumi am văzut în patrie în această privință. Vatavul de copii B. al tatului meu avea un cal foarte frumos, care muşcat pe cîmp de un şerpe, aşa se umflase peste tot corpul, încît deabia părea că mai rămîne vreo speranţă de scăpare. Venind o babă descîntătoare, ea porunceşte ca stăpînul calului să se ducă la o fîntînă şi să aducă de acolo cît de răpede într-o cană apă din care să nu fi băut nimeni. Vrând el să trimeată pe un servitor să aducă apă, baba se opune, zicînd că stăpînul lui trebue să aducă apă, dacă vra ca calul să învie, Tînărul ascultă şi aduce babei un vas mai mare plin cu apă. Aceasta dă tînărului să bee toată apa sfinţită de dînsa nu ştiu cu ce cîntec. El execută porunca, macarcă cu greu, fiindcă adusese prea multă apă. După băutură tînărul îndată vede că calul său, care zăcea nu departe de dînsul lungit la pămînt şi deja pe jumătate mort, răsuflă, însă el simte că se umflă şi este apucat de dureri abia de suferit. Dupăce baba a repetat cîntecul ei, într-un sfert de cias calul se face sănătos, iar tînărul a dat afară apa iarăş fără nicio durere ori boală. Am cunoscut şi o babă care în cîteva zile a lecuit cu totul un întreg grajdiu de cai infectat de rîe, deşi la o depărtare de trei zile de drum, zicînd nişte cîntece asupra perilor unui cal.

Vergelat. Este un fel de gîcire, findcă Moldovenii în ajunul anului nou, încearcă să gîcească printr-un aranjament de vergi cele bune şi cele rele care trebue să li se întîmple în cursul anului. In acest scop ei întrebuinţează chiar *fecle* (tiliae), *bobi* şi o *oale* (ollae) aşezate într-un anumit fel.

CAPITOLUL II

Despre ierarhiea bisericească

Grija supremă de biserica Moldovei, în ce privește părțile ei din afară, o poartă însuș Domnul. El observă cu atenție și cu sîrguință ca și faptele și învățătura clericilor să corespundă preceptelor credinții ortodoxe, ca nu cumva vreunul dintre dînșii să devieze dela drumul dreptei cunoștinți, și îmbrăcat cu piele de oae, să aibă ascunsă în sine inimă de lup, nici ca păstorul să-și neglijeze turma ori să se compromită cu exemple rele.

Calea internă de a duce sufletele la ceriu este încredințată desigur mitropolitului, care ca un păstor credincios și slujitor vigilent al lui Dumnezeu, inspectează bisericile supuse lui, le dă episcopi, simpli în ce privește instrucțiea, dar foarte pregătiți în duhul sfînt, si nimic nu omite din ceia ce crede că poate fi de folos la păstorirea și mîntuirea oilor sale.

Fiindcă însă, prin înmulțirea locuitorilor Moldovei, această sarcină s-a arătat mai grea decît s-o poată duce un singur om, și pentru înlesnirea lui, s-au instituit în Moldova trei scaune episcopale, *Roman, Rădăuții* și *Hușii.* Din aceștia numai celui de Rădăuți și de Huși i s-a dat numele de episcop, iar cel de Roman este numit arhiepiscop, și lui i s-a dat voe ca la leturghie să poarte mitră. Peste ceilalți colegi ai săi n-are însă nici-o jurisdicție, și nu le este superior decît numai în rang.

Dela întemeerea scaunului și pănăla conciliul dela Florența, mitropolitul Moldovei a primit hirotoniea dela patriarhul din Constantinopol. Findcă însă la acel sinod mitropolitul, om simplu și puțin deprins cu cărțile sfinte, ca să capete demnitatea făgăduită de al șeptelea tron, și să se bucure și de alte onoruri făgăduite de papă, marcacă delegații lui Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei, care erau cu dînsul au protestat, el a iscălit totuș decretele minciunoase și capțioase ale acelui sinod, iar după împrăștirea adunării, el nu îndrăznea să se întoarcă în Moldova, Marcu, arhiepiscopul din Efes, a trimes mitropolit Moldovei

pe arhidiaconul său, de neam Bulgar, dar vestit întru pietate și ortodoxie, și fiindcă însuș patriarhul Constantinopolei trecuse în tabăra adversă, a poruncit ca să ceară întărirea dela patriarhul din Ohrida.

Și așa din acel timp pănăla începutul secolului trecut mitropoliții Moldovei au obișnuit să ceară binecuvîntarea dela patriarhul din Ohrida.

Cînd însă Vasilie Albanezul a luat frînele domniei și a început să pue ordine în lucrurile decăzute ale Moldovei parte din negligența predecesorilor săi, parte din cauza dinsensiunilor, pe atunci patriarhul Constantinopolei i-a trimes o scrisoare cam cu acest cuprins: «Știe Inălțimea Ta că biserica moldovenească a fost supusă odinioară bisericii de răsărit, ca mama sinceră și binevoitoare a tuturor creștinilor, și că mitropolitul ei a primit binecuvîntarea dela scaunul ecumenic din Constantinopol, cași ceilalți. Ea a rămas în acea supunere cîteva veacuri, pănă cînd, supt domniea lui Ioan Paleologu, pseudopatriarhul Mitrofan a iscălit decretele conciliului dela Florența, și prin aceasta, cu drept cuvînt, a făcut suspect tuturor credincioșilor bisericii ortodoxe chiar pe primul și ecumenicul scaun al Constantinopolei. Cînd însă după acele tulburări, stîngîndu-se îndată și instrumentele și autorii acestei boale ciumate, sfînta biserică a lui Dumnezeu, ca mireasa imaculată a mielului, a fost restituită vechii sale liniști și străluciri, și orice prilej de suspiciune contrară fusese luată, pare un lucru cu totul greu și inconvenant ca biserica moldovenească, care totdeauna a fost considerată ca unul din membrele cele mai alese și mai distinse ale bisericii catolice, să primească binecuvîntarea hirotoniei nu dela scaunul cel mai mare, ci dela cel mai mic. Așa dar puțina noastră persoană și tot sfîntul sinod roaga cu umilință pe Inălțimea Ta să restitui scaunului mai nobil pe un membru mai nobil al bisericii, și să poruncești ca mitropolitul Moldo-Valahiei (căci așa numesc Grecii Moldova) să ceară binecuvîntarea iarăș dela scaunul nostru ecumenic și patriarhal, cum fusese stabilit din vechime. Acest lucru se va întoarce în totul în slava lui Dumnezeu și în onoarea mamei noastre biserica catolică».

Convins de scrisoarea patriarhului și a sinodului, din acel moment Vasilie a hotărît ca pe viitor mitropolitul Moldovei să nu primească binecuvîntarea decît dela scaunul din Constantinopol, și acest lucru a fost confirmat, cu consensul și cu iscălitura tuturor patriarhilor și chiar și a celui din Ohrida, de sinodul provincial adunat puțin în urmă, care s-a ținut supt acelaș Domn la Iași împotriva iconoclaștilor și a altor eretici din acel timp.

Dealtfel în biserica de răsărit mitropolitul Moldovei are un loc special, care altora le este refuzat. In adevăr, deși nu se bucură de titlul de patriarh, nu este totuș supus vreunui patriarh, și macarcă primește binecuvîntarea dela patriarhul din Constantinopol, totuș el nu poate fi nici ales nici scos de dînsul, și nici nu este ținut să aștepte, ca toti ceilalți mitropoliți, ceia ce se chiamă ψῆφον [aprobare] al marii biserici din Constantinopol.

Odatăce a fost ales și aprobat de Domn, cei trei episcopi ai Moldovei pun mînile, și printr-o scrisoare trimeasă patriarhului, îi notifică că a fost ales cutare om pios, virtuos și învățat, cu ajutorul sfîntului Duh, și nu în alt chip care să atîrne de voință omenească.

Acelaș lucru îl face și Domnul printr-o scrisoare specială la patriarh, și-l roagă să confirme cu binecuvîntarea sa pe noul uns în acea slujbă, ceia ce patriarhul nu poate refuza în niciun chip, ci trebue să se conformeze în totul voinții Domnului.

Apoi, este scutit de tributul care se plătește patriarhului de toți mitropoliții supt titlul de κοινότητος καὶ βοηθείας [de obștie și de ajutor], și nici nu este ținut de vreo lege să întrebe pe patriarh despre lucrurile care trebue să se facă ori s-au făcut în biserica moldovenească, ci el se bucură în Moldova de aceiaș libertate pe care o are și patriarhul din Ohrida în eparhiea lui.

Macarcă mitropolitul este de o așa putere, el nu poate nici face nici scoate din funcțiune pe vreunul din episcopi, căci aparține numai Domnului de a cerceta despre viața și instrucțiea candidaților, și de a decide de cauza acelora care trebue scoși și de a da hotarîrea de scoatere. In adevăr, toate acele lucruri Domnii și le-au pus în grija lor, iar mi-

tropolitului i-au lăsat numai hirotoniea după canoanele apostolicești.

In acelaș timp Domnul, macarcă poruncește în chip absolut tuturor supușilor săi, totuș, în ce privește lucrurile bisericești, fără consultarea mitropolitului nimic nu poate el să schimbe, să adauge sau să înlăture.

Această regulă a fost ținută cel puțin de Domnii pioși. Dacă însă vreunul dintr-înșii a fost disprețuitor de lucrurile sfinte, este de datoriea mitropolitului de a confirma ori de a îndrepta sentința Domnului în fața divanului după legi, la care lucru Domnul, ca creștin și iubitor de dreptate, se supune.

Episcopii în eparhiile lor împlinesc liber funcțiunile slujbei lor; își fac preuții supuși lor, iar dacă se vor fi făcuți vinovați de vreun păcat, le ia harul, fără ca cineva să-l contrazică. N-are însa niciun drept de a face ori de a scoate pe igumeni și arhimandriți, ca unii care respectă tribunalul Domnului.

Pentru vinile mai mici, oricare inferior e pedepsit de șeful său,— diaconul de preut, preutul de protopopă, ieromonahul și monahul de abatele său, adică de arhimandrit; protopopa, abatele și arhimandritul de mitropolit, mitropolitul de Domn, Domnul de conștiința sa și de Dumnezeu, care uneori se folosește de sultan ca un instrument de a îndrepta și de a pedepsi, pe Domn.

Pentru vinile mai mari, care trebue să fie ispășite cu moartea ori cu răspopirea, dacă nu sînt decît simpli preuți, ieromonahi și monahi, sînt supuși jurisdicției episcopilor lor; dacă însă sînt abați, arhimandriți și episcopi, pot fi pedepsiți numai de Domni. Este însă de datoriea episcopului că dacă vreunul dintr-aceia pe care Domnii i-au lăsat în judecata lor, face ceva contra canoanelor ori ceva care poate supăra. să facă cunoscut acest lucru prin scrisoare mitropolitului, care apoi, după relatarea episcopului, deferă Domnului pricina.

Dela fiecare preut al eparhiei sale mitropolitul primește în fiecare an o dare de 200 de aspri și o piele de vulpe ori de jder, iar afară de acestea nu poate cere nimic, cum

nici dela episcopi nu au vreun venit, afară doar dacă ei de bună voia lor le-ar da ceva. Aceleași venituri le adună și episcopii dela eparhiile lor.

CAPITOLUL III

Despre mănăstirile Moldovei

Toate mănăstirile Moldovei sînt de aceiaș organizație, și urmează regulele prescrise monahilor de sfîntul Vasilie. Cele mai mari, peste care se află arhimandriți, nu se găsesc mai mult de patru; cele mai mici insă, care ascultă de igumeni. sînt peste două sute, afară de cam tot atîtea metohuri, pe care acele mănăstiri le au în diferite locuri.

Se deosebesc însă în ἀφιερόμενα *închinate* și ἐλεύθερα *neînchinate,* supuse și libere. Mănăstirile supuse sînt dedicate Ierusalimului, muntelui Sinai sau Sfîntului Munte, căci în Moldova s-a făcut obiceiul, atunci cînd Domnul ori un boer a vrut să zidească o mănăstire, să-și împartă toate averile în mod egal între mănăstire și copii, și să dee mănăstirii tot atîta cît lasă și fiecărui copil înparte.

Dacă însă se teme ca după moartea lui mănăstirea să nu fie distrusă ori stricată, o dedică uneia din lavrele mai mari, care se află în locurile zise mai sus. Dupăce a făcut aceasta, arhimandriții acelor lavre sînt ținuți să vegheze asupra mănăstirii și să aibă grijă ca totdeauna să se găsească acolo monahi de o viața integră și cu moravuri oneste. In acelaș timp din veniturile mănăstirii ei lasă acolo atîta cît este necesar la hrănirea fraților, iar celelalte sînt strînse pentru trebuințile lavrelor mai mari și sînt trimese acolo în fiecare an.

In mănăstirea liberă însă, în ciasurile pe care le au libere dela slujbele sfinte, frații își ară, își grapă și tot așa își seceră, se ocupă cu lucruri de mînă prescrise de abate, lucrează vii, ogoară și grădini, și roadele strînse din ele le aduc spre folosul mănăstirii.

Toate mănăstirile plătesc Domnului un tribut anual, în raport cu proprietățile lor, dar mitropolitului și episcopului nu sînt ținuți să plătească absolut nimic.

Dealtfel monahii sînt toți așa de supuși regulelor lui Vasilie cel Mare, că ar muri de o sută de ori decît să pue în gură o singură bucățică de carne, chiar cu ordonanța medicală. Din mănăstire nu iesă niciodată decît trimeși de igumen, ori dupăce au căpătat voe pe atîtea zile ori ciasuri. Grija de gospodărie este cerută celor mai bătrîni, care în curs de mai mulți ani au dovedit abatelui lor integritatea vieții și a moravurilor.

Insfîrșit nu putem să lăudăm ospitalitatea care se observă la toate mănăstirile Moldovei. In adevăr, oricare oaspe ar fi venit acolo, fie ortodox, fie Turc, fie Armean, nu numai că trebue să fie primit cu bunăvoință, dar chiar dacă ar vrea să stee acolo un an întreg, cu toți tovarășii și animalele pe care le are cu el, trebue să fie hrănit și apărat după puterile mănăstirii cu dezinteresare și cu confort, și fără niciun murmur.

CAPITOLUL IV

Despre limba Moldovenilor

Despre origina limbii moldovenești părerea scriitorilor este diferită. Mai mulți cred ca ea este coruptă din limba latinească fără considerarea vreunui alt idiom. Sînt și de aceia care cred că ea se derivă din limba italienească.

Pentruca adevărul să se arăte mai bine cetitorului, vom expune pur și simplu argumentele și unora și altora.

Cei care afirmă că limba latinească este mama curată și adevărată a limbii moldovenești, se bazează mai ales pe aceste temelii: mai întăiu că coloniile romane au fost aduse în Daciea cu mult înainte ca limba romană să fi fost coruptă prin năvălirile Goților și Vandalilor, dar că niciun istoric nu pomenește că acele colonii de supt domniea barbarilor s-au intors în Lațiu, și că deci locuitorii Daciei n-au putut să-și corupă limba lor printr-o limbă care încă nu există; al doilea, că Moldovenii niciodată nu s-au chemat Italieni, că cu vremea numele de Romani a început să fie mai întins, dar că totdeauna au păstrat denumirea de Romani, denumire care pe acea vreme, cînd

Roma era capul întregii lumi, era comună tuturor locuitorilor Italiei. Faptul că ei sînt numiți de vecinii Unguri și Poloni *Vloh*, nu este o contrazicere, căci aceste neamuri numesc tot așa pe Italieni, căci preferăm să credem că acele neamuri vecine au strămutat acea denumire mai degrabă dela Moldoveni, ca mai cunoscuți lor, la Italieni, decît dela Italieni la Moldoveni.

Al treilea argument, și cel mai tare pentru această părere, este că în limba moldovenească se găsesc până azi mai multe cuvinte latinești, pe care cea italiană le ignorează absolut, iar pe de altă parte nume și vorbe introduse în limba Italienilor dela Goți, Vandali și Longobarzi, limba moldovenească le evită cu totul, precum se poate vedea mai clar prin cîteva exemple: pe *incipio* Italianul îl exprimă cu cuvîntul barbar *commincio*, Moldovanul cu cuvîntul corupt din limba latinească *încep; albus*, italienește *bianco*, moldovenește *alb; civitas*, italienește *citta* mold. *cetate; dominus*, ital. *signore*, mold. *domn; mensa*, ital. *tavola*, mold. *masă; verbum*, ital. *parola*, mold. *vorbă; caput*, ital. *testa*, mold. *cap; venatio*, ital. *caccia* mold. *vînat*.

Cei care vor să derive limba moldovenească din limba italienească obiectează: 1° că în cea moldovenească se găsesc verbe auxiliare, *am ai are;* 2° articole la nume; 3° chiar cîteva cuvinte pur italienești, ca *șchiop* sciopo, claudus și *cerc* cerco, care sînt absolut necunoscute limbii latinești, n-au putut fi aduse din altă parte decît din italiana.

La aceasta se răspunde de patronii părerii de mai sus că Moldovenii se folosesc în adevăr de verbe auxiliare, dar nu italienești, ci proprii.

Tot așa în ce privește articolele. In adevăr, nici într-o parte de vorbire nu se deosebește mai tare limba moldovenească de cea italienească decît tocmai în acestea, căci Italianul pune articolul înaintea numelui, iar Moldovanul după, ca ital. *l'huomo, là moglia*, mold. *omul, muiere;* Italianul are un singur articol masculin, la singular *il* la plural *gli* sau *i*, la feminin singular *la*, plural *le*. Moldovenii însă pentru masculin singular au două articole, *ul* și *le*, unul care se anină la numele terminate în consonantă

altul la cele în vocală, ca *omul* homo, *calul* equus, *scaunul* scamnum, *vasul* vas, *șerpele* serpens, *cînele* canis, etc. La pluralul numelor de ființi adaugă articolul *ii*, ca *caii, oamenii*, equi, homines, iar lucrurile sînt articulate cu articolul feminin *ele*, ca *scaunele, vasele*, etc. Pentru feminine Moldovenii au deasemenea două articole, *e* și *a*, ca *muiere, găina*, mulier, gallina. Acele care se termină în *e* fac la plural *ile*, ca muiere *muierile*, cele însă în *a* fac pluralul cu *ele*, ca găina *găinele*.

In sfîrșit vei vedea, după toată probabilitatea, că acele cuvinte care samănă mai bine cu limba italienească decît cu vechea limbă romană, au fost introduse în limba noastră din comerțul îndelungat pe care Genovejii îl avusese cu Moldovenii, cînd stăpîneau malurile Mării Negre.

In acelaș fel, dupăce Moldovenii au început să aibă afaceri numeroase cu Grecii, Turcii și Polonii, și din limba acelor neamuri au început să fie frecvente în gura Moldovenilor mai multe cuvinte, ca dela Greci:

pedeapsă	παίδευσις
chivernisire	κυβέρνησις
procopie	προκοπή
blastem	βλασφημῶ
azimă	ἄζυμον
drum	δρόμος
pizmă	πεῖσμα

Dupăce dar am expus argumentele amînduror părților, care din ele se apropie mai mult de adevăr, nu îndrăznim să spunem, de teamă ca nu cumva iubirea de patrie să ne întunece ochii și să scăpe privirii noastre lucruri care s-ar arăta ușor la lumini străine. Lăsăm dar judecata pe sama binevoitorului cetitor, mulțămindu-ne a adăuga acel unic lucru zis de Covatius. Este de mirat, zice el, că limba Moldovenilor și Muntenilor are mai multe cuvinte latinești decît cea italienească, macarcă Italianul locuește în acelaș loc unde locuia odinioară Romanul. Dar acest lucru nu este de mirare, căci Italienii și-au format limba cu mult mai tîrziu.

Dealtfel este de observat că se găsesc în limba Mol-

dovenilor cîteva cuvinte care, întru cît sînt necunoscute atît latinei cît şi celorlalte limbi ale neamurilor vecine, credem, poate nu fără motiv, că au rămas din limba veche dacă. In adevăr, nimic nu ne împiedică să credem că coloniile de Romani în Daciea s-au slujit de servitori daci ori chiar, dacă vreunul şi-a pierdut soţiea, au luat în căsătorie femei din acel neam, de unde uşor s-a putut introduce în limba lor vreun cuvînt din limba acelor indigeni. Astfel sînt: *stejar* quercus, *pădure* sylva, *hăleşteu* stagnum, *cărare* semita, *grăes* loquor, *privesc* aspicio, *nemeresc* aiiquo pervenio.

Afară de aceasta, ca mai toate limbile, aşa şi cea moldovenească are diterite dialecte.

Limba cea mai curată este în mijlocul Moldovei împrejurul Iaşilor, fiindcă în prezenţa continuă a curţii Domnului, locuitorii acelui ţinut ajung de obiceiu mai culţi.

Cei care locuesc pe Tyras amestecă multe cuvinte polone şi mai multe vase de întrebuinţare casnică le denumesc cu cuvinte poloneze, aşa că de un alt Moldovan cu greu pot fi înţelese.

Cei care locuesc în munţi spre Transilvaniea adeseori se folosesc de cuvinte ungureşti. Fălcienii amestecă moldoveneasca cu tătărasca, Gălăţenii cu cea grecească şi turcească.

Şi femeile moldovence au o pronunţare deosebită de a bărbaţilor, căci schimbă silabele *bi* şi *vi* în *ghi*, ca *bine* bene *ghine*, *vie* vinea *ghie; pi* în *chi: pizmă* invidia *chizmă*, *piatră* petra *chiatră; m* iniţial în litera *ng*, de unii greu de pronunţat, ca *mie* mihi *nghie*, etc. Dacă vreun bărbat s-a deprins odată cu acea pronunţare, greu de tot se poate dezbăra de ea, şi ca şoarecele se tradează totdeauna cu gura lui că a stat prea mult la sînul maică-sa, şi de aceia chiar astfel de oameni se zic de obiceiu în bătae de joc *ficior de babă,* filii vetulae.

Locuitorii din Munteniea şi Transilvaniea au aceiaş limbă caşi Moldovenii, totuş pronunţarea lor este mai aspră, ca *giur*, Munteanul zice *zur*, *jur*, cu *z* polonez ori *j* francez; *Dumnedzeu* Deus, munt. *Dumnezeu; acmu* nunc, munt. *acuma; acela* hic, munt. *ahăla.* Sînt de adău-

gat chiar cîteva cuvinte necunoscute Moldovenilor, pe care toate însă cînd scriu, le omit.

Muntenii urmează și limba și ortografiea moldovenească, și prin însuș acest lucru, ei recunosc că limba moldovenească este mai curată decît a lor, macarcă pentru a mărturisi aceasta pe față, îi oprește antipatiea dintre, Moldoveni și Munteni.

De o limbă mult mai coruptă se folosesc *Cuțovlahii*, care locuesc în Rumelia la hotarăle Macedoniei. Este de mirat cum amestecă ei limba părintească cu cea grecească și albaneză, așa fel că uneori în limba romînească interpun un period pur grec, uneori pur albanez, dar păstrează pretutindeni flexiunile moldovenești ale numelor și verbelor. Astfel de olla podrida ei însă între dînșii o înțeleg, dar nici Grecul, nici Albanezul, nici Moldovanul nu poate înțelege deplin limba lor. Dacă însă toți trei strînși la un loc ar auzi vorbind pe un Cuțovlah, dacă s-ar compara înțelesurile și fiecare ar explica celuilalt periodul limbii sale, ar putea înțelege ceia ce ar vrea el.

CAPITOLUL V

Despre literele Moldovenilor

Inainte de conciliul dela Florența, după exemplul celorlalte neamuri care și-au tras limbile din limba romană Moldovenii s-au folosit de caracterele latine. Dar fiindcă la acel sinod mitropolitul Moldovei, cum am zis mai sus, a trecut în tabăra Latinilor, succesorul lui, diaconul lui Marcu din Efes, de neam Bulgar, cu numele Teoctist, ca să smulgă mai răpede din biserica moldovenească fermenții Latinilor și să iee tinerilor ocaziea de a ceti sofismele latine, a sfătuit pe Alexandru cel Bun să izgonească din țara sa nu numai pe oamenii care erau de altă religie, dar chiar și literile latine și să le înlocuiască cu slavonești, și prin acel zel exagerat și inoportun el a devenit cel dintăiu autor al acelei barbarii, care stăpînește acuma Moldova.

Fiindcă însă caracterele slavonești nu ajungeau pentru

pronunţarea tuturor cuvintelor, pe care limba moldovenească parte le-a corupt din cea latinească, parte le-a adoptat din limbile neamurilor vecine, pentru a o exprima corect au trebuit să inventeze cîteva caractere nouă, şi prin aceasta s-a făcut că limba moldovenească a primit apoi un număr aşa de mare de litere, cît nicio alta limbă europeană nu admite.

In adevăr, se numără azi, împreună cu unele semne prosodice şi ortografice, 47:

az	mislete	dzialo
buki	nasz	zemle
vede	tferd	on
glagol	uk	pokoi
dobro	u	hyrtzi
iest	ferta	slovo
ize	fita	hier
i	chier	ier
kako	e	iri
liude	zivete	iert:

odinioară închidea totdeauna un cuvînt care se termina în consonantă, azi însă Moldovenii în locul lui întrebuinţează un semn suprapus, ca în însuş cuvîntul *iert*.

ot	szta	iu
o	iat	xi
ci	ie	psi
czerve	inia	titla
sze	iako	dze

Literile mari ale Moldovenilor sînt aceleaşi pe care le au Grecii şi Slavii în alfabetele lor, căci se folosesc deopotrivă de amîndouă caracterele, iar acele caractere pe care le-am pus acuma supt ochii cetitorului, Moldovenii au început să le întrebuinţeze în scrisorile familiare şi în catastivele private dupăce literile latine au fost eliminate.

In biserică însă, în scrisorile Domnilor, în catastivele tezaurului şi în alte scrieri care emanau dela curte, n-a fost în uz altă limbă decît cea slavonească timp de două secole întregi. De aceia chiar fiii de nobili nu se ocupau

cu altă limbă decît cea slavonească, în care, fiindcă nu se puteau preda toate științile, ei au învățat să cetească, și erau obligați să ție minte pederost, Horologiul bisericii de răsărit, Octoihul și Psaltirea. Dupăce mîntuiau acestea Evangheliea, Faptele Apostolilor și Pentateucul, rareori celelalte cărți ale vechiulni testament, li se explicau, ca măcar să poată înțelege ce se cuprinde în cartea sfîntă.

Cu aceleași studii erau îmbibate și toate fetele de boeri, măcar în scopul să poată ceti și scrie cît mai bine în limba națională.

O persoană care să se ocupe cu gramatica slavonească cu greu se găsea, mai ales că gramatica acelei limbi elaborată de Maxim Cretanul, pe care azi Rutenii îl țin de sfînt canonic, și numai odată tipărită la Moscova, se găsea foarte rar.

In secolul trecut însă, dupăce supt domniea lui Vasilie Albanezul Moldova s-a-ntors la tronul ecumenic, ea a început să se deștepte și din întunericul adînc al barbariei de care se acoperise, să fie adusă puțuntel la lumină.

In adevăr, prin grija acestui Domn s-a întemeiat mai întăiu la Iași o școală grecească și s-a dat poruncă ca în toate lavrele mai mari să fie primiți monahi greci care să învețe pe fiii de nobili literatura grecească și științile.

Tot de el s-a instituit ca, în onoarea bisericii patriarhale, în biserica catedrală să se facă un alt cor de psalți greci si toată leturghiea să se oficieze jumătate în grecește și jumătate în slavonește, ceia ce se observă și azi.

Deasemenea Domnul a întemeiat o tipografie grecească și moldovenească și a poruncit să se tipărească cărți bisericești și pravile, iar prin aceasta s-a făcut ca mai întăiu Evanghelia și textul Apostolului, în curînd și toată leturghiea să se cetească în limba națională.

După cîteva decenii Șerban Cantacuzino, Domnul Munteniei, a imitat acest așezămînt pios al lui Vasilie, și a întemeiat în țara lui școli și tipografii grecești și naționale.

In fine spre sfîrșitul secolului trecut unii Moldoveni au început să învețe chiar limba latinească și științile. Un exemplu de laudă a dat tuturor Miron logofătul, istoric foarte de samă a Moldovenilor, care a trimes pe fiii săi

în Poloniea și acolo a îngrijit ca ei să fie instruiți în limba latinească și în științile liberale.

După aceia și Duca, Domnul Moldovei, a adus la dînsul în Moldova pe un tînăr foarte învățat, Ioan Papa (care apoi la Moscova și-a luat numele de Comnen, și în urmă a căpătat scaunul mitropolitan din Drista), și Cigala ieromonahul, ca să-i instruiască pe fiii sai.

Apoi și tatăl nostru Constantin Cantemir a chemat în Moldova pe un ieromonah foarte învățat Ieremia Cacavela Cretanul, și i-a încredințat grijii și învățăturii lui pe fiii săi și pe ai altor boeri. Din acel timp au început mai mulți Moldoveni să se ocupe cu literatura grecească, italienească și latinească.

SFARȘIT

NOTĂ. — Cartea urma să se mintue cu un indice de lucruri și de cuvinte, iar în indicele de cuvinte urmau să intre și numele de localități din harta geografică. Am renunțat la acest indice, fiindcă împrejurările n-au permis tipografiei să-mi trimeată decît o singură corectură, din care cauză s-au strecurat mai multe greșeli de tipar.

Iași, 15 Iulie 1923.

TABLA DE MATERII

PARTEA III, DESPRE STAREA BISERICEASCĂ ȘI LITERARĂ A MOLDOVEI

TABVLA
GEOGRAPHICA
MOLDAUIAE
PODOLIA
POKUTIA
TRANSILVANIA
VALLACHIA
MOLDAVIA
BESSARABIA
LAT. BRACLAVIENSIS
TAT. CRIM.
MARE NIGRUM
Kamieniec
Choczyn
Snyatin
Czernauci
Soroka
Raskow
Dorohoi
Stephanestii
Botaszani
Harlev
Suczawa
Roman
IASSII
Bacow
Waslui
Lapuszna
Husz
Barlad
Adzind
Falczii
Tecuczii
Focszanii
Ribnico
Pisco
Galacz
Renii
Ismail
Brailo
Oblicziza
Kilia
Tobak
Bender
Kisznou
Causzeni
Dubosar
Oriow
Orhei
Marienburg
Cronstadt
Podul Sipcanilor
Centum Monticuli
Dniester R.
Prut R.
Reut R.
Cula R.
Botna R.
Cogalnik R.
Donau R.
Siret R.
Milcow R.
Berhecz R.
Ialpuh R.
Babadaghi
Kalus
Mohilow

OPERE DE G. PASCU

1. **Despre Cimilituri.** *I Iași 1909, II și III București 1911.*
2. **Etimologii Romînești.** *Iași 1910.*
3. **Elementele romanice din dialectele macedo-și megleno-romîne.** *București 1913.*
4. **Sufixele Romînești.** *București 1916.*
5. **Beiträge zur Geschichte der rumänischen Philologie.** *Leipzig 1920.*
6. **Gligore Ureache.** *Iași 1920.*
7. **Miron Costin.** *Iași 1921.*
8. **Istoriea literaturii și limbii romîne din secolul XVI.** *București 1921.*
9. **Istoriea literaturii romîne din secolul XVII.** *Iași 1922.*
10. **Les noms du diable en roumain,** *în Archivum Romanicum, vol. 5.*
11. **Bibliographie Roumaine 1916-1920,** *în Archivum Romanicum, vol. 6.*
12. **Lateinische Elemente im Rumänischen,** *în Archivum Romanicum, aol. 6.*
13. **Rumänische Elemente in den Balkansprachen** *(manuscris).*
14. **Dictionnaire étymologique macédo-roumain** *(manusscris).*
15. **Istoriea literaturii romîne din secolul XVIII** *(manusscris).*
16. **La Philologie Roumaine dans les pays germaniques et en France.** *Leipzig 1923.*

Prețul Lei